

7081

42

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ԴԱՍԱԳԻՐՔ

ԵՐՐՈՐԿ ԾԱՍ

Ե Ի Ր Ո Պ Ա

(6-րդ տարւայ դասընթաց)

58 ՆԿԱՐՈՎ, ԵՒ 2 ԳՍՐՏԻՋՈՎ,

ԵՐԿՐՈՂ ՏՊԱԳՐԱՐԻՆ

ՓՈՒՅԱԿՐԵՅ և ԿԱԳՄԵՅ

ԱՐՏԱՇԷՍ ԱՐԵՂԵԱՆ

(ըստ Իւանովի, Կրուքերի եւ ուր.)

Փիւնն է 70 կողմ.

91(075)
Ա-13

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ջ

Երասպ. Օր. Ն. Ազունեանի Պոլից. 7

1913

E. M. ...

UNIVERSITY OF ...

...

...

...

...

...

...

31(075) w
Ա-13

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ԴԱՍԱԳԻՐՔ

ՆԵՐՈՐԿ ՄԱՍ

Ե Ի Ր Ո Պ Ա

(6-րդ տարւայ դասընթաց)

58 ՆԱՍՐՈՎ ԵՒ 2 ԿԱՐՏԷԶՈՎ

Ներուդ սպագրութիւն
Փոխադրեց և կազմեց

ԱՐՏԱՇԷՍ ԱՐԵՂԵԱՆ

(ըստ Իւանովի, Կրուքերի եւ ուր.)

Գինն է 70 կոպ.

Թ Ի Ֆ Լ Ի Զ

Էլէհրասպ. օր. Ն. Ս. Պապեանի, Պօլից. 7.

1913

Յ-ա

10.8.13

ԱՌԱՋԻՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԻՑ

Դասագրքիս այս մասի աղբիւրներն էլ նոյնն են, ինչ որ Ա. և Բ. մասերինը: Յատկապէս Իւանովի դասագրքի Գ. մասը, որին և գլխաւորապէս հետեւել ենք ներկայ հատորում, ունի այն եղակի առանձնաշատկութիւնը, որ նրա հեղինակը իր դասագիրքը պատրաստել է ոչ թէ միայն կաբլինետային աշխատանքների և ուսումնասիրութիւնների վրայ հիմնւած, այլ և իր հաւաքած ու մշակած նիւթը ստուգման է ենթարկել անմիջական դիտողութիւնների հիման վրայ: Այդ նպատակով նա ձեռնարկել է մի շարք էքսկուրսիաների դէպի Եւրոպայի զանազան կողմերը. նա եղել է համարեա Եւրոպական բոլոր երկիրներում, անմիջական տպաւորութիւններ ստանալով այն վայրերից, որոնք ծառայել են ներկայ դասագրքի նկարագրութեան առարկան: Դասագրքի մէջ զետեղած պատկերների մի մասն էլ հեղինակն ինքն է լուսանկարել իր էքսկուրսիաների միջոցին: Իսկ թէ ինչ նշանակութիւն ունի մանաւանդ դասագրքի համար յիշած հանգամանքը, այդ արդէն հասկանալի է ամեն մէկին:

Ինչ վերաբերում է դասագրքի գիտական-մանկավարժական սկզբունքներին,—որանք իհարկէ նոյնն են, ինչ որ նրա Ա. և Բ. մասերում, որ աւելորդ չենք համարում այստեղ ևս համառօտակի ուրւագծել:

Այս դասագիրքը նպատակադրել է. նախ՝ որ աշխարհագրութեան դասընթացը լինի ժամանակակից գիտութեան համապատասխան. երկրորդ՝ որ նիւթի բացատրութիւնը լինի պարզ և տրամաբանական—աշակերտը իւրացնի այն պատճառական կապը, որ կայ աշխարհագրական զանազան երևոյթների—մի երկրի դիրքի, մակերևոյթի կազմութեան և ուղղման, կլիմայի և բուսականութեան, բուսական և կենդանական աշխարհների, մի երկրի բնութեան և նրա ազդաբնակութեան կհանքի, զբաղմունքների ու կուլտուրական առաջադիմութեան մէջ, և այլն:

Այս բոլոր սկզբունքները բղխում են մէկը միւսից և կիրառւում են նաև նիւթի դասաւորութեան մէջ: Ամբողջ Եւրոպային վերաբերող «ընդհանուր նկարագրութիւնից» յետոյ գալիս է առանձին երկրամասերի աշխարհագրութիւնը: Ամեն տեղ էլ պահպանւած է համեմատական աշխարհագրութեան սկզբունքը, յստիցապես կապի անհրաժեշտութեամբ:

ժեշտութիւնը: Ըստ այդմ՝ ուսուցման նիւթը դասաւորւած է համաձայն բնագաւառների, մի երկրի և նրա մասերի բնական պայմանների: Եթէ դասատուն աշակերտներին սկզբից լաւ իւրացնել տայ աւանդելի նիւթի պլանն ևս, այդ դէպքում կդիւրանայ նրա գործը:

Նոմենկլատուրան կամ աշխարհագրական անունների անւանակարգութիւնը, իբրև այդպիսին, վտարւած է ներկայ դասագրքի միջից: Անցած պիտի համարել այն ժամանակները, երբ «Աշխարհագրութիւն» ասելով հասկանում էին մի կամ բոլոր երկիրների լեռների, գետերի, կղզիների և այլ աշխարհագրական վայրերի անկապ դասաւորութիւնը, որ աշակերտները ստիպւած էին թութակի նման անգիր սովորել: Գիտական-համեմատական աշխարհագրութիւնը նոր սկզբունքներ մշակեց, նոր հեռանկարներ պարզեց դպրոցական աշխարհագրութեան առջև: Ահա այդ սկզբունքին է, որ պէտք է գոհացում տալ: Համաձայն դրա՝ աշխարհագրութիւնը պիտի ձգտէ դառնալ կուլտուրական աշխարհագրութիւն. մի երկրի բնական և պատմական պայմաններից պիտի հետեցնել նրա քաղաքակրթական վիճակը. և այս սկզբունքն է, որ պիտի իւրացնէ աշակերտող սերունդը *):

Անշուշտ՝ աշխարհագրական անունները բոլորովին չյիշատակել կամ չափազանց սահմանափակել,—այդ կլինէր միւս ծայրայեղութիւնը. աշխարհագրութիւնը առանց անունների—դա արսուրդ է: Սակայն հարցի էութիւնն այն է, որ աշխարհագրական անունները չյիշատակւեն հենց իբրև անուններ, անկապ կերպով,—այլ՝ տրամաբանական կապակցութեան մէջ, դասաւանդման ամբողջ նիւթի բովանդակութեան հետ շաղկապւած: Ահա հենց այդ սկզբունքով էլ տեղի է ունեցած ներկայ դասագրքի մէջ աշխարհագրական անունների յիշատակումը:

Դասագրքի ծաւալը աշխատել ենք համաձայնեցնել մեր դպրոցներում ընդունւած շաբաթական դասերի թւին: Աշխատել ենք տալ այն ամենը, ինչ անհրաժեշտ է աշխարհագրութեան ուսուցման համար դպրոցում: Համեմատաբար ոչ-կարևորագոյն հատւածները տպագրել ենք տեղ մանր տառերով. ժամանակը սուղ եղած դէպքում դասատուն ըստ իր հայեցողութեան կարող է կրճատել այն: Ինչպէս ամեն մի աւարկայ, այնպէս և աշխարհագրութիւն ուսուցանելիս պէտք է դասատուն աշխատէ աշակերտների ինքնագործունէութիւնը առաջ քաշել, նրանց ներգործական աշխատանքի սովորեցնել: Քարտէսի գործածութիւնը աշխարհագրութեան ուսուցման համար առաջնակարգ պայման է: Նիւթը չձանրաբեռնելու համար մենք աւելորդ համարեցինք ամեն մի երկրի սահմանները յիշատակել. դասի սկզբում աշակերտները իրենք պէտք է իւրացնեն այդ՝ ուսուցչի և քարտէսի օգնութեամբ:

*) Աշխարհագրութեան և մասնաւորապէս հայրենագիտութեան դասաւանդմամբ հետաբերողներին առաջարկում ենք կարգաւ մեր «Հայրենագիտութեան ուսուցումը»:

172254
83107-111
944-908

12017

Դասագրքի այս մասում ևս զետեղել ենք բաւական թւով նկարներ ու զանազան դիագրամներ: Դրանց անհրաժեշտութիւնն ևս հասկանալի է:

Մենք յոյս ունենք, որ դասագրքի ներկայ հատորն ևս կունենայ այն ընդունելութիւնը, որ ունեցան Ա. և Բ. մասերը: Ամեն մի նկատողութիւն դասատուների և բարեացակամ քննադատութեան կողմից, որ կարելի դասագրքի այս մասի, նաև երկրորդի և մանաւանդ Ա. մասի վերաբերմամբ, — կընդունենք սիրով և կօգտուենք նրանից շնորհակալութեամբ:

Թիֆլիս, օգոստոս 1910 թ.

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԻԹՈՎ

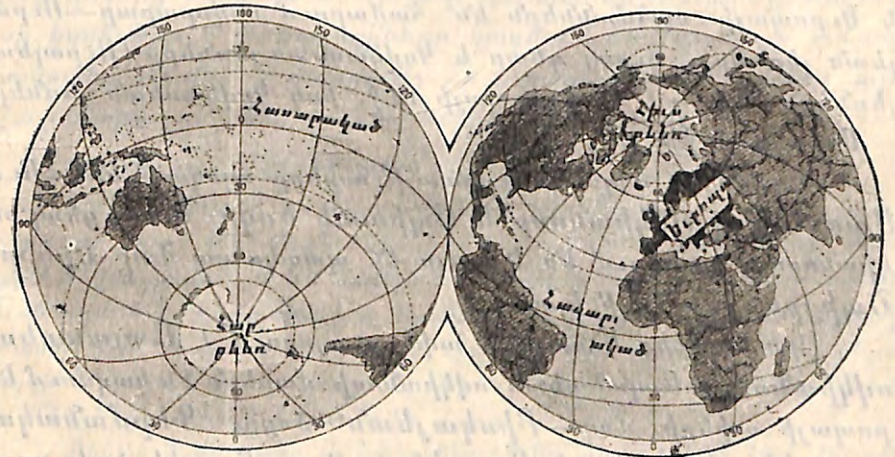
Լոյս ենք ընծայում «Աշխարհագրութեան» Գ. մասը՝ 2-րդ տպագրութեամբ: Հիմնական փոփոխութիւնների չենք ենթարկել դասագիրքը, այլ բարեփոխել ենք ըստ կարելւոյն, ծաւալը փոքրացրել լեզուն դարձրել աւելի մատչելի: Աւելացրել ենք նաև մի քանի նոր նկարներ և դասագրքին կցել անհրաժեշտ քարտէշներ:

Թիֆլիս, օգոստոս 1913 թ.

ԵՒՐՈՊԱ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՒՐՈՊԱՅԻ ԴԻՐՔԸ, ՄԵԾՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱՓԵՐԻ ԳԾԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ: — Երկրագունդը հասարակածով բաժանւում է երկու կիսագնդերի — հիւսիսային և հարաւային: Ամեն մի միջօրէակնում նա բաժանւում է՝ արևելեան և արևմտեան կիսագնդերի: Երկրագունդը կարելի է բաժանել նաև մայր-ցամաքային և ովկիանոսային կիսագնդերի (տես նկ. 2): Մայր-ցամաքային կիսագնդում է կենտրոնացած համարեա ամբողջ ցամաքը, իսկ

Նկ. 2. Մայր-ցամաքային և ովկիանոսային կիսագնդեր:

ովկիանոսային կիսագունդը համարեա ամբողջովին ջրով է լցւած: Եւրոպան գտնւում է միւս մայր-ցամաքների մէջտեղում, մայր-ցամաքային կիսագնդի կենտրոնում: Աշխարհագրա-

Ա. Արեղեան, «Աշխարհագրութեան դասագիրք», 3-րդ մաս, 2-րդ տպ.

կան այս յարմար դիրքը շատ նպաստաւոր է եւրոպացիներէ համար:

Եւրոպայի հիւսիսային ծայրն է՝ Նորդկին հրևանդանը, որ գտնուում է հիւսիսային լայնութեան 71° տակ: Հարաւային ծայրերն են՝ Տարիֆ հրևանդանը—հիւսիսային լայնութեան 36° և Մատապան հրևանդանը—36 1/2° տակ:

Եւրոպայի արևմտեան ծայրն է՝ Դա-Ռոկա հրևանդանը—Գրինիչի (Լոնդոնի մօտ) միջօրէականից 9 1/2° արևմուտք: Արևելեան կողմում եւրոպան հասնում է, Ուրալեան լեռնաշղթայի հիւսիսային մասում, արևելեան երկայնութեան 65 1/2°-ին:

Իր մեծութեամբ եւրոպան բռնում է ամբողջ ցամաքի մի փոքրիկ 1/13 մասը միայն: Նա համարեա 5 անգամ փոքր է Ասիայից, միայն Աւստրալիայից մի քիչ մեծ է: Եւրոպայի մակերևոյթը բռնում է մօտաւորապէս 8 1/2 միլիոն քառակուսի վերստ տարածութիւն (որի կէսից աւելին հենց եւրոպական Ռուսաստանն է կազմում):

Արեւելեան կողմում եւրոպան կպած է Ասիային: Ասիայի և եւրոպայի սահմաններն են համարում սովորաբար—Ուրալեան լեռները, Ուրալ գետը և Կովկասեան լեռները (Ուրալեան լեռները ընկնում են եւրոպայի մէջ, իսկ Կովկասեան լեռները —Ասիայի մէջ):

Հիւսիսային կողմից եւրոպայի ափերը ողողում են՝ Հիւս. Սառուցեալ Ովկիանոսը և Սպիտակ ծովը: Սառուցեալ ովկիանոսում գտնուում են եւրոպային պատկանող Նոր Երկիր և Շպիցբերգէն կղզիները:

Արեւմուտքից եւրոպայի ափերը ողողում է Ատլանտեան ովկիանոսը: Ատլանտեան ովկիանոսի մասերն են կազմում եւրոպայի ափերի մօտ—Բիսկայեան ծոցը, Գերմանական (կամ Հիւսիսային) և Բալտիկ ծովերը: Բալտիկ ծովը գոյացնում է՝ Ռիգայի, Ֆիննական և Բոտնիկ ծոցերը: Բալտիկ ծովից դէպի արևմուտք իրար դիմաց տարածւում են Սկանդինաւիա և Իւտլանդիա թերակղզիները: Եւրոպային են պատկանում Ատլանտեան ովկիանոսում գտնուող հետևեալ կղզիները—Իսլանդիա, Իրլանդիա և Մեծ-Բրիտանիա: Վերջինս

մայր ցամաքից բաժանւում է Լամանշ և Պա-դը-Կալէ նեղուցներով (վերջինս 32 վերստ լայնութեամբ):

Հարաւային կողմից եւրոպայի ափերը ողողում է Միջերկրական ծովը, որ Ատլանտեան ովկիանոսի մի մասն է կազմում և նրա հետ միացած է Զիբրալտարի նեղուցով (14 վ.): Միջերկական ծովը ողողում է Պիրենէեան, Ապենինեան և Բալկանեան թերակղզիների ափերը: Միջերկրական ծովում են գտնուում՝ Կորսիկա, Սարդինիա, Սիցիլիա և Կրետէ կղզիները: Միջերկրական ծովի մասերն են կազմում հետևեալ չորս ծոցերը, որոնք ծով էլ են կոչւում—Տիւրենեան, Ադրիատիկ, Յոնիական և Էգէեան: Էգէեան ծովը Դարդանելի նեղուցով միացած է Մարմարա ծովի հետ. իսկ այս ծովը էլ Բոսֆորի կամ Կոստանդնուպոլսի նեղուցով (ընդամենը 2 վերստ լայնութեամբ) միացած է Սև ծովի հետ: Սև ծովը և նրա մեծ ծոցը, որ կոչւում է Ազովի ծով, ողողում են Ղրիմ թերակղզու ափերը:

Այսպէս ուրեմն՝ մի շարք ծովեր, ծոցեր և նեղուցներ երեք կողմից ողողում և այնչափ կտրուում են Եւրոպայի ափերը, որ կղզիները և թերակղզիները կազմում են եւրոպայի ամբողջ տարածութեան 1/3 մասը: Ոչ մի աշխարհամասի ափերը այնչափ կտրուած չեն, որչափ եւրոպայի ափերը:

ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՀԵՏԱԶՕՏՈՒՄԸ.—Քրիստոսից դեռ 1,000 տարի առաջ փիւնիկեցիները նաւերով անցնում էին Զիբրալտարի նեղուցը և հասնում մինչև Մեծ-Բրիտանիայի ափերը: Յայնքը գաղութներ հիմնեցին Միջերկրական և Սև ծովերի հիւս. ափերին: Նրանք թափանցեցին նաև այժմեան Իսպանիայի և Ֆրանսիայի խորքերը: Հռոմայեցիներին ծանօթ էին՝ Գերմանիան, մինչև Վիսլա գետը, և Բալկանեան թերակղզին, մինչև Դանուբ գետը: Նրանք նաև հասնեցին այժմեան Ֆրանսիան և Մեծ-Բրիտանիայի հարաւային մասը:

Սկսած 5-րդ դարուց, քրիստոնէութիւնը տարածելու հետ միասին, հետզհետէ յայտնի դարձան եւրոպայի նաև հիւսիսային մասը—Սկանդինաւեան թերակղզին և Բալտիկ ծովի շուրջը գտնուող երկիրները: 9-րդ դարում տեղի ունեցաւ առաջին նաւագնացութիւնը Ատլանտեան ովկիանոսից դէպի Սպիտակ ծովը: Եւրոպայի արևելեան մասը յայտնի դարձաւ համեմատաբար ուշ ժամանակներում. առաջին տեղեկութիւնները այդ կողմերի մասին յիշւում են 10-րդ դարուց:

ՄԱԿԵՐԵԻՈՅԹԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ.—Միւս աշխարհամասերի հետ համեմատած՝ Եւրոպան ցածր մակերևոյթ ունի: Նրա միջին բարձրութիւնը հազիւ $\frac{1}{3}$ վերստի է հասնում: Ասիայի միջին բարձրութիւնը երեք անգամ աւելի է, քան Եւրոպայինը: Եւրոպայի մակերևոյթի $\frac{2}{3}$ -ը հարթութիւններ են և միայն $\frac{1}{3}$ -ը՝ բարձրութիւններ. այն ինչ Ասիայի $\frac{1}{3}$ մասը միայն հարթութիւններ են, $\frac{2}{3}$ -ը՝ բարձրութիւններ: Եւրոպայի ամենաբարձր լեռները՝ Ալպերը թէպէտ յաւերժական ձիւնով են ծածկւած, բայց և այնպէս աւելի ցածր են, քան օրինակ՝ Մասիսը և Էլբրուսը. երկու անգամ ցածր են Հիմալայեան լեռներից:

Ասիայի բարձրութիւնները մեծ մասով տարածւում են կենտրոնում, իսկ Եւրոպայի բարձրութիւնները մեծ մասով հարաւարեմուտքում:

Եւրոպայի արեւելեան կէսը բնում է Ռուսական հարթութիւնը: Սա տարածւում է Կարպատեան լեռներից մինչև Ուրալ և Հիւսիսային Մառուցեալ ովկիանոսի ափերից մինչև Կովկասեան և Ղրիմի լեռների ստորոտները: Ռուսական հարթութիւնը չնչին բարձրութիւն ունի. նրա մեծ մասը դաւսավայր է, իսկ Կասպից ծովի մօտերը—օվկիանոսից նոյնիսկ 12 սաժէն ցածր է: Բարձրութիւններ գտնուում են զլխաւորապէս նրա միջին մասում, ծովերից հեռու: Իրանցից նշանաւորներն են—Միջին-Ռուսական, (որ հիւսիսային մասում կոչւում է Վալդայեան), Մերձ-Վոլգեան և Հիւսիսային Ուվալներ:

Արեւմտեան Եւրոպայում լեռները մեծ տեղ են բնում: Այդ լեռները երկու ձևի են: Իրանցից շատերը ծալքաշատ լեռներ են, շատերն էլ զանգւածային:

Շալխաւաւս լեռների թւին են պատկանում Եւրոպայի ամենաբարձր սարերը. զրանք են՝ Ալպերը, որոնց Մոնբլան գագաթը $4\frac{1}{2}$ վերստ բարձրութիւն ունի, Պիրենէեան, Ապենինեան, Դինարեան, Կարպատեան և Բալկանեան լեռները:

Իրենց ամբողջ տարածութեան վրայ այդ լեռները բաղկացած են զուգահեռական ծալքերից, որոնք իրարից բաժանւում

Նկ. 3. Լեռնաշղթաների (Շալքաշատ լ.) տեսարան (Բերնեան Ալպեր): Ատամաւոր կատարներ (առաջինը, աջ կողմից, Իւնգֆրաուն է). անհարթ, ձեղքւած լանջեր:

են երկայնաձիգ հովիտներով: Նրանց կատարները ատամնաւոր են, գագաթները՝ սրածայր, լանջերը կտրուած են խոր, լայնաձիգ հովիտներով:

Լեռնաշղթաների այս բազմազան ձևերը առաջ են գալիս այն լեռնային տեսակների բազմազանութիւնից, որոնցից բաղկացած են լեռների ծալքերը. նրանց մէջ պատահում են թէ փխրուն տեսակներ,— ինչպէս օրինակ՝ կաւը և մերգելը (կրախաւն և կաւային հող), թէ համեմատաբար աւելի ամուր տեսակներ, օրինակ՝ աւաղաքար, կրաքար, և թէ, վերջապէս, ամենամուր տեսակներ. օրինակ՝ զրանիտ և գրձաքար (գնէյս): Հոտոյ ջրերը լեռնային փխրուն տեսակները հեշտութեամբ են ողողում և քշում-տանում, իսկ ամուր տեսակները մնում են վերև իբրև բարձունքներ և լեռնագագաթներ:

Եւրոպայի զանգւածային (մասսիւ) լեռներից նշանաւոր են՝ Միջին-Գերմանական, Կենտրոնական-Ֆրանսիական, Շոտլանդական և Սկանդինաւեան լեռները: Սրանք իրենց բարձրութեամբ յետ են մնում ծալքաշատ լեռներից, իսկ իրենց ձևով ներկայացնում են ընդարձակ ժայռակոյտեր՝ թեք լանջե-

րով և կլոր, երբեմն նոյն իսկ տափարակ գագաթներով:

Այդ լեռները բաղկացած են լեռնային ամենամուր, բիւրեղացած տեսակներից. դրանք են՝ գրանիտ, գրձաքար, փայլարային թերթաքար և այլն: Լեռնային այս տեսակները ողողում, ժամանակի ընթացքում մաշում են դանդաղ, համաչափ կերպով. դրանից էլ առաջ է գալիս զանգւածային լեռների լանջերի և գագաթների միաձուլութիւնը:

Նկ. 4. Զանգւածային (մասսիւ) լեռների տեսարան (Շվարցվալդ): Կլոր, թեք լանջեր:

Արևմտեան Եւրոպայի հարթութիւններից ամենամեծը կազմում է շարունակութիւն Ռուսական հարթութեան. նա տարածւում է Բալտիկ և Գերմանական ծովերի ափերի երկայնութեամբ և աւելի հեռու՝ դէպի հարաւարևմուտք, մինչև Բիսկայեան ծոցը: Այդ հարթութեան արևելեան մասը կոչւում է Գերմանական, իսկ արևմտեանը՝ Ֆրանսիական դաշտավայր: Գերմանական դաշտավայրը շարունակւում է Իւտլանդիա թերակղզու վրայ, իսկ Ֆրանսիականը՝ Մեծ-Բրիտանիա կղզու վրայ: Մնացած դաշտավայրերից նշանաւոր են—Լոմբարդական, Միջին-Դանուբեան (կամ Ունգարական) և Ստորին-Դանուբեան դաշտավայրերը: Սրանք շատ հնումը

ծովածոցեր են եղել, որոնք երկար դարերի ընթացքում լցւել են զետերի բերած աւազով, տիղմով, կաւով և այդպիսով ցամաքել են:

Հրաբուխներ Եւրոպայում շատ կան, բայց նրանց մեծ մասը հանգած է: Գործող հրաբուխներ կան Միջերկրականի մի քանի ծովափերին և կղզիների վրայ, նաև Իսլանդիա կղզու վրայ: Միջերկրականի ամենամեծ հրաբուխներն են՝ Էտնա—Սիցիլիա կղզու վրայ և Վեզուվ—Ապենինեան թերակղզու վրայ: Իսլանդիայում հաշւում են 25 գործող հրաբուխներ. դրանցից շատերը, օրինակ Հեկլյան, շատ աւելի ուժգին կերպով են ժայթքում, քան Էտնան և Վեզուվը:

Երկրաշարժ Եւրոպայում տեղի է ունենում ամենուրեք. Ռուսական հարթութեան վրայ հազւադէպ անգամ է երկրաշարժ լինում, այն էլ ոչ զօրեղ կերպով, իսկ Արևմտեան Եւրոպայում—աւելի յաճախ: Ամենազօրեղ երկրաշարժներ տեղի են ունենում Բալկանեան, Ապենինեան և Պիրենէեան թերակղզիների հարաւային մասերում և մեծամեծ աւերումների պատճառ են դառնում:

ՀԻՆ ՍՍՈՑՍՏՆՏՏԵՐԻ ՀԵՏՔԵՐ:—Ներկայումս Եւրոպայում սառցադաշտեր շատ չկան: Սակայն կար ժամանակ—շատ դարեր մեզնից առաջ,—որ Եւրոպայի կլիման աւելի ցուրտ էր, քան այժմ, և երբ ամբողջ Եւրոպայի համարեա կէսը ծածկւած էր սառույցով: Այդ անցած ժամանակը կոչւում է սառցադաշտային դարաշրջան: Մի հսկայական սառցադաշտ, որ մի քանի վերստ հաստութիւն ունէր, այն ժամանակները ծածկում էր Եւրոպայի ամբողջ հիւսիսային մասը: Սկանդինաւեան լեռնաշխարհից ցած գալով՝ նա շարժւում էր դէպի հարաւ, այժմեան Բալտիկ ծովի ուղղութեամբ, ծածկելով Ռուսական հարթութեան կէսից աւելին և ամբողջ Գերմանական դաշտավայրը:

Այդպիսի հսկայական սառցադաշտեր գոյութիւն ունեն այժմ Գրենլանդիայում և Շվիցբերգէնում: Եւրոպայում շատ վաղուց է, ինչ նա հալել է. այդ սառցադաշտի հետքերը մնացել են ամեն տեղ, ուր եղել է: Սկանդինաւեան զանգւածային լեռները շնորհիւ սառցադաշտի ցածրացել են և ողորկւել. Ֆինլանդիայում և Կոլեան թերակղզու վրայ եղած նախկին բաւական բարձր սարերը սառցադաշտից ձևափոխւել են և դարձել կլոր բլուրներ:

Ռոյոր փխրուն լեռնային տեսակները և անագին քանակութեամբ

գրանիտ ու գղձաքարեր սառույցը քշել բերել է հեռու՝ դեպի հարաւ և հարաւ-արեւելք։ Ռուսական հարթութեան հիւսիսային մասը և ամբողջ Գերմանական դաշտավայրը ծածկւած են սառցադաշտային (այսինքն սառցադաշտերի բերած) կաւով և աւաղով։ Ամենուրեք այնտեղ դաշտերում և անտառներում ցրւած են նաև սառցադաշտային կլոր քարեր, որոնք կոչւում են վալուններ։ Այդպիսի քարեր կան ցրւած նաև Բալտիկ ծովի ու նրա ծոցերի յատակում։

Նկ. 5. Հին սառցադաշտերի տարածումը եւրոպայում (Սլաքները ցոյց են տալիս, թէ ինչ ուղղութեամբ են շարժւել սառցադաշտերը)։

Շատ տեղ սառցադաշտային շեղներից կամ մտեքներէից կազմւել են բլրաշարքեր. օրինակ՝ Վալդայեան բարձրութեան բլուրները։ Ուրիշ տեղեր, ընդհակառակը, սառույցը գետինը փորելով գոյացրել է գոգաւորութիւններ. դրանցից շատերը այժմ լցւած են ջրով և ներկայացնում են լճեր։ Սառցադաշտերն են փորել կամ գոնէ խորացրել օրինակ՝ Փինլանդիայի բազմաթիւ լճերի, նաև Լադոգա, Օնեգա լճերի տաշտերը։

ԿԼԻՄԱՆ.—Ամբողջ եւրոպան, չհաշւած նրա միայն հիւսիսային երկրամասերը, գտնւում է բարեխառն գոտում, որ ամե-

նից աւելի առողջարար է և յարմար՝ մարդկային բնակութեան համար (ինչին)։

(Յիշել, թէ որ գօտիներում են գտնւում միւս աշխարհամասերը— Ասիան, Աֆրիկան, Ամերիկան և Աւստրալիան)։

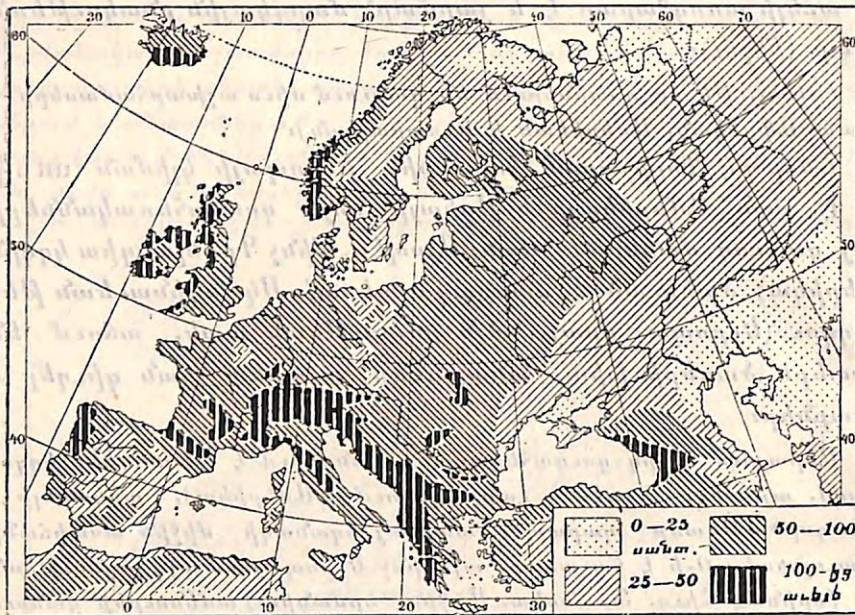
Շնորհիւ Գոլֆշտրոմ հոսանքի՝ եւրոպայի կլիման աւելի քան է, քան Ամերիկայի և Ասիայի՝ նոյն զուգահեռականների վրայ գտնուող մասերի կլիման։ Այսպէս, մինչ Գրենլանդիա կղզին (Ամերիկա) ծածկւած է սառցադաշտերով, Սկանդինաւեան թերակղզու (եւրոպա) վրայ, նոյն լայնութեան տակ, աճում են փշատերև ծառերի խիտ անտառներ. այդտեղ կան գիւղեր և քաղաքներ։

Ասիայում 50-րդ զուգահեռականը անցնում է Սախալին կղզու վրայով. այնտեղ, ինչպէս և Լաբրադորում (Ամերիկա), անկարելի է երկրագործութեամբ պարապել. տարւայ եղանակի միջին աստիճանը մօտաւորապէս 0-ի է հաւասար. այն ինչ եւրոպայում այդ լայնութեան տակ (օրինակ Հիւս. Ֆրանսիա, Միջին Գերմանիա) ամենուրեք ցանում են ցորեն, իսկ մի քանի տեղ մշակում են նոյնիսկ խաղողի որթ. տարւայ միջին եղանակն է այդտեղ մօտաւորապէս +10°։

Եւրոպայի համեմատաբար տաք կլիմայի պատճառը միայն Գոլֆշտրոմը չէ։ Նրան օգնում են եւրոպայում գերիշխող արեւմտեան քամիները։

Արեւմտեան եւրոպայի լեռները այդ քամիների համար մեծ խոչընդոտներ չեն հանդիսանում, որովհետև այդ լեռները ընկնում են Ատլանտեան ովկիանոսի եւրոպական ափերի վերաբերմամբ ոչ թէ զուգահեռական ուղղութեամբ, այլ արեւելքից—արեւմուտք. ուստի և արեւմտեան քամիները Գոլֆշտրոմից ստացած տաք օդը և մթնոլորտային տեղումները անարգել կերպով տանում, տարածում են մայր ցամաքի ներսը և մեղմացնում նրա կլիման։

Արեւմտեան և Հիւսիս-Արեւմտեան եւրոպայում յիշած քամիները փչում են թէ ամառը և թէ ձմեռը. իսկ Արեւելեան եւրոպայում՝ միայն ամառը. ձմեռը այդտեղ նրանց փոխարինում են Ասիայից փչող ցուրտ և չոր քամիները։ Այս պատճառով էլ անա՝ Արեւմտեան և Արեւելեան եւրոպայի կլիմայի մէջ զգալի տարբերութիւն կայ։ Տարւայ եղանակի միջին աստիճանը Արեւմտեան եւրոպայում աւելի բարձր է, քան նոյն լայնութեան տակ՝ Արեւելեան եւրոպայում։

Նկ. 6. Մթնոլորտային տեղումների բաշխումը Եւրոպայում *)

(Ինչնև Սկանդինավիայի, Մեծ Բրիտանիայի և Պրեննէեան թերակղզու արևմտեան ծովափերին ավելի շատ մթնոլորտային տեղումներ են թափուում, քան արևելեան ծովափերին. ինչնև՝ Եւրոպայի լեռների վրայ ավելի շատ, քան հարթավայրերում):

Արևմտեան Եւրոպայում ավելի շատ մթնոլորտային տեղումներ են թափուում, քան Արևելեան Եւրոպայում (ինչնև՝ Արևմտեան Եւրոպայում՝, յատկապէս Ատլանտեան ովկիանոսի ծովափնեայ երկիրներում, կլիման ծովային է, — համաչափ, մեղմ: Այնտեղ ձմեռը շատ ցուրտ չէ լինուում, ոչ էլ ամառը շատ շոգ: Արևելեան Եւրոպայում՝ (Ռուսաստան) կլիման խիստ ցամաքային է. ձմեռը լինուում է շատ ցուրտ, ամառը՝ շատ շոգ. մթնոլորտային տեղումներ էլ այդտեղ քիչ են թափուում):

Եւրոպայի հարաւում՝ Միջերկրական ծովի ափերին տարածուող երկիրները կլիմայի կողմից կաղմուում են առանձին շրջան: Կլիման այդտեղ մեծաւրեւադարձային է: Ամառը անցնուում

*) Նկարի մէջ, ներքև աջ կողմում, նշանակուած 0—25 և միւս թւերը ցոյց են տալիս, թէ այս կամ այն վայրում ամբողջ տարւայ մէջ թափուած մթնոլորտային բոլոր տեղումները միասին քանի՞ ամստիմտար բարձրութեան են հասնուում, յատուկ այդ նպատակի համար պատրաստած որոշ ձևի դոյլի մէջ հաւաքելով մթնոլորտային տեղումները և չափելով:

է շոգ և չոր, ձմեռը՝ մեղմ և անձրևային, այնպէս որ երկիրը ձիւնով չէ ծածկուում:

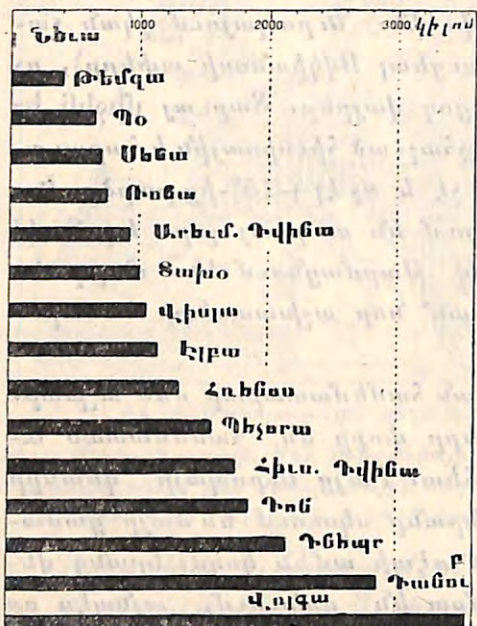
Չնայելով այս բոլոր տարբերութիւններին՝ Եւրոպայի կլիման չունի այնպիսի հակադրութիւններ, ինչպէս Ասիայի և Ամերիկայի կլիման: Եւրոպայում չկան ջրագուրկ անապատներ. բայց այնտեղ չկան նաև այնպիսի վայրեր, ուր չափից ավելի մթնոլորտային տեղումներ թափուէին: Եւրոպայում չկան չափազանց ցուրտ (չհաշուած Սաուուցեալ Ովկիանոսի ափերը), ոչ էլ չափազանց շոգ կլիմայ ունեցող վայրեր: Տարւայ միջին եղանակը ամբողջ Եւրոպայում, չհաշուած հիւսիսային և հարաւային երկրամասերը, 0⁰-ից ցածր չէ և ոչ էլ +15⁰-ից բարձր: Եւրոպայի բոլոր մասերում էլ լինուում են տարւայ չորս եղանակները, որոնք իրար յաջորդելով թարմացնուում են մարդուն, ոյժ և եռանդ են ներշնչուում նրան՝ նոր աշխատանքի համար:

ԳԵՏԵՐԸ ԵՒ ԼՃԵՐԸ:—Եւրոպան համեմատաբար մեծ աշխարհամաս չէ, ուստի և նրա գետերը փոքր են՝ համեմատած Ասիայի և Ամերիկայի գետերի հետ: Բայց Եւրոպայի գետերի հոսանքը շատ նպաստուոր է. նրանք սկսուում են մայր ցամաքի միջին մասում և հոսուում են դէպի ամեն կողմ: Նրանց վերին հոսանքները իրար շատ մօտ են գտնուում, այնպէս որ ջրանցքների միջոցով հեշտութեամբ կարող են կապուել իրար հետ:

Արևելեան Եւրոպայում Միջին Ռուսական բարձրութիւնն է այն գլխաւոր վայրը, որտեղից գետեր են սկիզբ առնուում և դէպի գանազան կողմեր հոսուում: Այդտեղ, ծովի մակերևոյթից ընդամենը 100 սաժէն բարձրութեան վրայ գտնուող ճահիճներից է իր սկիզբն առնուում Եւրոպայի ամենամեծ գետը — Վոլգան (3,200 վերսա երկայնութեամբ): Վոլգան ընդունուում է իր մէջ Օկա, Կամա և շատ ուրիշ վտակներ: Նոյն Միջին-Ռուսական բարձրութիւնից են սկիզբ առնուում նաև Դոն, Դնեպր, Արևմտեան Դոնայ գետերը, Նևայի վտակները, և այլն:

Այս բոլոր գետերը հոսուում են դանդաղ և հարթութիւններով: Շատ քիչ տեղերում, օրինակ Դնեպրը իր միջին հո-

սանքում, սահանքաւոր են նրանք: Որովհետեւ Արևելեան Եւրոպայում (Եւրոպ. Ռուսաստան) ձմեռը խիստ է լինում, ուստի և գետերը տարւայ այդ եղանակին երկար ժամանակով սառչում են. Հիւսիսային Իվինան 6 ամիս շարունակ սառոյցով է պատած լինում, Վոլգան իր միջին հոսանքում՝ 5 ամիս, Դոնը՝ 4 ամիս, Դնեպրը իր ստորին հոսանքում՝ 3 ամիս:

Նկ. 7. Եւրոպ. գետերի համեմ. մեծ. (1 կիլոմետրը—մօտ 1 վերստի):

և սառցադաշտերի տակից են սկսում՝ Հոննոս, Ռոնա, Պո գետերը և Դանուբի վտակները—Ինն, Դրաւա և Սաւա: Ինքը Դանուբը, որ երկայնութեամբ Եւրոպայի 2-րդ գետն է (2,800 վ.), սկիզբ է առնում Շվարցվալդից. բայց ջրերի մեծ մասը ստանում է իր ալպեան վտակներից:

Արևմտեան Եւրոպայի գետերը իրենց հոսանքի բնոյթով տարբերում են Արևելեան Եւրոպայի գետերից: Նրանք, սկիզբ առնելով բարձր լեռներից, իրենց վերին մասում հոսում են առափ, խորը հովիտների միջով, գոյացնում են սահանքներ և ջրվեժներ: Միջին և ստորին մասերում նրանք հոսում են հանդարտ, բայց էլի աւելի արագ, քան ուսասական գետերը, որով-

Գարնանը ձեան հալչելուց Արևելեան Եւրոպայի գետերը այնպէս վարարում են, ջրաուս դառնում, որ յիշեցնում են Հարաւային Ամերիկայի գետերը: Իսկ ամառը, երբ ցամաքում են ձահիճները և չորանում աղբիւրները, — այդ նոյն գետերը այնչափ փոքրանում են, որ նրանց ծանծաղուտներով կարելի է լինում մինչև իսկ մի ակից միւսը ոտով անցնել:

Արևմտեան Եւրոպայի գետերը սկիզբ են առնում լեռներից, շատերը — Ալպերից: Այդտեղ, յաւիտենական ձեան

հետև նրանց տաշտը աւելի թեք է: Չմեռը Արևմ. Եւրոպայի գետերը սառչում են կարճ ժամանակով միայն. իսկ նրանցից համեմատաբար աւելի արևմտեանները (Հոննոս, Սենա, Լոււրա, Գարոննա) նոյն իսկ ամեն տարի չեն սառչում: Գարնանը նրանք չափից աւելի չեն վարարում, ոչ էլ ամառը չափից աւելի փոքրանում:

Նաւարկութեան համար Արևմտեան Եւրոպայի գետերը աւելի յարմար են, քան ուսական գետերը, որովհետև ձմեռը համարեա չեն սառչում, ամառն էլ չեն փոքրանում: Բացի դրանից՝ նրանք թափւում են բաց ծովեր, որոնցից ազատ կերպով կարելի է ովկիանոս մտնել:

99-99-99

Լներ Եւրոպայում շատ կան, որոնց թւում նաև՝ բաւական մեծերը: Նշանաւոր են՝ Լադոգա (16,000 քառ. վերստ) և Օնեգա (8,000 քառ. վ.)—Ռուսաստանում, Սայմա—Ֆինլանդիայում և Վենեթ—Սկանդինաւիայում: Այդ լճերը իրենց մեծութեամբ չեն կարող հաւասարւել Ամերիկայի և Աֆրիկայի լճերին: Ընդհանրապէս լճեր շատ կան Եւրոպայի այն մասերում, որոնք հնումը սառցադաշտերով են ծածկւած եղել—Սկանդինաւիայում, Ֆինլանդիայում, Ռուսական հարթութեան հիւսիսային մասում, Գերմանական դաշտավայրում Ալպեան լեռներում. Նշանաւոր են՝ ժրնեխի և Բողէնի լճերը Ալպերում:

Եւրոպայի համարեա բոլոր լճերը հոսող են, նրանց ջուրն անուշ է: Չհոսող՝ աղի լճեր կան միայն Եւրոպական Ռուսաստանի հարաւ-արևելեան կողմում, որտեղ մթնոլորտային տեղումներ քիչ են թափւում, և շատ ջուր է գոլորշիանում: Այդտեղ հենց, ովկիանոսի մակերեսոյթից 12 սամէն ցածր, գտնւում է Կասպից լիճը, որ ամենամեծն է երկրադնդի վրայ եղած բոլոր աղի լճերից: Այդ և նրա մօտ գտնւող ուրիշ լճեր մնացորդներ են ցամաքած մի ծովի, որ հնումը տարածւած է եղել դէպի հիւսիս-արևելք՝ մինչև Սառուցեալ ովկիանոս և արևմուտքում՝ միացած եղել Սև ծովի հետ: Իր մեծութեան և դառն-աղի ջուր ունենալու պատճառով Կասպից լիճը կոչւում է նաև ծով:

(Ինչո՞ւ Վոլգան, որ Կասպից լիճն է բերում ահազին քանակութեամբ ջուր, չէ բարձրացնում այդ լճի մակերևոյթը):

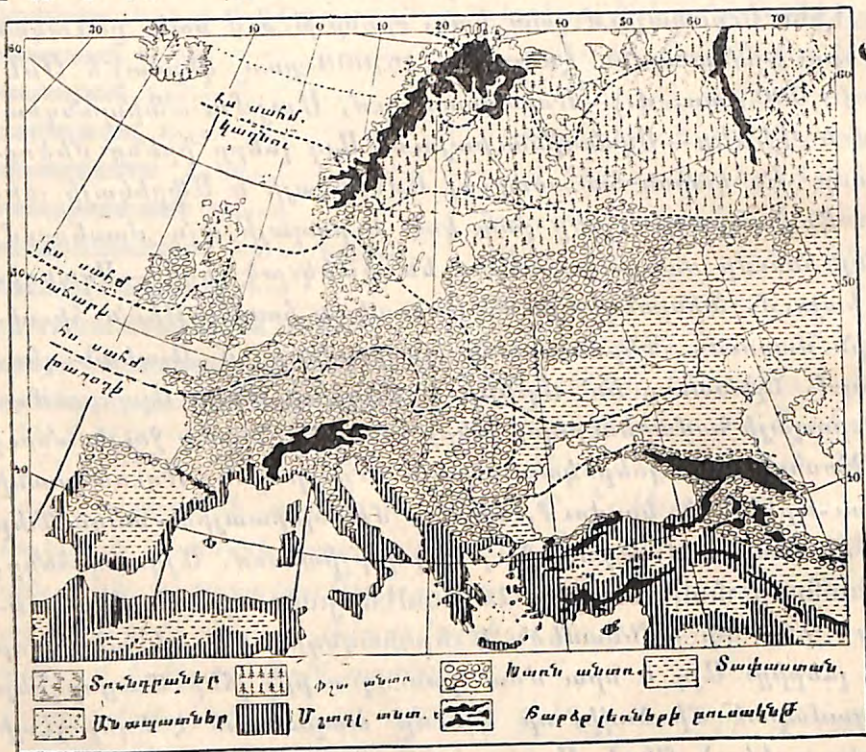
1722-54

ԲՈՒՍԱԿԱՆՈՒՅԻՒՆԸ:—Եւրոպայում աճում են ամեն տեսակ բոյսեր, բացի այրեցեալ գօտու բոյսերէրից:

Տունդրաներ տարածւում են միայն այնպիսի տեղեր, ուր տաճրայ միջին եղանակը 0⁰-ից ցածր է, ձմեռն էլ տևում է 7—8 ամիս, իսկ ամառը՝ 2 ամսից ոչ աւելի: Այդպէս է Եւրոպայի ամենահիւսիսային մասը միայն, — Սառուցեալ ովկիանոսի ափերը: Տունդրաներում աճում են գլխաւորապէս մամուռ և ճահճային բոյսեր. այնտեղ երկրագործութեամբ պարապել անկարելի է:

Փշատերև և խառն անտառների շրջանը բռնում է Եւրոպայի կէսից աւելին: Անտառապատ շրջանը տարածւում է ա-

Նկ. 8. Բուսականութեան տարածումը Եւրոպայում:

րեւելքից արևմուտք—Ուրալեան լեռներից մինչև Պիրենէեան լեռները:

Եւրոպայի անտառապատ շրջանի հիւսիսային մասում, Ու-

րալեան լեռներից մինչև Սկանդինաւեան լեռները, տարածւում են փոստերեւ ծառերի ընդարձակ և խիտ անտառներ: Այդտեղ գերակշռում են եղևնի և մայրի ծառերը: Եղևնու խիտ և մթին անտառները աճում են գլխաւորապէս խոնաւ, կաւային տեղերում. իսկ մայրի անտառները, որոնք աւելի նոսր են լինում և բացգոյն, աճում են համեմատաբար չոր, աւազոտ տեղերում: Սակայն ընդհանրապէս առած՝ փշատերև ծառերի անտառներում աճում են թէ՛ եղևնի և թէ՛ մայրի, նրանց հետ նաև թղթենի (կեչի), որ սաղարթաւոր է: Այդ բոլոր ծառերը շատ տաքութիւն չեն պահանջում, խիստ ցրտերին էլ դիմանում են:

Փշատերև անտառների շրջանից հարաւ, որտեղ տաք եղանակները աւելի երկարատև են լինում, աճում են խառն անտառներ: Եղևնու և մայրի ծառերի կողքին այնտեղ աճում են ոչ միայն թղթենի (կեչի), այլ նաև սաղարթաւոր ուրիշ բազմազան ծառեր—կաղնի, կաղամախի, հացի, թղկի, լաստենի և այլն: Բանի աւելի հարաւ և արևմուտք երթանք, այնքան էլ աւելի կշատանան սաղարթաւոր ծառերը, և կպակասեն փշատերևները: Արևմտեան Եւրոպայի հարթ տեղերում գերակշռում են սաղարթաւոր ծառերի երկու տեսակը—կաղնին և աճարին:

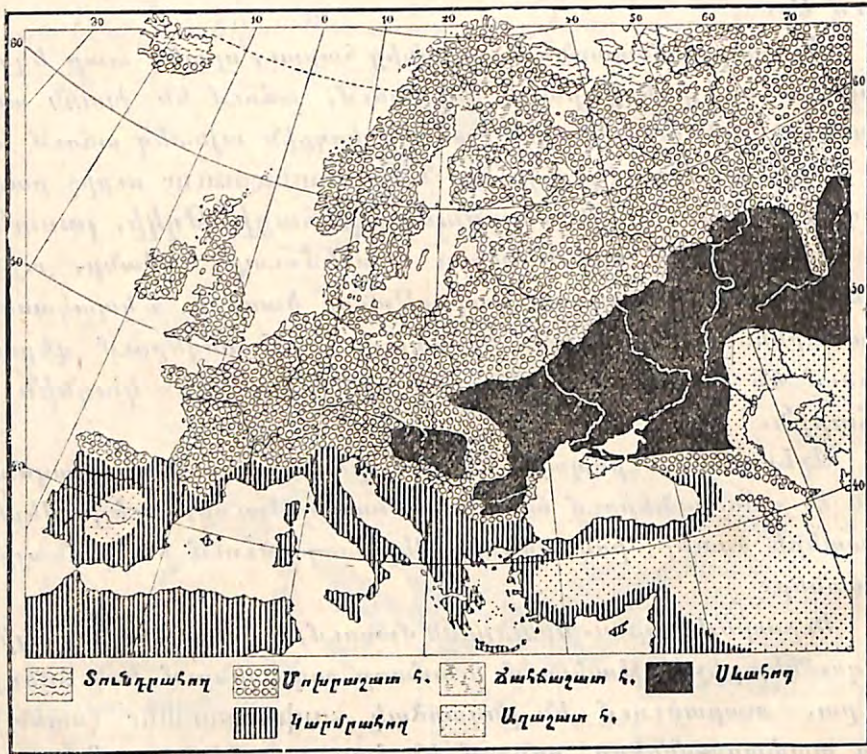
Արևմտեան Եւրոպայի լեռների բուսականութիւնը բազմազան է. ստորոտներում աճում են սաղարթաւոր, աւելի վերև՝ փշատերև ծառեր, իսկ ամենից վեր տարածւում են լեռնային արօտներ:

Եւրոպայի հարաւ-արեւելեան մասում, որտեղ մթնոլորտային տեղումներ քիչ են թափւում, և ամառը շոգ է լինում, իսկ ձմեռը ցուրտ, — տարածւում են ընդարձակ տափաստաններ (ստեպ): Այդ տափաստանները բռնում են հարաւ-արեւելեան Ռուսաստանը, միջին և ստորին Դանուբի դաշտավայրերը: Այդտեղ ոչ ընդարձակ անտառներ պատահում են միայն գետերի խոնաւաշատ հովիտներում:

Միջերկրականի ծովափնեայ երկիրներում, որտեղ ամառը շոգ է լինում ու չորային, իսկ ձմեռը համարեա առանց սառ-

նամանիքի է անցնում, աճում են մեսադալար սաղարթաւոր ծառեր: Ձիթենին այդ շրջանի ամենաբնորոշ ծառն է: Մշտադալար թուփերից յիշենք նաև՝ մրտենի, դափնի, օլէանդր կայն: Փշատերեւ ծառերից այդ շրջանում բնորոշ է—նոճին (կիպարիս): Բացի մշտադալար սաղարթաւոր ծառերից՝ այդտեղ աճում են նաև մի քանի ուրիշ սաղարթաւոր ծառեր, որոնց տերևները ձմեռը թափւում են. օրինակ՝ շագանակենի:

Կլիմայից և բուսականութիւնից է կախւած մի երկրի վերնաշերտի յատկութիւնները: Տունդրայում գետնի մէջ շատ քիչ բուսահող կայ, որովհետև այնտեղ բուսականութիւնը արքատ է, իսկ կլիման՝ խիստ

Նկ. 9. Վերնաշերտերի տեսակները:

ցուրտ: Անտառապատ շրջանում թէպէտ բուսականութիւնը հարուստ է, բայց և այնպէս գետինը շատ բուսահող չէ պարունակում. պատճառը այն է, որ անտառում ջուր շատ կայ, որ քշում-տանում է բուսահողը դէպի գետեր և գետակներ:

Հարաւ-Ռուսական տափաստանները, նաև Ունգարիայի և Ստորին Դանուբեան դաշտավայրերը ծածկւած են երկրագնդի ամենաբերրի վերնաշերտով, որ կոչւում է սեւահող: Դրա գոյնը մուգ է, իսկ անձրևից յետոյ՝ սև: Այդ գոյնը բուսահողից է: Թէպէտ տափաստաններում բուսականութիւնը այնչափ հարուստ չէ, որչափ անտառներում, բայց դրա փոխարէն՝ բուսահողը չէ ողողւում տարւում, ինչպէս այդ լինում է անտառներում: Տափաստանների կլիման չորային է, ուստի և համարեա ամբողջ բուսահողը, որ գոյանում է խոտից, մնում է գետնի մէջ: Դարերի ընթացքում այնչափ շատ բուսահող է կիտուել այդ վայրերում, որ սևահողը երբեմն ունենում է մի քանի արշին հաստութիւն:

Վերջապէս՝ Եւրոպայի հարաւային երեք թերակղզիների վերնաշերտը բաղկացած է գլխաւորապէս կարմրահողից, որ գոյացել է այդ վայրերում տարածւած լեռնային տեսակներից—կրաքարերից: Բուսահող այնտեղ շատ չկայ. ձմեռւայ յորջ անձրևները քշում տանում են բուսահողը: Բայց կարմրահողն էլ, որ պարարտացնում են, լաւ բերք է տալիս:

Մշակովի բոյսերի համար Եւրոպայի կլիման և հողը շատ յարմար են, յատկապէս հացաբոյսերի համար: Սրանցից գարին հասնելու համար ամենաքիչ ժամանակ է պահանջում (50—60 օր): Գարին աճում է նոյն իսկ 70° լայնութեան տակ: Աւելի հարաւ դրա վրայ աւելանում են վարսակը և հաճարը, որոնք ևս հասնում են շատ արագ: Այնուհետև գալիս է ցորենը: Թէպէտ ցորենը աճել կարող է խառն անտառների ամբողջ տարածութեան վրայ, բայց լաւ հունձ տալիս են այն տեղերը միայն, որոնք հարուստ են բուսահողով, և որտեղ ամառը շոգ է լինում: Այդ պատճառով էլ մեծ քանակութեամբ ցորեն է մշակւում Ռուսաստանում՝ գլխաւորապէս սեւահողի շրջանում, իսկ Արևմտ. Եւրոպայում՝ 55-րդ գոլգահեռականից հարաւ: Դանուբեան դաշտավայրերում ցորենի հետ միասին մեծ նշանակութիւն ունի եգիպտացորենի մշակութիւնը, որ աւելի տաք կլիմայ է պահանջում, քան ցորենը: Լոմբարդիայի դաշտավայրերում (Սպեյնիսեան թերակղզու հիւս. մասում) և Միջերկրականի ծովափնեայ ճահճային տեղերում աճում է նաև բրինձ:

Եւրոպան հարուստ է յատկապէս պտղաւոր ծառերով: Սրանցից կեռասենին, խնձորենին և տանձենին աճում են Եւրոպայում ամենուրեք, բացի տունդրաների և փշատերև անտառների շրջանից:

Աւելի շատ տաքութիւն և լոյս է պահանջում խաղողի որթը: Համեմատաբար պակաս դիմացկուն են՝ թղենին, նշենին և դեղձի ծառերը, որ աճում են գլխաւորապէս Միջերկրականի օփերին: Վերջապէս՝ նարնջենին (ապելսին) և կիտրոնի (լիմոն) ծառերը, (որոնք Եւրոպայի ամենաքնքոյշ ծառերն են, բերած հարաւ-արեւելեան Ասիայից՝ դրանք աճում են Միջերկրականի օփերին ամեն տեղ, բայց լաւ բերք տալիս են 40-րդ զուգահեռականից հարաւ միայն: Միջերկրականի օփերին, ձենովայի ծոցից դէպի արևմուտք և Պիրենէեան թերակղզու հարաւ-արեւելեան մասում մշակուում է փիւնիկեան արմաւենի:

Բացի հացաբոյսերից և պտղատու ծառերից՝ Եւրոպայում մշակում են նաև շատ ուրիշ բոյսեր: Դրանցից նշանաւոր են՝ տակուինները և ցանովի խոտերը: Կարտոֆիլը Եւրոպա է բերւել Ամերիկայից և աճում է ամենուրեք (նոյնիսկ տունդրաների շրջանում): Սովորական ճակնդեղը («տակ») աճում է նմանապէս ամեն տեղ, իսկ շաքարի ճակնդեղը՝ միայն այնպիսի տեղ, որ պարունակում է իր մէջ շատ բուսահող, ուր ամառն էլ շոգ է լինում: Ցանովի խոտ մշակում և առատ հունձ է տալիս ամեն տեղ, յատկապէս արևմտեան Եւրոպայում, ուր խոտացանքսի վրայ մեծ ուշադրութիւն են դարձնում:

ԿԵՆԴԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ:—Եւրոպայի կենդանիները պատկանում են երկու՝ Եւրոպական-Ասիական և Բևեռային շրջաններին: Եւրոպական-Ասիական շրջանը բռնում է համարեա ամբողջ Եւրոպան, իսկ բևեռային շրջանը՝ միայն մայր ցամաքի հիւսիսային մասը և Սառուցեալ ովկիանոսում գտնուող կղզիները (Իսլանդիա, Շպիցբերգէն, Նոր Երկիր):

Տունդրաներում՝ յատկապէս Նոր Երկիր և Շպիցբերգէն կղզիների վրայ թափառում են մեծ թւով հիւսիսային վայրի եղջերուներ: Գիշատիչներից յաճախ պատահում են բևեռային աղւէսներ և սպիտակ արջեր:

Այդ շրջանում շատ կան նաև սպիտակ կաքաւներ և բևեռային մկներ:

Սառուցեալ ովկիանոսի օփերին բուն են դրել միլիոնա-

ւոր ճայեր: Ովկիանոսը հարուստ է ձկներով, որոնք ծառայում են իբրև սնունդի միջոց թռչունների և կետերի, փոկերի (ծովաշուն) ու ծովացուլերի համար:

Փշատերեւ ծառերի անտառներում ապրում են եղջերուի գանազան տեսակները, նաև՝ արջ, գայլ, աղւէս, սկիւռ, նապաստակ: Թռչուններից բնորոշ են այդ շրջանի համար մայրահաւի տեսակները:

Այս բոլոր կենդանիները փշատերև անտառներում գտնում են իրենց համար բաւականաչափ սնունդ: Նրանք հեշտութեամբ կարողանում են պաշտպանել իրենց ամենավտանգաւոր թշնամուց՝ մարդուց, որովհետև այդ անտառները դեռ ևս սակաւաբնակ են: Այնտեղ այնչափ շատ գաղան և թռչուն կայ, որ որսորդութիւնը մինչև այժմ էլ կարևոր դրամունք է համարւում այդ վայրերում:

Նկ. 10. Գարայծ:

Խառն անտառների շրջանում ապրում են նոյն կենդանիները, ինչ որ փշատերև անտառների շրջանում, միայն թէ աւելի պակաս թւով, որովհետև այդ անտառները շատ են կտրուած:

Արևմտեան Եւրոպայի անտառներում վայրենի կենդանիներ քիչ կան մնացած. մեծ քանակութեամբ միայն սկիւռներ և նապաստակներ կան: Գայլ, արջ մնացել են միայն ամենախուլ անտառներում, գլխաւորապէս Ալպերում, Կարպատեան լեռներում և Բալկաններում: Մեծ-Բրիտանիա և Իրլանդիա կղզիներում, որտեղ համարեա բոլոր անտառները կտրուած են, եղած գայլերը և արջերը միանգամայն բնաջինջ են աււած:

Բարձր լեռներում այստեղ-այնտեղ թափառում են բազմաթիւ քարայծեր և սարի այծեր: Տափաստաններում խոշոր կենդանիներ չկան: Այդ շրջանի

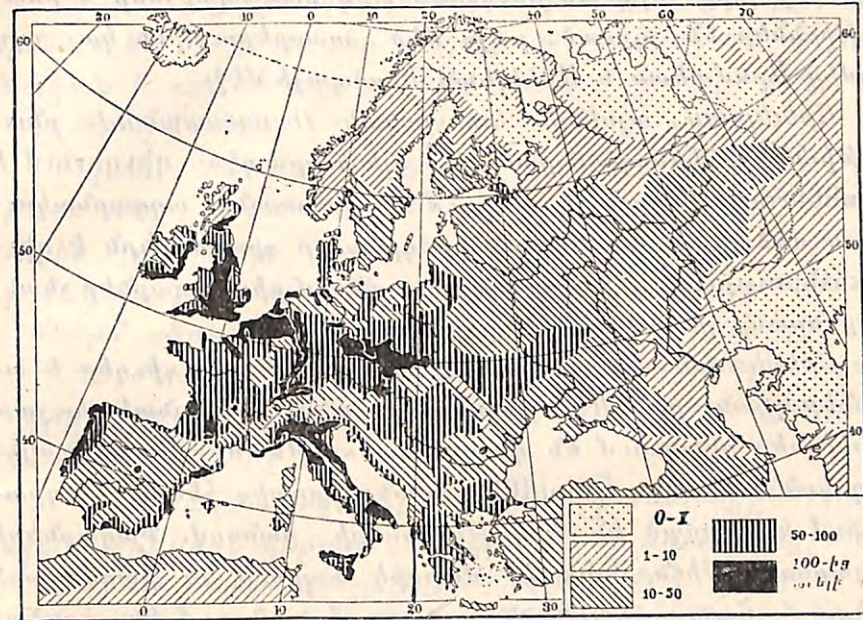
համար բնորոշ են՝ մանր կրծողները: Նրանք մեծամեծ վնասներ են հասցնում, ուստի և մարդիկ աշխատում են ոչնչացնել այդ կենդանիներին: Թռչուններից տափաստաններում կան արօսներ,—այն էլ փոքր թռուկ:

Միջերկրականի ծովափնեայ երկիրներում մարդիկ սկսել են բնաջինջ անել վայրենի կենդանիներին աւելի վաղ, քան այլ տեղ Ներոպայում, որովհետև Գրիստոսի ծննդից դեռ առաջ այդ երկիրները բաւական խիտ ազգաբնակչութիւն ունէին: Ներկայումս այնտեղ հազազգիւտ բան է որևէ վայրենի կենդանի: Գարնանը այնտեղ երևում են չւող թռչունների երամներ, որոնք դիմում են Ներոպայից դէպի Աֆրիկա, իսկ աշնանը—ընդհակառակը: Գարնանը այդ երամները Միջերկրական ծովի վրայով թռչելիս երբ յոգնում են, նստում են ծովափին ուր որ պատահում է և այդպիսով յաճախ որսորդների բաժին են դառնում:

Բնաջինջ անելով վայրենի կենդանիներին, եւրոպացիները պահում են ընտանի կենդանիներ: Հիւսիսում, տունդրաների շրջանում, որ ծածկւած է մամուլով, կարելի է պահել միայն հիւսիսային եղջերու և լծկան շներ: Եւրոպայի մնացած մասերում ընտանի կենդանիներից գլխաւորներն են—եղջիւրաւոր խոշոր կենդանիները (եգ, կով, են), ձին և ոչխարը: Հացահատիկների և խոտի առատութիւնը հնարաւորութիւն է տալիս եւրոպացիներին այդ կենդանիներից պահել անազին քանակութեամբ: Միջերկրականի ափերին, որտեղ ամառը չափազանց չորային լինելու պատճառով փարթամ արօտատեղիներ չկան, ձիու փոխարէն պահում են էջ, իսկ կովի փոխարէն—այծ:

ԱԶԳԱԲՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ:—Ազգաբնակչութեան թւով Ներոպան երկրորդ տեղն է բռնում բոլոր աշխարհամասերի մէջ. ունի մօտ 440 միլիոն բնակիչ, այսինքն՝ ամբողջ մարդկութեան մօտաւորապէս քառորդ մասը: Թէպէտ Ներոպայի բնակիչների թիւը երկու անգամ պակաս է Ասիայի բնակիչների թւից, բայց նա երկու անգամից էլ աւելի խիտ ազգաբնակչութիւն ունի, քան Ասիան:

Մէկ քառակուսի վերստի վրայ Ներոպայում միջին հաշուով ապրում են 50 հոգի, իսկ Ասիայում՝ 20 հոգի: Ասիայում անազին տարածութիւններ են բռնում տունդրաները, չոր տափաստանները և անապատները: Ներոպայում տունդրաները և չոր տափաստանները քիչ տեղ են բռնում, իսկ անապատ բոլորովին չկայ:

Նկ. 11. Ազգաբնակչութեան խտութիւնը Ներոպայի դանազ. մասերում:

Ներոպայի տունդրաներում՝ մշտապէս ապրել կարող են միմիայն թափառաշրջիկ-եղջերուապահներ: Այնտեղ չկան հաստատուն բնակչութիւններ և ճանապարհներ: Ներոպայի փշատերև անտառների շրջանի կլիման բաւական խիտ է. երկրագործութեամբ այնտեղ թէպէտ պարապել կարելի է, բայց հողը արգաւանդ չէ, քիչ բերք է տալիս: Ուստի այդ շրջանի ազգաբնակչութիւնն էլ խիտ չէ: Գիւղեր շատ քիչ կան, այն էլ մեծ մասով գետերի ափին. գետերը ծառայում են իբրև հարդակցութեան գլխաւոր միջոցներ: Մարդիկ զբաղւում են այնտեղ գլխաւորապէս որսորդութեամբ և փայտահատութեամբ:

Այսպիսով ուրեմն, Հիւսիսային Ներոպան, որտեղ տարածւում են տունդրաներ և փշատերև ծառերի անտառներ, նօս ազգաբնակչութիւն ունի:

Ներուպայի միջին մասը, որտեղ տարածուած են խառն անտառներ և սևահողի տափաստաններ, խիստ ազգաբնակութիւն ունի: Անտառները այդ մասում շատ են կտրուած. շատ տեղ այժմ տարածուած են մշակած դաշտեր: Տափաստանները համարեա բոլորը հերկւած են: Ամեն տեղ ճանապարհներ և բնակութիւններ են գցւած. բայց մեծ տարբերութիւն կայ այդ կողմից Արևմտեան և Արևելեան Ներուպայի մէջ:

Արևելքում, այսինքն Ներուպական Ռուսաստանում, բնակութիւնները կենտրոնացած են գլխաւորապէս գիւղերում և աւաններում: Այդտեղ է ապրում Ռուսաստանի ազգաբնակութեան մեծագոյն՝ 7/8 մասը, որի գլխաւոր զբաղմունքն է գիւղատնտեսութիւնը: Թէպէտ Ռուսաստանում քիչ քաղաքներ չկան, բայց նրանք ընկած են իրարից հեռու:

Արևմտեան Ներուպայում էլ պակաս թւով գիւղեր և աւաններ չկան, քան Ռուսաստանում, որովհետև այնտեղ ևս շատ բնակիչներ զբաղուած են գիւղատնտեսութեամբ: Սակայն այնտեղ կան նաև ռաս ֆաղաֆներ, որոնք իրարից հեռու չեն գտնուում և միացած են երկաթուղիների ցանցով. Քաղաքների ազգաբնակութիւնը խիստ է, մարդիկ ապրում են բազմաթիւ տներում: Շատ քաղաքների ծայրերում գտնուում են գործարաններ, իսկ մէջը՝ բազմաթիւ խանութներ: Առեսուրը և գործարանային արդիւնագործութիւնը այնտեղ կազմում են քաղաքացի բնակիչների գլխաւոր զբաղմունքները: Արևմտ. Ներուպայում քաղաքների բնակիչների թիւը աւելի է, քան գիւղերի: Այսպէս ուրեմն՝ Արևմտեան Ներուպան աւելի խիստ ազգաբնակութիւն ունի, քան Արևելեան Ներուպան:

Ներուպայի հարաւում՝ մերձարևադարձային շրջանում, ազգաբնակութիւնը կենտրոնացած է գլխաւորապէս ծովափերին և ծովափնեայ դաշտավայրերում, որտեղ կլիման նպաստաւոր է պտղատու քնքոյշ ծառերի համար, և որտեղ կարելի է արեւը և այգիները արեւատական կերպով ոռոգել: Այդ տեղերում հացի և մրգի բերքը առատ է, դրա համար էլ ազգաբնակութիւնը խիստ է. ապրում են գլխաւորապէս գիւղերում և աւաններում: Շատ գիւղացիներ պարապում են միմիայն այգեգործութեամբ:

ԵՐՐՈՊԱՅԻ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԸ ԵՒ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ: — Ներուպայի ժողովուրդների (թւով 50-ից աւելի) ամենամեծ մասը պատկանում է սպիտակ ցեղին: Ամբողջ ազգաբնակութեան 1/20 մասը միայն դեղին ցեղին է պատկանում:

Սպիտակ ցեղին պատկանող բոլոր ժողովուրդները պատկանում են երեք տարբեր ճիւղերի—սլաւոնական, գերմանական և ռոմանական: Թւով նրանք մօտաւորապէս հաւասար են միմեանց:

Սլաւոնական ժողովուրդները, համաձայն իրենց բնակութեան տեղի, բաժանուած են՝ արևելեան, արևմտեան և հարաւային սլաւոնների: Արևելեան սլաւոնները—ռուսներն են. արևմտեան սլաւոններն են՝ լեհերը և չեխերը. հարաւային սլաւոնները՝ սերբերը, բուլղարները և չերնօգորցիները:

Գերման ժողովուրդներ են—գերմանացիները, շվեդները, նորլեզացիները, դանիացիները, հոլանդացիները և անգլիացիները:

Ռոմանական ժողովուրդներ են—ֆրանսիացիները, իսպանացիները, պորտուգալացիները և ռումինացիները:

Սլաւոն ժողովուրդների լեզուները իրար նման են: Օրինակ, ուսը կարող է որոշ բաներ հասկանալ լեհերէն, չեխերէն,—առանց սովորած լինելու այդ լեզուները. և ընդհակառակը: Այդ լեզուների նմանութիւնը ցոյց է տալիս, որ սլաւոնական բոլոր ժողովուրդները ծագում են մի հին ժողովրդից (սլաւոն), որ խօսում էր դեռ ճիւղերի չբաժանուած հին-սլաւոնական լեզուով: Այսպէս, ռոմանական ժողովուրդներն էլ խօսում են նման լեզուներով, որոնք ծագել են մէկ լեզուից—լատիներէնից: Գերման ժողովուրդների լեզուներն էլ իրար նման են. միայն՝ անգլիերէնի մէջ շատ բաներ կան փոխ առած ռոմանական լեզուներից:

Սլաւոն, գերման և ռոման ժողովուրդները, թէպէտ իրար լեզու հասկանալ չեն կարող, բայց և այնպէս նրանց լեզուները ազգակից են իրար. այդ բոլոր լեզուները շատ հին ժամանակներում ծագել են մէկ լեզուից—հին հնդկերէնից. դրա համար էլ նրանք կոչուած են հնդկա-երուպական լեզուներ (Հայերէնն էլ դրանց թւին է պատկանում): Շատ բաների արմատներ նոյնն են այդ տարբեր լեզուների մէջ *):

*) Օրինակ՝ ուսերէն—мать (матери), գերմաներէն—Mutter, ֆրանսերէն—mère, իտալերէն—madre, հայերէն—մայր, (հին ձևը—մատր) բաները միևնոյն արմատն ունեն: Ռուսերէն—братъ, գերմաներէն—Bruder, ֆրանս. frère, իտալերէն—fratre, ուսերէն

Նկ. 12. Հիւսիսային եւրոպացի (դերման ց.): Հարաւային եւրոպացի (սոման ց.)

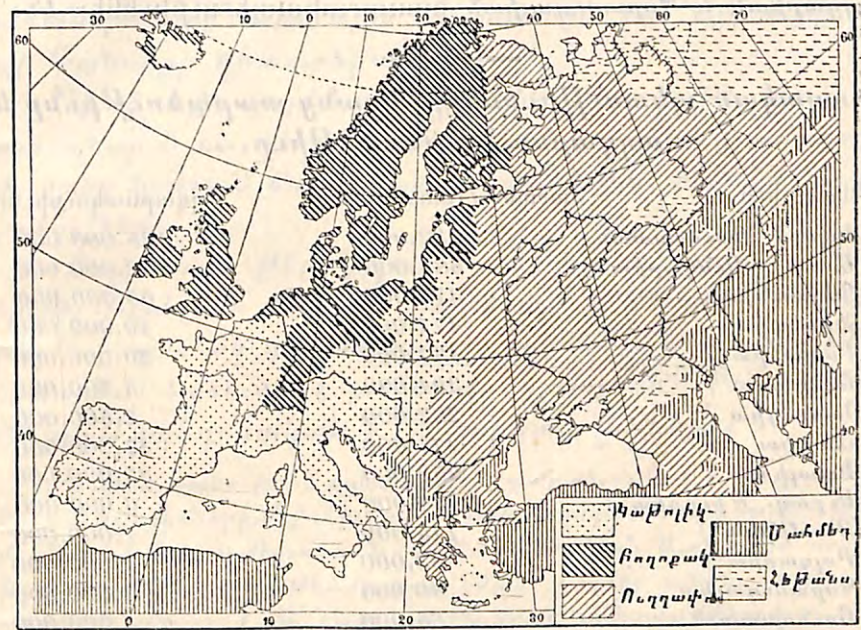
Սպիտակ ցեղին են պատկանում նաև, յիշած ժողովուրդներից գուրս, յոյները, լիտւացիները և լատիշները: Եւրոպայում բաւական շատ հրէաներ ևս կան, որոնք ցրւած են համարեա ամբողջ Եւրոպայի զանազան կողմերում: Նրանց մեծ մասը սակայն ապրում է Եւրոպ. Ռուսաստանի արևմտեան մասում:

Վերոյիշեալ բոլոր ժողովուրդները թէպէտ սպիտակ ցեղին են պատկանում, բայց նրանց արտաքին տեսքի մէջ էլի տարբերութիւն կայ: Այսպէս օրինակ, սոմանական ժողովուրդները (Հարաւ. Եւրոպա) աւելի ցածրահասակ մարդիկ են, քան գերմանները և սլաւոնները (Հիւս. և Միջին Եւրոպա): Նրանց կաշւի գոյնը աւելի մուգ է, մազերը և աչքերը՝ սև: Իսկ գերմանները և սլաւոնները շիկահեր են, մոխրագոյն աչքերով կամ կապտաչեայ և բաց-գոյն կաշւով: Հիւսիսային և հարաւային եւրոպացու բնաւորութեան մէջ էլ տարբերութիւն կայ: Առաջինները աւելի հանդարտ են, եռանդուն և զիմացկուն. վերջինները՝ յուզւող են, զիւրաշարժ և անհաստատ:

Դեղին ցեղին պատկանող ժողովուրդներ կան Եւրոպայում, բայց սակաւաթիւ: Նրանցից նշանաւորներն են — ֆինները, որոնք ապրում Ֆիննական ծոցի ափերին, թաթարները (Կազանի) — Եւրոպ. Ռուսաստանում. իսկ արևմտեան Եւրոպայում — մաջարները (ունգարացիներ) և թիւրքերը (տաճիկներ):

три, գերմաներէն—drei, իտալերէն—tre, ֆրանսերէն—trois. Այս բոլոր և ուրիշ շատ բառերի արմատները նոյնն են հնդ-եւրոպական բոլոր լեզուների մէջ.

Սպիտակ ցեղին պատկանող ժողովուրդների ամենամեծ մասը, բացառութեամբ հրէաների, հետևում է քրիստոնէական կրօնին, սակայն տարբեր դաւանութիւններով: Սլաւոնները մեծ մասով ուղղափառ (պրաւօսլաւ) են, սոմանական ժողովուրդները՝ կաթոլիկ, գերման ժողովուրդները՝ բողոքական: Դեղին ցեղին պատկանող ժողովուրդների մեծ մասը քրիստոնեայ է. թիւրքերը և թաթարները մահմեդական կրօնին են հետևում:

Նկ. 13. Կրօնների և դաւանութիւնների տարածումը Եւրոպայում:

Եւրոպական պետութիւնների թիւն է 21¹⁾: Դրանց մէջ միայն Ռուսաստանին է պատկանում ամբողջ Եւրոպայի կէսից աւելին: Բնակիչների թւով էլ Եւրոպական Ռուսաստանը բարձր է Եւրոպայի մնացած պետութիւններից՝ առանձին-առանձին վերցրած:

Եւրոպական պետութիւններից վեցը համարւում են մեծ պետութիւններ: Դրանք են՝ Ռուսաստանը, Գերմանիան,

1) Եթէ չհաշւենք 4 շատ փոքր պետութիւններ՝ ընդամենը մի քանի վերստերկայութեամբ և լայնութեամբ ու 5—15 հազար բնակիչներով:

Աւստրո-Ունգարիան, Անգլիան, Ֆրանսիան և Իտալիան:
Մնացած պետութիւնները համարուում են երկրորդական, որովհետեւ իրենց բնակիչների թւով և ոյժով շատ յետ են մնում մեծ պետութիւններից:

Կառավարութեան ձեին նայելով՝ Եւրոպայի համարեա բոլոր պետութիւնները սահմանադրական միապետութիւններ են, որտեղ բարձրագոյն իշխանութիւնը բաժանւած է միապետի և ժողովրդական ներկայացուցիչների մէջ: Միայն Ֆրանսիան, Շւեյցարիան և Պորտուգալիան հասարակապետութիւններ են:

Եւրոպական պետութիւնները, նրանց տարածութիւնը և ազգաբնակչութեան թիւը.

Պետութիւն	Տարած. (քառ. վերս)	Ազգաբնակչութիւնը
1. Եւրոպ. Ռուսաստան ¹⁾	4.732.000	125.000.000
2. Աւստրո-Ունգարիա	583.000	52.000.000
3. Գերմանիա . . .	475.000	65.000.000
4. Ֆրանսիա . . .	471.000	40.000.000
5. Իսպանիա . . .	437.000	20.000.000
6. Շւեդիա . . .	394.000	5.500.000
7. Նորեգիա . . .	282.000	2.500.000
8. Անգլիա . . .	277.600	47.000.000
9. Իտալիա . . .	252.000	35.000.000
10. Եւրոպ. Թիւրքիա [*])	149.000	6.000.000
11. Ռումինիա [*]) . . .	115.000	7.000.000
12. Բուլգարիա [*]) . . .	83.000	4.000.000
13. Պորտուգալիա . . .	80.000	5.300.000
14. Յունաստան [*]) . . .	65.000	3.000.000
15. Սերբիա [*]) . . .	42.000	2.700.000
16. Շւեյցարիա . . .	36.000	3.600.000
17. Դանիա . . .	35.000	2.800.000
18. Հոլանդիա . . .	29.000	5.700.000
19. Բելգիա . . .	26.000	7.400.000
20. Չեքոսլովակիա [*]) . . .	8.000	250.000
21. Լուքսեմբուրգ . . .	2.500	250.000

¹⁾ Կովկասի տարածութիւնն է 415.000 քառ. վերստ, իսկ բնակիչների թիւը՝ 11 միլիոն:

^{*}) Ներկայումս, այս գրքի տպագրութեան միջոցին, տեղի ունի Բալկանեան 2-րդ պատերազմը, որ դեռ ևս շարունակուում է. ուստի բալկան. պետութ. տարածութիւնն ու բնակիչների թիւը թողնում ենք նախկինը:

ԲԱԼԿԱՆԵԱՆ ԹԵՐԱԿՂՋԻ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Բալկանեան թերակղզու հիւսիսային սահման են ընդունում սովորաբար այն կոր գիծը, որ ձգուում է Ֆիոլմէ ծոցից՝ (Ադրիատիկ ծովում) Սաւա գետի վրայով դէպի Կարպատեան լեռների հարաւային ստորոտները, իսկ այնտեղից՝ դէպի Դանուբի գետաբերանը:

Հիւսիսային կողմում Բալկանեան թերակղզին լայն է: Հարաւ զնայով՝ նա աւելի ու աւելի նեղ է դառնում, ավերը չափազանց կՏՏՈՒՄ են և կազմում բազմաթիւ կղզիներ ու թերակղզիներ:

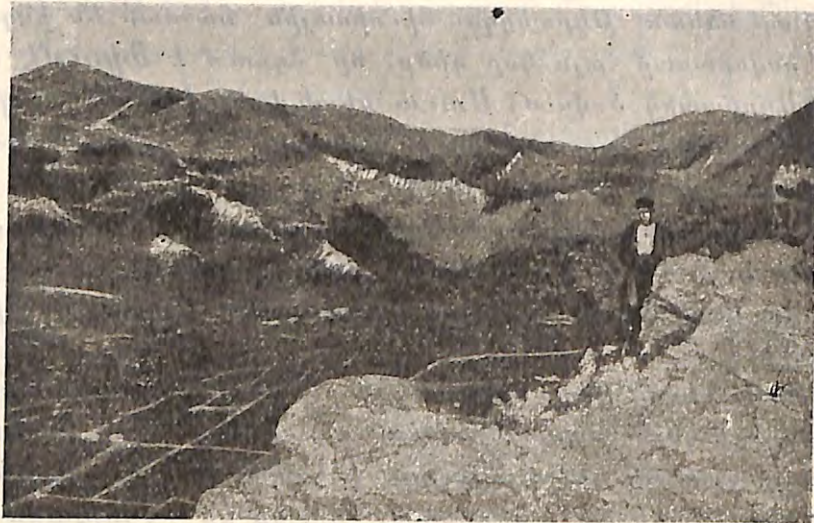
Բալկանեան թերակղզու մակերևոյթը լեռնոտ է: Միայն հիւսիս-արևելեան մասում տարածւում է Ստորին Դանուբեան ընդարձակ դաշտավայրը, իսկ մնացած տարածութիւնը համարեա ծածկւած է լեռներով. դրանք են՝ Բալկանեան, Սերբ-Մակեդոնական և Դինարեան լեռները:

Ստորին Դանուբեան դաշտավայրը տարածւում է Կարպատեան և Բալկանեան լեռների մէջ: Հիւսիս-արևելեան կողմում այդ հարթութիւնը միանում է Հարաւ-Ռուսական հարթութեան հետ: Այդ երկու հարթութիւնները իրենց բնութեամբ շատ նման կողմեր ունեն. երկուսն էլ սեւահողի շրջանում են, ծածկւած են նման օտաւասաններով:

Ջրառատ Դանուբ գետը ճեղքում-անցնում է Բալկանների և Կարպատների մէջ ընկած «Երկաթի դարպաս» կոչւող կիրճը. ապա Ստորին-Դանուբեան դաշտավայրով հանդարտ հոսում է, յետոյ հանդիպում է Դոբրուչա կոչւող զանգւածային լեռներին, վերջը թեքւում է դէպի հիւսիս, և բաղուկների բաժանւելով կազմում է ընդարձակ, ճահճային դելտա ու թափւում Սև ծովը:

Բալկանեան լեռները, որոնցից և ամբողջ թերակղզին ստացել է իր անունը, մեծ տարածութիւն չեն բռնում թերակղզու վրայ: Այդ լեռները հիւսիսում մօտենում են Կարպատեան լեռներին, որոնցից բաժանւում են «Երկաթի դարպաս» կոչւած կիրճով: Այդ տեղից Բալկանները աղեղի ձևով տարածւում են մինչև Սև ծովը՝ 600 վերստ երկայնութեամբ: Այդ լեռների լայնութիւնն է՝ 25—40 վերստ. ամենաբար-

ձըր գագաթները 2/3 վերստից աւելի չեն: Բալկանները ծալաւաս լեռներ են, բաղկացած են երկայնաձիգ, 2 վերստից բարձր, լեռնաշղթաներից: Այդ լեռնաշղթաների վրայով անցնում են լեռնուղիներ: Դրանցից ամենանշանաւորն է՝ Շիպկայի լեռնուղին, 1 վերստ բարձրութեան վրայ: Բալկանեան լեռները անսառապաս են:

Նկ. 14. Տեսարան Դինարեան լեռների վրայ:

(Նկարի առջևի մասում և հեռում կրաքարային բուսազուրկ լեռներ. ներքև, լեռնագոգում, երևում են չերնօզորցիների դաշտեր (քարեայ ցանկապատերով):

Սերբ-Մակեդոնական լեռները տարբերում Բալկաններից նրանով, որ զանգւածային են: Նրանք անկանոն ձևով ցրւած ժայռակոյտերի նմանութիւն ունեն, բաժանւած են իրարից խոր լեռնագոգերով: Այդ լեռներն ևս անսառապաս են (կաղնի, աճարի և փշատերև ծառեր):

Հարաւային կողմում, էգէեան ծովի ափերի մօտ բարձրանում են՝ Ուլիպոս (մօտ 3 վ.) և Ա.Քոն (մօտ 2 վ.) սարերը: Դրանց լանջերին աճում են մետաղալար ծառեր, ստորոտներում՝ ձիթենի: Այդտեղ կլիման մեծաբեւեռային է:

Պիճարեան լեռները ձգւում են Բալկանեան թերակղզու արևմտեան մասի ամբողջ երկայնութեամբ՝ 1,500 վերստ տարածութեան վրայ: Հիւսիսում Դինարեան լեռները միանում են Ալպերին. այդ (հիւսիսային) մասում նրանք կոչւում են Պիճարեան Ալպեր. իսկ հարաւում կոչւում են Պիճոս և շարունակւում են մինչև թերակղզու ծայրը: Այս մասում նշանաւոր է Պառնոս գագաթը (մօտ 2 1/2 վ.): Դինարեան լեռները բո-

նում են ամբողջ թերակղզու համարեա կէսը: Նրանք բաղկացած են զուգահեռական ծալքաշատ բազմաթիւ լեռնաշարքերից:

Դինարեան լեռները բաղկացած են գլխաւորապէս կրաքարից. ընդհանրապէս ջրազուրկ են, լերկ և անտառազուրկ:

էգէեան ծովի կղզիները—Էւբէան, Կիկլադներ և Կրեթէն — բոլորն էլ լեռնոս են, բայց ծովափերին ունեն մերձարևադարձային կլիմայ և մշտադալար բուսականութիւն: Իրենց ծագման նայելով՝ այդ կղզիները ներկայացնում են մնացորդներ մի ցամաքի, որ շատ հնումը միացնելիս է եղել Բալկանեան թերակղզին Փոքր Ասիայի հետ:

Ստորերկրիայ ոյժերը, որ պատճառ դարձան Բալկանեան թերակղզին Փոքր Ասիայից բաժանելուն, շարունակւում են գործել նաև ներկայումս: Այս բանը երևում է թերակղզու վրայ յաճախակի կրկնուող և աւերիչ երկրաշարժներից: Կիկլադեան խմբին պատկանող կղզիներից մի քանիսը հրաբխային ծագում ունեն՝ Սանտորին կղզին գործող հրաբուխ է:

Բալկանեան թերակղզու ազգաբնակիւթիւնը բաղկացած է բազմազան ժողովուրդներից. դրանք են՝ բուլղարներ, սերբեր, չերնօզորցիներ, ուումիներ, յոյներ, ալբանացիներ, թիւրքեր (տաճիկներ): Բուլղարները, սերբերը և չերնօզորցիները սլաւոններ են. ուումիները խօսում են ումանական լեզուով, որի բառերի կէսը սակայն սլաւոնական է: Տաճիկները կամ թիւրքերը դեղին ցեղին պատկանող ժողովուրդ են, բայց դարերի ընթացքում նրանք այնչափ են խառնւել սլաւոնացի ցեղին պատկանող ժողովուրդների հետ, որ այժմ նրանց, արտաքին տեսքով, դժւար է բալկանեան միւս ժողովուրդներից ջոկել:

Դաւանութեան նայելով՝ ուումիները, բուլղարները և յոյները ուղղափառ (օրթօդոքս, պրաւօսլաւ) են. սերբերի մի մասը ուղղափառ է, միւս մասը՝ կաթոլիկ. թիւրքերը և ալբանացիների մեծ մասը՝ մահմեդական: Մահմեդականներ կան նաև սլաւոնական ժողովուրդների մէջ, որոնց թիւրքերը առաջ ուժով են մահմեդական դարձրել:

Տաճիկները 14-րդ դարում եկան Փոքր Ասիայից և հետըզհետէ նւաճեցին Բալկանեան ամբողջ թերակղզին, բացառութեամբ փոքրիկ Չերնօզորիայի: Նրանց տիրապետութիւնը տևեց մի քանի դար: Անցած 19-րդ դարում միայն, Ռուսաստանի ու եւրոպական մի քանի ուրիշ պետութիւնների օգնութեամբ, հետզհետէ ազգային անկախութիւն ձեռք բերին—Յու-

նաստանը, Սերբիան, Ռումինիան և վերջապէս Բուլղարիան:

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ԹԻՒՐԿԻԱ

Բալկանեան պատերազմի հետևանքը Թիւրքիայի համար եղաւ այն, որ նա կորցրեց իր եւրոպական երկիրները մեծագոյն մասը. նրան մնաց միայն արևելեան Թրակիան:

Տնտեսութեան բոլոր ճիւղերը եւրոպական Թիւրքիայում չեն գարգացել, այլ կանգ են առել: Եղած արդիւնաբերական ձեռնարկութիւններն էլ օտարերկրացիների ձեռքում են գրտնւում: Պետութեան եկամուտներից շատերը օտար պետութիւններին են տրւում՝ ի հաշիւ նրանցից վերցրած պարտքի: Թիւրքիայի պետական պարտքը ահագին չափերի է հասնում:

Ժողովրդական կրթութիւնը Թիւրքիայում գտնւում է ամենախղճալի դրութեան մէջ. ժողովրդի մեծ մասը խարխափում է տգիտութեան մէջ:

Կառավարութեան ձևին նայելով՝ Թիւրքիան կայսրութիւն է, որի գլուխ է կանգնած փառիշահը կամ սուլթանը. նա համարւում է միաժամանակ երկրագնդիս բոլոր սիւննի-մահմեդականների կրօնապետ:

Թիւրքիայի մայրաքաղաքն է՝ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ, որ գտնւում է Բոսֆորի ափին—Ասիայի ու Եւրոպայի սահմանում: Կ. Պոլսի դիրքը շատ յարմար է. այդ պատճառով էլ նա դեռ հին ժամանակներում աչքի ընկնող դեր էր խաղում առևտրի մէջ: Ներկայումս էլ Կ. Պոլիսը առևտրական նշանաւոր կենտրոն է և նաևահանգիստ ոչ միայն Թիւրքիայի, այլ նաև ամբողջ հարաւարեկեան եւրոպայի համար: Նրա բնակիչները թիւը մէկ միլիոնից աւելի է, որից մօտաւորապէս 1/3-ը թիւրքեր են, իսկ մնացածները՝ յոյներ, հայեր (մօտ 150,000) և օտարերկրացիներ:

Կոստանդնուպոլիսը Թիւրքահայերի մտաւոր կենտրոնն է: Այնտեղ հայերը ունեն բաւական թւով տարրական և երկու միջնակարգ դպրոցներ: Այդտեղ լոյս են տեսնում մի քանի

հայերէն օրաթերթեր, հանդէսներ, տպագրւում են շատ գրքեր: Այդ քաղաքում կան նաև հայկական հիւանդանոց, բարեգործական և ազգային ուրիշ հաստատութիւններ: Թիւրքահայերը իրենց ազգային գործերը կառավարում են ինքնավար կերպով, համաձայն առանձին սահմանադրութեան: Ազգային գործերը կառավարելու համար ընտրւում է «ազգային վարչութիւնը», որի գլուխ է համարւում Թիւրքահայերի պատրիարքը. նա նրստում է Կ. Պոլսում, որտեղ է գտնւում նաև ազգային վարչութիւնը:

Նկ. 15. Կոստանդնուպոլիս: Յետևում երևում է Բոսֆորը (որտեղ նաև կանգնած), իսկ ձախ կողմում Ոսկեղջիւրը (որի վրայ կամուրջ կայ):

Կ. Պոլիսը գտնւում է աշխարհիս ամենալաւ նաւահանգիստներից մէկի՝ Ոսկեղջիւրի ափերին: Բոսֆորն է գոյացրել այդ ծովախորշ-նաւահանգիստը (Եւրոպ. ցամաքի վրայ): Ոսկեղջիւրը բաժանում է քաղաքը երկու մասի—հարաւային և հիւսիսային: Ամեն մէկն էլ բաժանւում է շատ թաղերի: Հարաւային մասը գլխաւորապէս Թիւրքաբնակ է. նշանաւոր քաղաքամասն է Վաւաբուլը: Այդտեղ են գտնւում մեծ մզկիթներ, որոնցից ամենանշանաւորն է «Այա-Սոֆիա» (Սուրբ Սոֆիա)

մզկիթը, որ առաջ քրիստոնէական (յունական) եկեղեցի է եղել: Մի շարժական կամուրջ միացնում է Ստամբուլը քաղաքի հիւսիսային մասի հետ, որի բնակիչները մեծ մասամբ քրիստոնեաներ են: Այդտեղ է գտնուում Պարսա քաղաքամասը, ուր կենտրոնացած է առևտուրը և գլխաւորապէս յոյների, հայերի ու եւրոպացիների ձեռքում է գտնուում: Քաղաքի հիւսիսային մասում է գտնուում նաև Պերա անունով քաղաքամասը, որի բնակիչները գլխաւորապէս եւրոպացիներ և այլ քրիստոնեաներ են:

Նկ. 16. Այա-Սոփիա մզկիթը Կ. Պոլսում:

Հոյակապ է Կ. Պոլսի ընդհանուր տեսարանը ծովից՝ իր բազմաթիւ մզկիթներով և բարձր մինարէթներով, ընդարձակ նաւահանգստով, ուր կանգնում և շարժւում են բազմաթիւ նաւեր: Սակայն քաղաքի ներքը շատ կեղտոտ է, մանաւանդ Ստամբուլը. փողոցները նեղ են, ձուռ-մուռ, աղբոտ:

Մնացած քաղաքներից նշանաւոր է Ազրիանապոլիսը*):

*) Ներկայումս Բալկանեան 2-րդ պատերազմն ևս վերջացած է, սակայն Ազրիանապոլիսը կրկին զբաւել են թիւրքերը և առայժմ նրանց ձեռքին է գտնուում այդ քաղաքը:

ԲՈՂՊՈՐԻԱ.

Բոլգարիան բռնում է Ստորին-Դանուբեան դաշտավայրի հարաւային ծայրերը, Բալկանեան լեռները (բացի նրանց արևմտեան ծայրերից), Բալկաններից դէպի հարաւ տարածւող զոգաւորութիւնը, որ կոչւում է Արևելեան Ռումելիա նաև Թրակիայի ու Մակեդոնիայի մի մասը:

Բոլգարիայի հարթութիւնները թէպէտ ընդարձակ չեն, բայց արգաւանդ են: Լեռները անտառներով են ծածկւած և հարուստ են դանազան տեսակ մետաղահանքերով, մանաւանդ պղնձի հանքերով:

Ազգաբնակչութեան մեծամասնութիւնը բոլգարներ են: Կան նաև բաւական թւով տաճիկներ և փոքր թւով՝ ռումիներ. յոյներ, զնչուներ, հրէա- և հայեր:

Ժողովրդի մեծ մասը պարապում է երկրագործութեամբ: Հիւսիսային Բոլգարիայում ցանում են՝ ցորեն և եգիպտացորեն: Արևելեան Ռումելիայում բացի դրանցից ցանում են նաև բրինձ և բամբակ: Հիւսիսում մշակում են սալորի ծառ, իսկ հարաւում, Տունժա և Մարիցա գետերի հովիտներում, շատ է տարածւած վառդի մշակութիւնը. վարդից պատրաստում են թանգարժէք «վարդի իւղ»:

Բացի գլխական տնտեսութիւնից՝ Բոլգարիայում հնուց տկսած զարգացած է սնայնագործութիւնը (տնային մանր ար-

Նկ. 17. Վարդաբաղ Տունժայի գետահովտում:

դիւնագործութիւնը, արհեստները): Տներում պատրաստում են՝ կտաւ, մահուդ, մորթ, գորգ, որոնք յայտնի են ամեն տեղ Բալկանեան թերակղզում:

Բողաբները բարեկեցիկ ապրուստ ունեն. գիւղացիների մեծ մասը սեփական հող ունի և նրա մշակութիւնից բաւական չափով եկամուտ է ստանում:

Ժողովրդական կրթութեան կողմից Բողաբիան մեծ առաջադիմութիւն է ցոյց տւել, համեմատած բալկանեան միւս պետութիւնների հետ, թէպէտ ամենից ուշ է ազատւել տաճկական լծի տակից (1878 թ.): Բողաբները շատ թուով դպրոցներ ունեն: Տարրական կրթութիւնը ամենքի համար ձրի է և պարտադիր:

Բողաբիան սահմանադրական թագաւորութիւն է. թագաւորի իշխանութիւնը սահմանափակւած է ժողովրդական ներկայացուցչութեամբ, պարլամենտով, որ բողաբները «Ազգային ժողով» են կոչում:

Բողաբիայի մայրաքաղաքն է՝ ՍՈՔՍ, որ գտնւում է երկրի արևմտեան մասում, Բալկաններից հարաւ՝ մի լեռնագոգի մէջ: Սոփիան երկաթուղով միացած է Կոստանդնուպոլսի և Եւրոպական ուրիշ կենտրոնների հետ: Սոփիայում կայ համալսարան: Մնացած քաղաքներից նշանաւոր են.—Ֆիլիպպոպոլ՝ Մարիցա գետի վրայ. Արևելեան Ռումելիայի գլխաւոր քաղաքն է և առևտրական կենտրոնը. Ռուշչուկ—նաւահանգիստ է Դանուբի վրայ. Վառնա և Բուրգաս—նաւահանգիստներ են Սև ծովի վրայ:

Ս Ե Ր Բ Ի Ա

Սերբիան մեծ մասով լեռնոտ երկիր է: Միայն հիւսիսային մասում, Դանուբի և նրա վտակ Սաւայի ափերին, տարածւում են բլրաշատ հարթութիւններ:

Հուսիսային հարթութիւնը Սերբիայի շտեմարանն է: Այդ ամբողջ հարթութիւնը մշակւած է: Այդտեղ ամենուրեք տա-

րածւում են ցորենի և եգիպտացորենի արտեր, խաղողի և այլ պտղատու ծառերի այգիներ: Այդ այգիներում մշակում են մանաւանդ սալորենի, որ շատ առատ բերք է տալիս Սերբիայում:

Որքան աւելի դէպի հարաւ ենք գնում, այնքան աւելի էլ Սերբիական հարթութիւնը բլրաշատ է դառնում, իսկ աւելի ևս հարաւ արդէն տարածւում են լեռներ: Այդ մասում արտերի և այգիների փոխարէն տարածւում են կաղնու խիտ անտառներ և լեռնային կանաչ առօտեղիներ: Այդ արօտատեղիներում արածում են ոչխարի և այծի հօտեր ու խոզի երամակներ: Անասնապահութիւնը սերբերի գլխաւոր զբաղմունքն է. պահում են շատ խոզ:

Սերբիայի լեռները հարուստ են մետաղներով. չնայած դրան, հանքագործութիւնը և արդիւնագործութիւնը զարգացած չեն այդ երկրում:

Սերբերն ևս բողաբների նման բարեկեցիկ ապրուստ ունեն: Նրանք մեծ քանակութեամբ հացահատիկ և անասուն (մանաւանդ խոզ) են արտահանում, գլխաւորապէս դէպի Աւստրո-Ունգարիա:

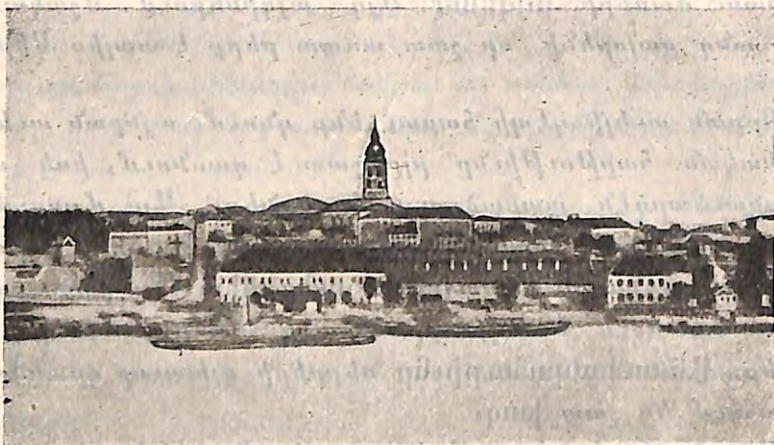
Ժողովրդական կրթութեան կողմից, սակայն, սերբերը յետ են մնացել բողաբներից. անգրագէտների թիւը նրանց մէջ շատ է:

Կառավարութեան ձեւն նայելով՝ Սերբիան ևս սահմանադրական թագաւորութիւն է. թագաւորի իշխանութիւնը սահմանափակւած է պարլամենտով («սկուպչինա»):

Սերբերը 15-րդ դարի կէսից ընկան թիւրքական լծի տակ. նրանք անընդհատ կռիւներ մղեցին իրենց ազատութեան համար, որ և ձեռք բերին 1815 թւականին:

Ազգաբնակչութեան մեծ մասը ապրում է այգեշատ գիւղերում: Քաղաքներ շատ քիչ կան Սերբիայում: Սերբիայի մայրաքաղաքն է՝ ԲԵՂԳՐԱԴ: Բելգրադի դիրքը գեղեցիկ է. գտնւում է Դանուբ գետի բարձրադիր ափին,—այնտեղ ուր Սաւա վտակը թափւում է Դանուբ գետը: Բելգրադով է անցնում Վեննա քաղաքից դէպի Սոփիա և Կոստանդնուպոլիս տանող երկաթուղային գիծը:

Բելգրադում կայ համալսարան:

Նկ. 18. Բելգրադ:

Սերբիայի միևս նշանաւոր քաղաքներն են՝ Նիշ, որ գրտնրում է Մորաւա գետի վրայ և Մոնաստիր—Մակեդոնիայում:

Չ Ե Ր Ն Օ Գ Ո Ր Ի Ա

Չերնօգորիան բռնում է Դինարեան Ալպերի հարաւային մասը: Այդ լեռները Չերնօգորիայում հասնում են մինչև 2¹/₂ վերստ բարձրութեան: Չերնօգորիան Բալկանեան թերակղզու ամենամատչելի, վայրի և ոչ-բերրի մասերից մէկն է: Ամբողջ երկիրը լեռնոտ է. համարեա բոլոր լեռներն էլ կրաքարերից են բաղկացած և զուրկ են բուսականութիւնից:

Չերնօգորցիները բարձրահասակ, ամրակազմ ժողովուրդ են, խօսում են սերբերէն: Նրանք շատ խեղճ կեանք են անց կացնում, որովհետեւ երկիրը աղքատ է: Զբաղում են գլխաւորապէս անասնապահութեամբ:

Երկրագործութեամբ պարապել կարելի է միայն լեռնագործում և գետակների հովիտներում: Արևելեան մասում, որտեղ հողը մի փոքր բերրի է, չերնօգորցիները պահում են եղ-

ներ և ձիեր, որոնց օգնութեամբ մշակում են հողը: Այնտեղ, բացի դրանից, մշակում են պտղատու ծառերի այգիներ: Արհեստներով չերնօգորցիները համարեա բոլորովին չեն պարապում:

Կառավարութեան ձևին նայելով—Չերնօգորիան ևս սամանադրական քաղաւորութիւն է:

Չերնօգորցիները ազատասէր և պատերազմասէր ժողովուրդ են: Դարերի ընթացքում այդ փոքրիկ ժողովուրդը ալբանացիների, իտալացիների և մանաւանդ տաճիկների յարձակումներից քաջաբար պաշտպանել է իր հայրենիքը, որ բնութիւնից կարծէք մի անառիկ բերդ լինի: Չերնօգորցիները ապրում են ցրւած, իրարից հեռու գտնւող գիւղերում. քաղաքներ չկան այնտեղ: Նոյն իսկ պետութեան կենտրոնը և մայրաքաղաքը՝ ՅԵՏՆԵԻԷՆ—ընդամենը 3 հազար բնակիչ ունի:

Չերնօգորիային է պատկանում նաև Ազրիատիկ ծովի ափի մի նեղ շերտը՝ Անտիվարի նաւահանգստով:

Յ Ո Ր Ն Ա Ս Տ Ա Ն

Յունաստանը բռնում է Բալկանեան թերակղզու հարաւային մասը, Մորէա թերակղզին ու Կրետէ, Էւբէա, Կիկլադեան և Յոնիական կղզիները:

Յունաստանը բաւական աղքատ երկիր է: Հիւսիսային ծայ-

Նկ. 19. Չերնօգորցիներ:

րից մինչև հարաւային ծայրը ձգւում է Դինարեան լեռների շարունակութիւնը կազմող Պինդոս լեռնաշղթան, որ կրաքարերից է բաղկացած և բերրի չէ:

Արգաւանդ վայրեր Յունաստանում քիչ կան. դրանք գրտնւում են լեռնագոգերում, օրինակ Թեսալիայում. արգաւանդ են նաև այն ծովափերը, որտեղ լեռները չեն հասնում մինչև ծով:

Ծովափերը Յունաստանի ամենալաւ մասերն են: Այդ վայրերի կլիման մեղմ է, և յարմար պտղատու նուրբ ծառեր աճեցնելու համար. ծովն էլ ծառայում է իբրև հաղորդակցութեան գլխաւոր միջոց:

Այդ է պատճառը, որ յոյները ապրում են գլխաւորապէս ծովափերին: Նրանց գլխաւոր զբաղմունքն է այգեգործութիւնը:

Ամենից աւելի մշակում են նրանք ձիթենի և խաղողի օրթ, ապա նաև բզնի, նոնենի, նարնջենի և այլն: Զիթենու այգիները նրանք վարում են և ծառերի տակ ցանում են հացահատիկներ, կամ բանջարանոցներ են գցում:

Երկրագործութեան համար քիչ տեղ կայ Յունաստանում:

Այդ զբաղմունքը ծաղկած է միայն Թեսալիայում. այդտեղ յոյները ցանում են՝ ցորեն, ծխախոտ և եգիպտացորեն: Մակայն յոյներին չեն բաւականացնում իրենց երկրից ստացւող հացահատիկները, ուստի և նրանք հացահատիկի մի մասը գնում են օտարներից:

Յոյների համար ահագին նշանակութիւն ունի ծովը: Այդտեղ նրանք որսում են ձուկ և ձեռք են բերում սպունգ: Մակայն ծովի գլխաւոր նշանակութիւնը կղզիներում և ծովափերին ապրող յոյների համար այն է, որ նրանք ծովով հաղորդակցութիւն են պահպանում իրար հետ: Հին ժամանակներում արդէն յոյները յայտնի ծովագնացներ էին:

Ներկայումս էլ յոյները շատ շոգեհաւեր և մանաւանդ մեծ թւով առագաստանաւեր ունեն, որոնցով նրանք երթևեկում են ամբողջ Միջերկրական ծովի վրայ և առեւտրով զբաղւում: Առևտրի մէջ յոյները բնածին ընդունակութիւններ ունեն:

Յոյները հին ժողովուրդ են. նրանք առանձնապէս մեծ ծառայութիւն են մատուցել ժողովրդական կրթութեան աս-

պարիզում: Յունաստանում են սկիզբ առել համարեա եւրոպական բոլոր գիտութիւնները (որոնց թւում և աշխարհագրութիւնը): Յունաստանն է եղել նաև գեղարւեստների որրանը:

Գիտութիւնները և գեղարւեստները պատմութեան հին շրջանում իրենց զարգացման գագաթնակէտին հասան յոյն ժողովրդի մէջ: Յունական կրթութիւնը յետոյ Հռոմի վրայով անցաւ Արևմտեան եւրոպայի ազգերին, իսկ Բիւզանդիոնի (Կ. Պոլիս) վրայով՝ արևելեան ազգերին, որոնց թւում նաև մեզ, Նայնրիս: Հայոց գրերի գիւտը, մեր գրականութեան և դպրոցների ծաղկումը 5-րդ դարում (Թարգմանչաց օրով) գլխաւորապէս յունական կրթութեան արդիւնք էին:

1829 թ. յոյները թօթափեցին թիւրքական լուծը և ձեռք բերին անկախութիւն:

Յունաստանը սահմանադրական թագաւորութիւն է: Թագաւորի իշխանութիւնը սահմանափակւած է պարլամենտով: Երկրի մայրաքաղաքն է՝ Աթէնք (140 հազար բն.): Աթէնքը

Նկ. 20. Աթէնքի ակրօպոլը:

շատ հին քաղաք է: Այդտեղ, մի բարձր բլրի վրայ, պահպանւել են քաղաքի Ակրօպոլ կոչւող հինաւուրց ամրոցի աւերակները՝ հեթանոսական ժամանակից մնացած մարմարեայ տաճարների բեկորներով:

Աթէնքի նաւահանգիստն է՝ Պիրէյ, —էգէեան ծոցի վրայ: Նշանաւոր քաղաք և նաւահանգիստ է՝ Սալոնիկ — համանուն ծոցի վրայ:

Միւս նշանաւոր նաւահանգիստներն են՝ Պատրաս և Կորճաւ: Այդ նաւահանգիստներից մինչև Պիրէյ, ճանապարհը կարճացնելու նպատակով, յոյները փորել են ջրանցք:

Ռ Ո Ւ Մ Ի Ն Ի Ա

Ռուսիներն*) բաղկացած է երեք մասերից. 1. Վալախիա, որ բռնում է Ստորին-Դանուբեան գաշտավայրը, 2. Մուլդաւիա, որ ընկնում է Կարպատների և Դանուբի միջև ընկնող տարածութեան վրայ և 3. Դորրուջի, որ բռնում է Դանուբի և Սև ծովի միջև ընկնող տարածութիւնը:

Ռուսիներիան հարուստ երկիր է. նրա հարթութիւնները սևահողի շերտով են ծածկւած և շատ արգաւանդ են: Կարպատների լանջերին աճում են անտառներ: Այդ լեռների փէշերը հարուստ են աղով և նաւթով, Դանուբ գետը՝ ձկներով:

Ազգաբնակչութեան ամենամեծ մասը ռումիներ են: Ռուսիները զբաղւում են գլխաւորապէս գիւղական օճիստութեամբ. ցանում են ցորեն և եգիպտացորեն, պահում են եզներ՝ հող մշակելու համար, նաև ոչխար և խոզ: Շատերը պարապում են ալգեգործութեամբ: Մշակում են խաղողի որթ և սալորենի:

Նկ. 21. Ռուսին:

*) Ռուսիներիան ևս շատերը Բալկանեան պետութիւնների շարքումն են դասուած:

Ռուսիները մեծ մասով գիւղացիներ են, ապրում են աղիքով: Հողի մեծ մասը պատկանում է խոշոր կալածատներին. գիւղացիները շատ քիչ հող ունեն, եղածն էլ վատ են մշակում:

Բացի երկրագործութիւնից և այգեգործութիւնից՝ մնացած զբաղմունքները չեն զարգացած Ռուսիներայում:

Ժողովրդական կրթութիւնը Ռուսիներայում շատ քիչ է զարգացած. ժողովրդի $\frac{3}{4}$ մասից աւելին անգրագէտ է:

Ռուսիներիան սահմանադրական քաղաքացիութիւն է: Պետութեան մայրաքաղաքն է՝ Բուխարեստ (300 հազար բնակիչ) — Վալախիայի կենտրոնում. ունի համալսարան: Նշանաւոր առևտրական քաղաքներ են՝ Բրախիով և Գալաց — Դանուբի վրայ: Բաւական նշանաւոր է նաև Ռուսաստանի սահմանակից Նասսիքաղաքը, Մուլդաւիայի առևտրական կենտրոնը:

ԱՒՍՏՐՕ-ՈՒՆԳԱՐԻԱ

ՐԵԴՅԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ:—Եւրոպական երկիրներից ոչ մէկը իր բնութեան բազմազանութեամբ չէ կարող համեմատուել Աւստրո-Ունգարիայի հետ: Այդ երկրում գտնւում են թէ՛ երկայնաձիգ, ծալքաշատ լեռնաշարքեր, (Աւստրիական Ալպեր, Դինարեան լեռներ, Կարպատներ), թէ՛ ընդարձակ գաշտավայր (Միջին-Դանուբեան), թէ՛ Ռուսական հարթութեան բարձրագիւր ծայրը, և թէ՛ ընդարձակ, զանգւածային լեռնաշխարհ (Բոհեմիա):

Աւստրիական կամ Արևելեան Ալպերը բաղկացած են բազմաթիւ ծալքաշատ լեռնաշղթաներից, որոնք ձգւում են արևմուտքից արևելք և բաժանւում են իրարից խոր ու երկայնաձիգ հովիտներով: Այդ հովիտներով հոսում են՝ Ինն, Դրաւա, Մուր և ուրիշ գետեր:

երկայնաձիգ հովիտներով Աւստրիական Ալպերը բաժանուում են երեք շարքի—Հիւսիսային Կրաքարային, Կենտրոնական Բիւրեղային և Հարաւային Կրաքարային Ալպեր:

Ամենից աւելի բարձր են Կենտրոնական Բիւրեղային Ալպերը: Նրանց գագաթները, օրինակ՝ Օրտլեր և Մեծ Կլոկներ համարեա 4 վերստ բարձրութիւն ունեն:

Կրաքարային Ալպերը թէպէտ իրենց բարձրութեամբ յետ են մնում Կենտրոնական Ալպերից, բայց աւելի բազմազան ձևի գագաթներ ունեն. դրանց լանջերը աւելի սեպ, ուղղաձիգ են, հովիտները՝ աւելի խոր. սակայն այդ լեռների բուսականութիւնը աւելի աղքատ է (ինչո՞ւ):

Դինարեան լեռները շարունակութիւն են կազմում Հարաւային Կրաքարային Ալպերի: Սկզբի մասում նրանք բարձրաւանդակի տեսք ունեն. այդ բարձրաւանդակը կոչւում է Կարստ: Այդտեղ է գտնուում երկրադնդի ամենաերկայն քարայրերից մէկը—Ադելբերգի քարայրը:

Դինարեան լեռներից դէպի արևելք տարածւում են Բոսնիական Հանքային լեռները: Դրանք նման են հարևան Սերբիայի լեռներին և ծածկւած են կաղնու անտառներով:

Կարպատները Ալպերի շարունակութիւն են կազմում. աղեղնաձև ձգւած են դէպի հիւսիս-արևելք՝ 1200 վերստ երկայնութեան վրայ: Կարպատները բաղկացած են մի շարք լեռնաշղթաներից և Բալկանների նման՝ անտառապատ են:

Ռուսական հարթութեան այն մասը, որ տարածւում է Կարպատների մօտ, ներկայացնում է մի բարձրաւանդակ. ծածկւած է սևահողով և կտրտւած է գետահովիտներով:

Միջին-Դանուբեան կամ Ունգարական դաշտավայրը գտնուում է՝ մի կողմից Ալպերի և Դինարեան լեռների, իսկ միւս կողմից Կարպատեան լեռների միջև: Այդ դաշտավայրը արգաւանդ է, ծածկւած սևահողով: Նրա ծայրերում, լեռների մօտ, աճում են անտառներ. իսկ կենտրոնում, որտեղ կլիման չոր է, գտնուում է Ունգարական տափաստանը: Ուն-

գարական տափաստանով հոտում են՝ Դանուբ գետը և նրա վտակները—Տիսսա, Դրաւա, Սաւա:

Բոհեմական լեռնաշխարհը (մասիւ) քառանկիւնի ձև ունի, բարձրագիւր ծայրերով. դրանք են—Բոհեմական անտառ *), Սաքսոնական Հանքային լեռներ և Սուդետներ: Բոհեմական լեռնաշխարհի վրայ չկան ո՛չ լեռնաշղթաներ, ոչ փոքրիշատէ բարձր գագաթներ. դա ընդարձակ, ալիքանման բարձրաւանդակ է. կտրտւած է—էլբա, Մուրաւա և էգեր գետերի խոր հովիտներով:

Աւստրո-Ունգարիայի բազմազան մասերը անջատւած չեն իրարից: Դանուբի և նրա վտակների շնորհիւ դժւար չէ հաղորդակցութիւն պահպանել նրանց մէջ: Ունգարական դաշտավայրից գետահովիտներով հեշտ է երթալ թէ՛ դէպի Ալպերը և թէ՛ դէպի Դինարեան լեռները, թէ՛ դէպի Բոհեմական լեռնաշխարհը և թէ՛ դէպի Կարպատները: Դժւար չէ նաև՝ Կարպատների վրայով իջնել Ռուսական հարթութեան ծայրը: Միայն Ադրիատիկի ծովափը կարծէք կտրւած լինի մնացած մասերից՝ ծովափնեայ դժւարանցանկի լեռներով:

Աւստրո-Ունգարիայի ընական հարստութիւնները մեծ են: Նրա հարթութիւնները բերրի են, լեռները (բացառութեամբ կրաքարերից բաղկացածների) ծածկւած են մարգագետիններով և անտառներով. երկրի խորքում մեծ քանակութեամբ հանքեր կան:

Աւստրո-Ունգարիայի ընակիչների թիւն է մօտ 50 միլիոն. զլխաւոր ժողովուրդներն են՝ սլաւոնական ազգեր, գերմանացիներ և մաջարներ (ունգարացիներ): Սլաւոնական ազգերը կազմում են ամբողջ ազգաբնակչութեան մօտ $\frac{1}{2}$ -ը, գերմանացիները՝ $\frac{1}{4}$ մասը, մաջարները՝ $\frac{1}{5}$ մասը:

Սլաւոնական ազգերը բաժանուում են երկու խմբի. մի մասը ապրում է հիւսիսում (չեխեր, սլովակներ, լեհեր և ռուսիներ), իսկ միւս մասը՝ հարաւում (սլովեններ, սերբեր և կրօատներ կամ խրւաթներ):

Աւստրո-Ունգարիայում ապրում են նաև բաւական շատ

*) «Անտառ», այսպիսի դէպքերում նշանակում է սար. այդպէս են կոչւում այն սարերը, որոնք ամբողջապէս անտառապատ են.

իտալացիներ (Իտալիայի սահմանի մօտերը և Ադրիատիկի ծովափին), ուումիներ (Ռումինիայի սահմանի մօտ), հրէաներ (Ռուսաստանի սահմանի մօտ), ցնչուներ (ցիգան. սրանք թափառում են գլխաւորապէս Ունգարական դաշտավայրում): Գալիցիայում (Աւստրիական Լեհաստանում) և Ունգարիայում ապրում են նաև այնտեղ գաղթած հայերի յետնորդներ. սրանք համարեա կորցրել են իրենց լեզուն, ձուլւելով լեհերի հետ. մի մասը պահել է լուսաւորչական դաւանութիւնը:

Նկ. 22. Աւստրո-Ունգարիայի ժողովուրդների տարածումը:

Դաւանութեան նայելով՝ Աւստրո-Ունգարիայի բոլոր բնակիչների 3/4 մասը կաթոլիկ է. սերբերը*) և ուումիները ուղղափառ (պրաւօսլաւ) դաւանութեան են հետևում:

*) Սերբերը և խրաթները միևնոյն ազգութիւն են կազմում, խօսում են մէկ՝ սերբերէն լեզուով: Իրաւից նրանք տարբերում են նրանով, որ սերբերը ուղղափառ են, իսկ խրաթները՝ կաթոլիկ:

ԱՒՍՏՐՈ-ՈՒՆԳԱՐԻԱՅԻ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ ԶԲԱՂՄՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՒ ԿԵԱՆՔԸ:—Աւստրո-Ունգարիայի բնակիչների գլխաւոր զբաղմունքն է գիւղական անտառաբերութիւնը, որ սակայն տարբեր չափերով է զարգացած պետութեան զանազան մասերում:

Արեւելեան Ալպերը, յատկապէս նրանց կենտրոնական մասը, հարուստ են անտառներով և արօտատեղիներով: Այդ պատճառով էլ այնտեղի բնակիչները՝ գերմանացիները և սլովենները զբաղւում են գլխաւորապէս անասնաբուծութեամբ և անտառագործութեամբ:

Դինարեան լեռները ծածկւած են խղճուկ արօտատեղիներով, համարեա զուրկ են անտառներից: Այդ լեռների շրջանում ապրող ժողովուրդները—սերբերը և խրաթները—ունեն նոյն կենցաղավարութիւնը, ինչ որ նրանց ցեղակից չեքոսլուակացիները. նրանց գլխաւոր զբաղմունքն է՝ ոչխար և այծ պահելը. դրանով էլ նրանք գլխաւորապէս իրենց խղճուկ ապրուստն են հայթայթում:

Երկրագործութեամբ պարապում են միայն լեռնագոգերում. ցանում են ցորեն և եգիպտացորեն:

Ադրիատիկի ծովափին սերբերը և խրաթները, նաև իտալացիները, մշակում են խաղողի ուրբ և ձիթենի. արտադրում են գինի և ձիթենու իւղ. Բոսնիական Հանքային լեռներում և Սաւայի, Դրինայի ու Բոսնայի արգաւանդ հովիտների մէջ ընկած դաշտերում ցանում են եգիպտացորեն և ցորեն. այգիներում մշակում են սալուենի, որ այդտեղ այնչափ առատութեամբ է բերք տալիս, որչափ՝ հարեան Սերբիայում: Բազմացնում են խոտը եղջիււրաւոր կենդանիներ և խոզեր. սրանց կերակրում են կաղնու անտառների մեծաքանակ խոզակաղնով:

Կարպատները հարուստ են անտառներով. այդ պատճառով էլ այնտեղ ապրող սլաւոնները և ուումիները զբաղւում են անտառագործութեամբ:

Աշնանը և ձմեռը նրանք փայտ են կտրում և ամառը գետերով փոխադրում դէպի մերձակայ անտառագուրկ հարթութիւնները: Այն լեռնալանջերը, որտեղ անտառները կտրտած վերջացրած են, նրանք վարում են և ցանում վարսակ ու հաճար: Զբաղւում են նաև անասնա-

բուժութեամբ. բայց այս զբաղմունքը կարգատներում չէ կարող ունենալ այն նշանակութիւնը, ինչ՝ Ալպերում (ինչո՞ւ):

Ունգարական դաշտավայրը շատ արգաւանդ է. այդ պատճառով էլ այդտեղ ապրող մաշառները զբաղուում են գլխաւորապէս երկրագործութեամբ:

Ներկայումս Ունգարական տափաստանը համարեա ամբողջապէս մշակւած է. այդտեղ ապրում է խիտ ազգաբնակչութիւն: Ունգարական տափաստանում այժմ տարածուում են ցորենի և եգիպտացորենի արտեր, ծխախոտի տնկարաններ և խաղողի այգիներ: Այդտեղ ամենուրեք կան խճուղիներ և երկաթուղիներ:

Ռուսական հարթութեան ծայրում ապրող լեհերը և ռուսիներն ևս զբաղուում են, ինչպէս մաշառները, գլխաւորապէս երկրագործութեամբ: Յանում են ցորեն և հաճար, բազմացնում են ձիեր և եգներ:

Բոհեմական լեռնաշխարհի ալիքանման հարթութիւնները ծածկւած են աւազոտ հողով, որ շատ էլ բերրի չէ: Ըայց չընայած դրան՝ այդտեղ ապրող գերմանացիները և չեխերը զբաղուում են երկրագործութեամբ, — նոյն իսկ աւելի յաջող կերպով, քան մաշառները, ռուսիները և լեհերը: Պատճառն այն է, որ գերմանացիները և չեխերը աւելի խնամքով են մշակում հողը, աւելի են պարարտացնում, աւելի խորն են վարում և լաւ մանրացնում տափանով: Այդ պատճառով էլ նրանք հողից աւելի առատ հունձ են ստանում: Համեմատաբար բարձր վայրերում նրանք ցանում են՝ կորեկ, հանար, վարսակ և գարի. իսկ աւելի ցածր վայրերում ցանում են՝ ցորեն, շախարի նակրնդեղ, գայլուկ (խմէլ):

Գիւղական տնտեսութեամբ պարապում է Աւստրո-Ունգարիայի բոլոր բնակիչների $\frac{2}{3}$ մասը:

Մեծ նշանակութիւն ունի ազգաբնակչութեան համար նաև հանգագործութիւնը, որ զարգացած է գլխաւորապէս Արևելեան Ալպերում, Բոհեմական լեռնաշխարհում և կարպատներում:

Արեւելեան Ալպերում գերմանացիները արդիւնաբերում են մեծ քանակութեամբ բոքակ, քարածուխ և երկաթ. մի քանի

տեղերում երկաթի հանքերը գտնուում են հենց լեռների մակերևոյթի վրայ, կազմում են սարալանջեր: Հարաւային Կրաքարային Ալպերում արդիւնաբերում են սնդիկ և կապար. իսկ Հիւսիսային Կրաքարային Ալպերում, որոնք հարուստ են աղի աղբիւրներով, աղաջուրը գոլորշիացնում են և աղ ստանում:

Բոհեմական լեռնաշխարհում արդիւնաբերում են բոքակ, — աւելի, քան Ալպերում. նաև քարածուխ և երկաթ: Հարաւային կարպատները հարուստ են երկաթով և ոսկով: Կարպատների հիւսիս-արևելեան փէշերը — յատկապէս Գնեստրի ակունքների մօտ — հարուստ են նաթով: Հիւսիսային փէշերում գտնուում են Վելիչկայի շատ հարուստ աղահանքեր:

Մշակողական արդիւնագործութիւնը զարգացած է Աւստրո-Ունգարիայի գլխաւորապէս այն մասերում, որտեղ ապրում են գերմանացիներ և չեխեր:

Ալպեան գետերի, յատկապէս Մուրի և Էննսի հովիտներում քարածուխի և երկաթի հանքերի մօտերքում գերմանացիները հիմնել են շատ գործարաններ. այդտեղ պատրաստում են՝ երկաթուղիների համար ռելսեր, վազոններ և շոգեմեքենաներ: Այդտեղ պատրաստում են նաև մանր գործիքներ — կացին, մանգաղ, գերանդի, (որ հռչակւած է ոչ միայն Աւստրո-Ունգարիայում, այլ նաև Ռուսաստանում): Գործարանային արդիւնագործութիւնը աւելի ևս զարգացած է Բոհեմական լեռնաշխարհում: Այդտեղ էլ գերմանացիները և չեխերը մեծ չափերով արտադրում են մետաղէ ապրանքներ և զանազան գործւածքներ: Բացի դրանից՝ մաքուր կաւից նրանք թրծում են ձենապակու ընտիր ամաններ: Սուղեմաներում ձեռք բերող մաքուր կւարցից պատրաստում են ապակի և բիւրեղ. բոհեմական բիւրեղը աշխարհահռչակ է: Շաքարի ձակնդեղից պատրաստում են այնչափ շաքար, որ բաւականացնում է Աւստրո-Ունգարիայի բոլոր բնակիչներին: Գարուց և գայլուկից պատրաստում են գարեջուր, որ յայտնի է ամբողջ Եւրոպայում:

Գերմանացիները և չեխերը Աւստրո-Ունգարիայի ամենագործունեայ, ձեռներէց, դրա հետ միասին նաև ամենահարուստ

ժողովուրդներն են: Այդ առաջնութեան նրանք հասել են շնորհիւ նաև այն բանի, որ նրանց մէջ շատ է զարգացած ժողովրդական կրթութիւնը: Անգրագէտ մարդիկ նրանց մէջ շատ քիչ կան:

Տարրական ուսումը նրանց մէջ պարտադիր է ամենքի համար: Ընդ որ երեխաները առնւազն 6 տարի յաճախում են դպրոց. շատերն էլ սովորում են միջնակարգ և բարձրագոյն դպրոցներում: Աւստրո-Ունգարիայի ամենայայտնի գիտնականները և գրողները դուրս են գալիս գերմանացիների, չեխերի, մասամբ նաև լեհերի միջից: Իսկ Աւստրո-Ունգարիայի միւս ժողովուրդների մէջ կրթութիւնը առաջ չէ գնացել: Խորաթները, սերբերը և ուկրաինները մէջ անգրագէտների թիւը աւելի է, քան գրագէտների թիւը: Սրա հետ միասին՝ նրանք խեղճ են ազրում: Հողից չեն ստանում ապրուստ համար բաւարար միջոցներ. եւ կամուտի ուրիշ աղբիւրներ էլ չունեն: Այդ պատճառով ամեն գարնան խմբերով ուռսին և լեհացի աղքատ գիւղացիներ Գերմանիա են գնում՝ գիւղական աշխատանքներ կատարելու համար. շատ սերբեր և խրաթներ ընդմիշտ թողնում են իրենց հայրենիքը և Ամերիկա են գաղթում:

Աւստրո-Ունգարիայի ուժեղ ազգութիւնները ճնշում են թոյլերին: Զանազան ազգութիւնների մէջ եղած թշնամութիւնը թուլացնում է Աւստրո-Ունգարիայի ոյժը:

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ ԵՒ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ: — Աւստրո-Ունգարիան բաղկացած է իրար հետ միացած երկու պետութիւններից — Աւստրիական կայսրութիւնից և Ունգարական թագաւորութիւնից:

Աւստրիայի երկրամասերն են. — Բուն Աւստրիա (Վերին և Ստորին), Բոհեմիա, Մորաւիա, Գալիցիա, Տիրոլ, Շտիրիա, Ծովափնեայ Երկրամաս և Դալմաթիա: Աւստրիական երկրամասերը երեք կողմից մանգաղի ձևով շրջապատում են Ունգարական երկրամասերը. դրանք են — Բուն Ունգարիա՝ Տրանսիլւանիայի հետ միասին, Խրաթիա և Սլաւոնիա: Բացի դրանից՝ Աւստրիայի և Ունգարիայի ընդհանուր տիրապետութեան տակ են գտնուում Բոսնիան և Հերցոգովինան:

Աւստրո-Ունգարիայի կառավարութեան գլուխ է կանգնած աւստրիական կայսրը, որ միեւնոյն ժամանակ Ունգարիայի քաղաւորն է հաւարում: Աւստրիական կայսրութիւնը և Ուն-

գարական թագաւորութիւնը կախում չունեն իրարից: Այդ պետութիւններից ամեն մէկը ունի իր պարլամենտը *) և իր միաստրների խորհուրդը: Իսկ նրանց զօրքը ընդհանուր է. միասին են վարում նաև իրենց գործերը՝ օտար պետութիւնների հետ:

Աւստրիական կայսրութեան մայրաքաղաքը և ամբողջ Աւստրո-Ունգարիայի ամենամեծ քաղաքն է՝ ՎԵՆԱՅԱ (մօտ 2 միլիոն բնակիչ.): Վեննան գտնուում է Դանուբի վրայ, Ալպերի հիւս.արևելեան լեռնաշարքի կամ Վեննայի անտառի ստորոտում: Վեննայի մօտ գալիս միանում են Աւստրո-Ունգարիայի գանազան մասերը — Սլաւերը, Կարպատները, Բոհեմական լեռնաշխարհը և Ունգարական հարթութիւնը: Վեննայում իրար են

Նկ. 23. Գլխաւոր փողոց Վեննայում:

հանդիպում ամբողջ Եւրոպայի համար կարևոր նշանակութիւն ունեցող հետեւեալ երկաթուղային գծերը. — 1) Պետերբուրգից և Մոսկւայից դէպի Հոմ. 2) Պարիզից, Լոնդոնից և Բերլինից դէպի Կոստանդնուպոլիս: Վեննան ծառայում է իբրև յուսաւորութեան կենտրոն ամբողջ Աւստրո-Ունգարիայի համար: Նա կենտրոն է նաև արդիւնագործութեան եւ աւելւորի:

*) Աւստրիական պարլամենտը կոչւում է «ուպստաթ»:

Վեննական մեքենաներ և գործիքներ, վեննական կահ-կարասի-ներ և արդուզարդի ու մողայի զանազան առարկաներ այդ քաղաքից արտահանուում են ուրիշ երկիրներ:

Վեննայում է գտնուում հայ-կաթոլիկ Մխիթարեան միաբանութեան մի ճիւղը: Այդտեղ Մխիթարեանները ունեն վանք, գրադարան, տպարան, դպրոց: Վեննայի Մխիթարեան միաբանութեան դերը մեծ է հայոց լեզւի և գրականութեան ուսումնասիրութեան համար: Վեննայի Մխիթարեանները հրատարակում են «Հանդէս Ամսօրեայ» հայագիտական ամսագիրը:

Պրագա,—գտնուում է էլքայի վտակ Մոլդաւայի երկու ափերին: Պրագան Բոհեմիայի գլխաւոր քաղաքը և արդիւնաբերական կենտրոնն է, Չեխիայի նախկին մայրաքաղաքը (աւելի քան 400,000 բնակիչ). ունի երկու համալսարան — չեխական և գերմանական:

Պիլզն—արդիւնաբերական քաղաք է. ունի գարեջրի մեծ գործարաններ:

Կարլսբադ—բուժավայր (կուրորտ) է Լզբեի հովտում. հռչակւած է իր հանքային տաք ջրերով. ամեն ամառ եւրոպայի բոլոր երկիրներից տասնեակ հազարաւոր հիւանդներ են գնում Կարլսբադ բժշկելու համար:

Քրիւնն—Մորաւիայի գլխաւոր քաղաքը. այդտեղ կան մահուդի մեծ գործարաններ:

Կրակով—գտնուում է Վիսլայի ձախ ափին: Կրակովը լեհական թագաւորութեան նախկին մայրաքաղաքն է. ունի լեհական համալսարան:

Լվով կամ Լեմբերգ—Գալիցիայի գլխաւոր քաղաքը և առևտրական կենտրոնն է:

Կրակով և Լեմբերգ քաղաքները Լեհաստանի միջնադարեան հայ գաղթականութեան կենտրոններն էին: Այդ գաղթականութիւնը բաղկացած է եղել տասնեակ հազարաւոր հայերից: Այդտեղի հայերը ժամանակի ընթացքում մոռացել են իրենց լեզուն, ազգային սովորութիւնները և ընդունել են կաթոլիկութիւն ու ձուլւել լեհերի հետ: Այժմ այդ քաղաքներում հայկական գաղթականութեան բեկորներն են միայն մնացել:

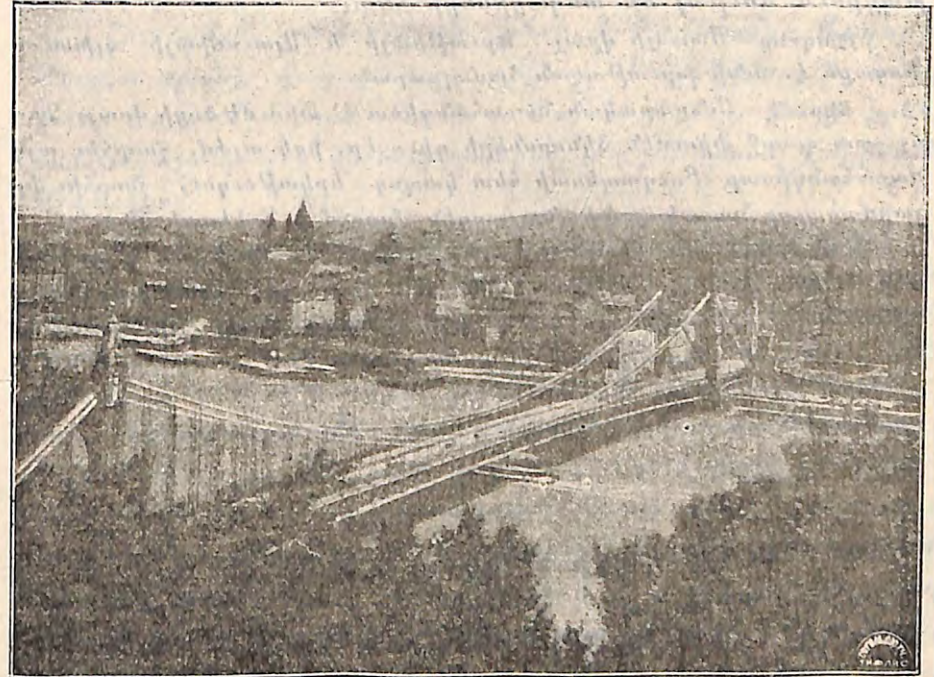
Իննսբուրգ—Տիրոլի գլխաւոր քաղաքը. այդտեղ են հաւաքուում

այն ուղևորները, որոնք Աւստրիական Ալպերն են ուզում բարձրանալ հիւսիսից: Իննսբուրգը գտնուում է Ինն գետի ափին, խոր հովտում և ձիւնապատ լեռների ստորոտում. այդտեղով է անցնում Հարաւային Գերմանիան Իտալիայի հետ միացնող երկաթուղային գիծը:

Վրաց—Շտիրիայի գլխաւոր քաղաքը և արդիւնաբերական կենտրոնը. յայտնի է երկաթի արդիւնագործութեամբ. գտնուում է Մուր գետի ափին և Վեննայից դէպի Տրիեստ տանող երկաթուղային գծի վրայ:

Տրիեստ—Աւստրիայի ամենանշանաւոր նաւահանգիստն է:

Աւելի հարաւ՝ Աւստրիային են պատկանում մի քանի լաւ նաւահանգիստներ. օրինակ Աասսուօ—Դալմաթիայում: Բայց դրանց նշանակութիւնը մեծ չէ, որովհետև հեռու են գտնուում Աւստրիայի գլխաւոր երկրամասերից և նրա մայրաքաղաքից—Վեննայից:

Նկ. 24. Կամուրջ Բուդապեստում Դանուբի վրայ:

Ունգարական թագաւորութեան մայրաքաղաքն է՝ ԲՈՒԳՍՍ (մօտ 1 միլ. բնակիչներով): Դա բաղկացած է երկու քաղաքներից—Բուդա (Դանուբի աջ, բարձրադիր ափին) և Պեստ (ձախ, ցածրադիր ափին): Բուդապեստում է գտնուում Ունգա-

ըրայի պարլամենտը. այդտեղ կայ համալսարան: Բուդապեստը
յայտնի է երկրագործական և արդիւնագործական մեքենաներ
պատրաստող գործարաններով:

Սեզեդին և Մարիա-Թերեզիայով քաղաքները յայտնի
են հացահատիկի առևտրով:

Մաջառական միւս քաղաքները, որոնց թիւը փոքր չէ Ունգարա-
կան դաշտավայրի վրայ, մեծ զիւղերի նման են, թէպէտ նրանցից իւ-
րաքանչիւրը մի քանի տասնեակ հազար բնակիչներ ունի. զբաղ-
ւում են գլխաւորապէս գիւղական անտեսութեամբ:

Արմենիէրշտատ — որ նշանակում է. «Հայաքաղաք» զըտ-
նըւում է Տրանսիլւանիայում: Այդ քաղաքը հիմնել են միջին
դարում հայ գաղթականները, որոնք սակայն ժամանակի ըն-
թացքում ձուլւել են տեղացիների հետ:

Ջագրեք — Մաւայի վրայ. Խրաթիայի և Սլաւոնիայի գլխաւոր
քաղաքն է. ունի խրաթական համալսարան:

Ֆիումէ — Ունգարական նաւահանգիստ է՝ Ֆիումէ ծոցի վրայ: Դեւ
ոչ շատ առաջ Ֆիումէն ձկնորսների զիւղ էր. իսկ այժմ, շնորհիւ այդ
նաւահանգիստը Բուդապեստի հետ կապող երկաթուղու, շնորհիւ իր
յարմարաւոր նաւակայանի, նա արդէն մրցում է Տրիեստի հետ:

Սարաեւո — Բոսնիայի գլխաւոր քաղաքն է. գտնւում է լեռների
մէջ, Բոսնա գետի ափունքների մօտ: Այդ քաղաքում եղած բազմաթիւ
մզկիթները, մինարէթները և աղմկալի հրապարակները յիշեցնում են
այն մերձաւոր անցեալը, երբ այդտեղ իշխում էին թիւրքերը: Այժմ էլ
քաղաքի բնակիչների համարեա կէսը կազմում են մահմեդականները.
սրանք ամենքը իրենց թիւրք են կոչում, մինչդեռ ծագումով և լեզուով
սլաւոններ են:

Չ Ի Է Յ Յ Ա Ր Ի Ա

ՇՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ: — Շւէյցարիան լեռնոտ եր-
կիր է. հարաւ-արեւելեան կողմում բարձրանում են Ալպերը,
որոնք բռնում են նրա ամբողջ տարածութեան կէսից աւելին:
Հիւսիս-արեւմտեան կողմում տարածւում է Իւրա լեռնաշղթան:
Ալպերի և Իւրայի մէջ տեղում գտնւում է Շւէյցարական բարձ-
րաւանդակը:

Շւէյցարական Ալպերը կազմում են շարունակութիւն

Աւստրիական Ալպերի, որոնց գերազանցում են իրենց բարձ-
րութեամբ, գեղեցիկ զիրքով և վեհութեամբ: Իրենց կազմու-
թեան նայելով՝ Շւէյցարական Ալպերը համարեա բոլորն էլ
բիւրեղացած լեռնային տեսակներից են բաղկացած:

Ռոնա գետի և Վերին Հոենոսի հովիտներով Ալպերը բա-
ժանւում են լեռնային երկու շրջանների — հիւսիսային և հա-
րաւային:

Հարաւային շրջանում ամենից բարձր են Վալլիսեան
կամ Պեննինեան Ալպերը, ծածկւած յաւերժական ձեան
զանգւածով: Վալլիսեան Ալպերի ամենաբարձր գագաթներն են՝
Մոնտէ-Ռոզա և Մատտերհորն. Վերջինս Ալպեան բոլոր լեռ-
նագագաթների մէջ ամենամեծաւանդ է:

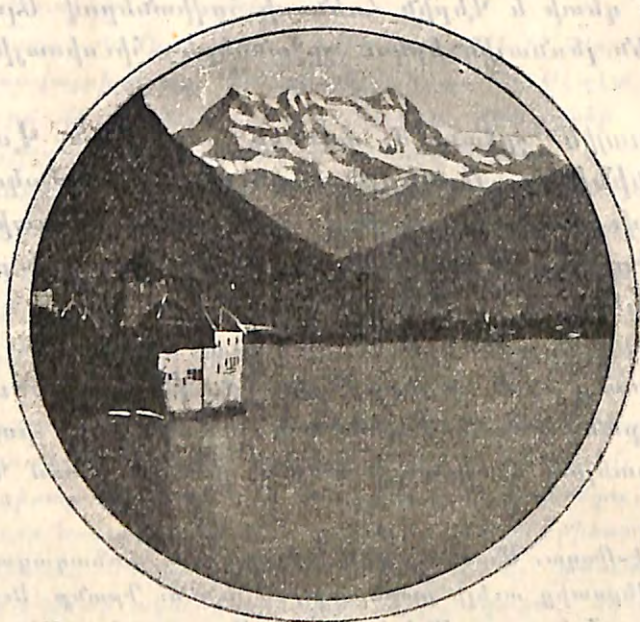
Հիւսիսային շրջանում են գտնւում Բերնեան Ալպերը:
Թէպէտ զրանց գագաթները, օրինակ Իւնգֆրաու՝ն աւելի
ցածր են քան Մոնտէ-Ռոզան և Մատտերհորնը, բայց իրենց
սառցադաշտերով և ձիւնադաշտերով յետ չեն մնում Վալլիսեան
Ալպերից:

Մոնտէ-Ռոզա, Մատտերհորն և Իւնգֆրաու լեռնագագաթները բո-
լորն էլ 4 վերստից աւելի բարձրութիւն ունեն: Դրանք Եւրոպայի ա-
մենաբարձր լեռնագագաթներն են. իրենց բարձրութեամբ յետ են
մնում միայն Մոնթբլանց (4½ վ.), որ Ալպեան ամենաբարձր լեռնա-
գագաթն է և գտնւում է աւելի արեւմուտք, Փրանսիական հողում:

Շւէյցարական միւս լեռնաշղթաների թւում նշանաւոր է
Սէն-Գոթարդը: Նա շատ բարձր չէ (գագաթները հազիւ 3
վերստի են հասնում), ոչ էլ երկար ձգւած, բայց Նշանաւոր է
իր զիրքով — գտնւում է Շւէյցարական Ալպերի կենտրոնում:
Սէն-Գոթարդի մօտ են սկիզբ առնում մի քանի գետեր, որոնք
հոսում են զանազան ուղղութեամբ, զէպի երեք ծովեր: Դրանք
են — Հոենոս, նրա վտակ Աար, վերջինիս վտակ Ռօյս, որոնք
հոսում են զէպի Գերմանական ծովը. Ռոնա գետը, որ հո-
սում է զէպի Միջերկրական ծովը. Տիչինօ գետը (Պօ գետի
վտակներից է) հոսում է զէպի Ադրիատիկ ծովը:

Այդ գետերը ջրառատ են (ինչո՞ւ): Շւէյցարիայում նրանք
արագ են հոսում, կազմում են աղմկայոյզ ջրվեժներ եւ սա-

հանճներ: նաւարկութեան համար յարմար չեն: Ալպերից դուրս գալով՝ այդ գետերը հոսում են մեծ լճերի միջով. Հռենոսը— Բողենի լճի միջով, Ռոյսը— Ֆիրվալդ-Շտետեր, Ռոնան— Ժրնևի, Տիչինոն— Լազո-Մաշիօրէ լճի միջով:

Նկ. 25. Շիլիոնի գլխակը ժրնևի լճում:

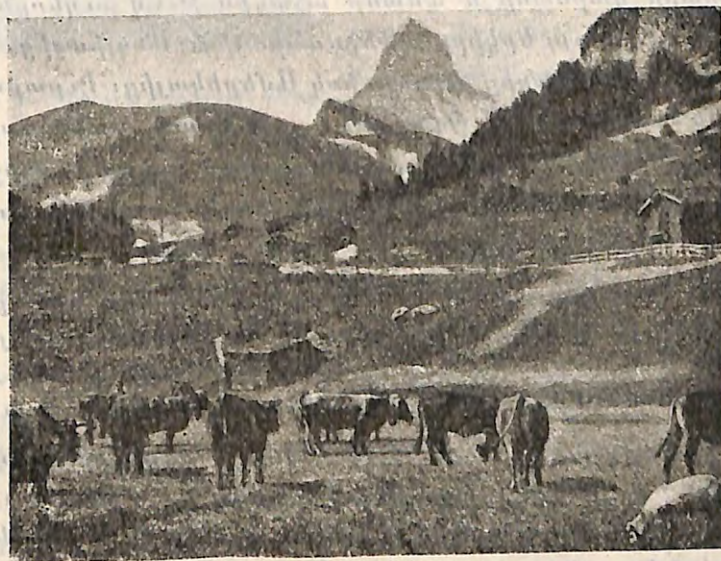
Մարդկային բնակութեան համար Շւէյցարական Ալպերը, ինչպէս ընդհանրապէս բոլոր բարձր լեռները, յարմար չեն: Զիւնապատ մասերում ամենեւին բնակութիւն չկայ:

Ժրնևի լճից սկսած մինչև Բողենի լիճը տարածւում է Միջին Շւէյցարական բարձրաւանդակը: Շւէյցարիայի այդ մասը Ալպերի գեղեցկութիւնը և բազմազանութիւնը չունի, բայց նա Շւէյցարիայի ամենաշարմար մասն է մարդկային բնակութեան համար. կլիման բարեխառն է, երկիրը մշակութեան համար յարմար:

Շւէյցարական իւրան ընկնում է Շւէյցարական բարձրաւանդակի հիւսիս-արևմտեան կողմում. բաղկացած է կրաքարերից, ուստի և ծածկւած է խղճուկ բուսականութեամբ— ցածրիկ անտառներով և թփուտներով:

Շւէյցարիայի ազգարնակութիւնը (3.600.000) խառն է: 100 հոգուց 70-ը գերմանացիներ են, 22-ը՝ ֆրանսիացիներ, 7-ը՝ իտալացիներ, 1-ը ռոման: Հարաւարևմտեան մասում ապրում են ֆրանսիացիներ, Ալպերի հարաւային լանջերի վրայ՝ իտալացիներ, իսկ մնացած տեղերում՝ գերմանացիներ: Ազգաբնակութեան կէսից աւելին (60%) բողոքական է, կէսից պակասը (40%)— կաթոլիկ:

ՇԻԷՅՅԱՐԱՑԻՆԵՐԻ ԶԲԱՂՄՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՒ ԿԵԱՆՔԸ:— Շւէյցարական Ալպերի բնակիչները գլխաւորապէս զբաղւում են անասնաբուծութեամբ. մեծ քանակութեամբ արտադրում են ընտիր պանիր և իւղ. շւէյցարական պանիրը հռչակւած է ամեն տեղ և մեծ քանակութեամբ արտահանւում է ուրիշ երկիրներ:

Նկ. 26. Ալպեան արօտատեղիներ. յետում երևում է Մատտերհորն գագաթը:

Ալպեան լեռների փէշերի վրայ բացի անասնաբուծութիւնից կարևոր զբաղմունք է համարւում այգեգործութիւնը:

Շւէյցարական ջարձրաւանդակի բնակիչները զբաղւում են երկրագործութեամբ. բայց վերջին ժամանակներս այդ զբաղմունքը սկսում է տեղի տալ անասնաբուծութեան: Հացահատիկ

տիկները փոխարէն զիւղացիները աւելի սկսում են ցանել խոտաբոյսեր և բազմացնում են կաթնատու կենդանիներ:

Գիւղատնտեսութեան հետ միասին Շւէյցարիայում շատ է զարգացած նաև մշակողական արդիւնագործութիւնը: Հին ժամանակներից սկսած Շւէյցարիայում զարգացած են սնայնագործութեան զանազան ճիւղերը:

Շւէյցարիայում առանձնապէս զարգացած է՝ ժամացոյցի, նաև բամբակէ և մետաքսէ գործւածքների արտադրութիւնը:

Շւէյցարական ժամացոյցները լաւ հռչակ ունեն և վաճառւում են երկրագնդի բոլոր կողմերում:

Շւէյցարիայի բնակիչների համար ապրուստի կարևոր միջոց են հայթայթում նաև նաւապարհուողները: Շւէյցարիայի գեղեցիկ և վեհապանծ լեռները, նրա մաքուր, առողջարար օդը ամեն տարի գարնանը և ամառը ահագին թւով ուղևորներ են գրաւում դէպի այդ երկիրը—Գերմանիայից, Անգլիայից, Ֆրանսիայից, Ռուսաստանից և նոյն իսկ Ամերիկայից: Իւրաքանչիւր տարի մի քանի հարիւր հազար օտարերկրացի ճանապարհորդներ են այցելում Շւէյցարիա, որոնք այդ երկրի բնակիչներին աշխատանք են հայթայթում ու տարեկան այդտեղ թողնում մօտ 250 միլիոն ուրբլի:

Բացի ճանապարհորդներից՝ Շւէյցարիա են գալիս նաև բազմաթիւ հիւանդներ, մանաւանդ թոքախտաւորներ՝ օգուտելու լեռնային մաքուր և կենդանարար օդից: Այդ նպատակով լեռնային բարձր, յարմարաւոր վայրերում հիմնել են շատ բուժարաններ (օրինակ՝ Վալուսում):

Ճանապարհների հաղորդակցութիւնը Շւէյցարիայում շատ զարգացած է: Ամեն ուղղութեամբ ձգւած են երկաթուղային գծեր, չնայելով որ վերին աստիճանի դժւար է նրանց կառուցումը լեռներում:

Բացի սովորական երկաթուղիներից Շւէյցարիայում կառուցել են բազմաթիւ ատամնաւոր և ձուպանաւոր երկաթուղիներ (Փունիկուլեօրներ), որոնցով ճանապարհորդները կարողանում են ելնել բարձր լեռներ՝ այնտեղից գիտելու շուրջը և հիանալու Ալպեան տեսարաններով:

Ամբողջ Շւէյցարիան կտրուած է բազմաթիւ և յարմար

Նկ. 27. Փունիկուլեօր Ալպերի վրայ:

բաւոր խնուդիներով: Լճերի վրայով կատարւում է շոգեճանապարհ կանոնաւոր երթևեկութիւն:

Շւէյցարացիների ապրուստը շատ լաւ է. նրանք բարեկեցիկ կեանք են անց կացնում: Ժողովրդական կրթութիւնը բարձր զարգացման է հասած շւէյցարացիների մէջ: Ամեն մի նոյնիսկ յետընկած գիւղում տարրական դպրոց կայ, որ սովորաբար ամենալաւ շէնքում է տեղաւորւած լինում: Տարրական դպրոցի դասընթացը վեցամեայ է: Շւէյցարիան Եւրոպայի ամենաքաղաքակիրթ երկիրներից մէկն է. ուսումը պար-

տաղիւր լինելու պատճառով անգրագէտ մարդ համարեա չկայ այնտեղ: Շւէյցարիայում կան նաև գիւղատնտեսական ու տեխնիքական բազմաթիւ միջնակարգ դպրոցներ, գիմնազիաններ, բէալական դպրոցներ և այլն: Բարձրագոյն կրթութիւն տալու համար գոյութիւն ունեն վեց համալսարաններ և մի քանի ուրիշ բարձրագոյն դպրոցներ: Այդ համալսարաններում և բարձրագոյն դպրոցներում սովորում են նաև զանազան երկիրներից եկած բազմաթիւ ուսանողներ:

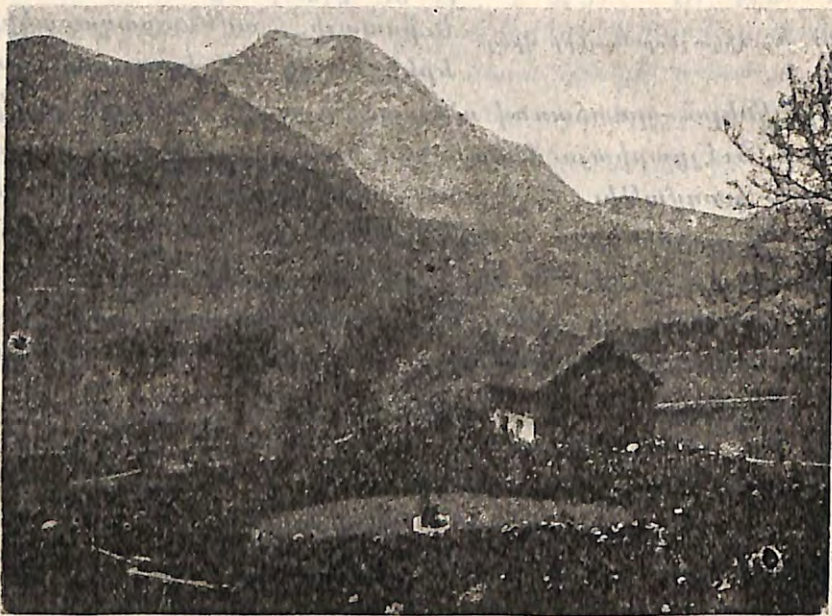
ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ ԵՒ ԲԱՂԱՔՆԵՐԸ:—Շւէյցարիան բաղկացած է 25 փոքրիկ հասարակապետութիւններից, որոնք կոչւում են կանտոններ: Այդ բոլոր կանտոնները զաշնակցելով (միանալով) իրար հետ՝ կազմել են Շւէյցարիայի զաշնակցական հասարակապետութիւնը:

Ամեն մի կանտոն իր ներքին գործերի մէջ ինքնավար է. օրինակ՝ ճանապարհներ պցելը, դպրոցներ պահելը և նման ձեռնարկութիւնները ներքին գործեր են: Այդ բաների համար էլ ամեն մի կանտոն հրատարակում է իր համար օրէնքներ: Ա-

մեն մի կանտոն ունի իր բնակիչները կողմից ընտրւած պաշտօնեաներ:

Ամենանշանաւոր կանտոններն են. Բերն—Շւէյցարիայի կենտրոնում. Վալլիս—Ռոնայի հովտում, Գրաուբինդն—արեւելեան կողմում: Ամենահին կանտոնները գտնւում են Ֆիրվալդշտետեր լճի շուրջը: Դըրանք են՝ Շւից (որից և ծագում է Շւէյցարիա անունը), Ուրի եւ Ունտերվալդեն: Սրանք 14-րդ դարում ապստամբելով Աւստրիայի դէմ՝ ձեռք բերին անկախութիւն (յիշել Վիլհելմ Տելլի պատմութիւնը): Հետագայէն, մինչև 19-րդ դարի սկիզբը, այդ երեք կանտոններին միացան միւս 22 կանտոնները:

Ամբողջ պետութեան վերաբերող գործերի համար (մաքսատներ, պոստ, հեռագիր, երկաթուղի, դրամահատութիւն, զօրք) գոյութիւն ունի առանձին օրէնսդրական հաստատութիւն, որ կոչւում է Գաւազակցական ժողով: Այդ ժողովի անդամներ

Նկ. 28. Ամբողջ Ուրի կանտոնի քաղաքացիների ժողով:

ըին ընտրում են բոլոր շւէյցարացիները: Վերոյիշեալ ընդհանուր պետական գործերը կառավարելու և օտար պետութիւնների հետ յարաբերութիւններ վարելու համար Դաշնակցական

ժողովը ընտրում է Գաւազակցական Խորհուրդ (մինիստրների խորհուրդ) և նախագահ (1 տարով) Շւէյցարիայի դաշնակցական հասարակապետութեան համար:

Շւէյցարիայի մայրաքաղաքն է՝ Բեռն, որ գտնւում է Աար գետի վրայ: Բերնում են գտնւում Դաշնակցական ժողովը և Դաշնակցական Խորհուրդը. այնտեղ է նստում նաև հասարակապետութեան նախագահը:

Շւէյցարիայի ամենամեծ քաղաքն է՝ Յիւրիխ (մօտ 200 հազար բնակիչ): Յիւրիխն ունի համալսարան, տեխնիքական բարձրագոյն դպրոց, միջնակարգ և տարրական բազմաթիւ դպրոցներ: Յիւրիխը Շւէյցարիայի մետաքսագործական և մեքենաների արդիւնաբերութեան կենտրոնն է:

Բազել—Հոննոսի վրայ: Նշանաւոր է իր առևտրով Գերմանիայի հետ: Այդ քաղաքում է գտնւում Գերմանիայից Իտալիա և Ֆրանսիայից Աւստրո-Ունգարիա տանող երկաթուղային գծերի հանգույցը: Բազելից է սկսւում նաև գնացութիւնը Հոննոս գետով դէպի ցած:

Լուցերն—Ֆիրվալդշտետեր լճի ափին:—Լուցերնի գիւղը գեղեցիկ է, գտնւում է լեռների մէջ. այդ պատճառով էլ նա դէպի ինքն է գրաւում բազմաթիւ ճանապարհորդներ:

Ինտերլակեն—Աար գետի վրայ, Թուն և Բրիենց լճերի մէջ տեղում: Ինտերլակենում են հաւաքւում Բերնեան Ալպերը բարձրանալ ցանկացող ճանապարհորդները:

Փրնև—Փրնևի լճի ափին. նշանաւոր է իր առևտրով Ֆրանսիայի հետ: Փրնևը շւէյցարական ժամացոյցների արտադրութեան կենտրոնն է: Ունի համալսարան:

Լոզան—Փրնևի լճի ափին, երեք բլուրների վրայ և նրանց մէջ ընկնող հովիտներում: Ունի գեղեցիկ շրջակայք. կլիման շատ մեղմ է և առողջարար: Լոզանում կայ համալսարան:

Ի Տ Ա Լ Ի Ս

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ:—Իտալիայի մասերն են կազմում—Լոմբարդական դաշտավայրը՝ Ալպեան լեռների մերձակայ լանջերի հետ միասին, Ապեննինեան թերակղզին և երկու մեծ կղզիներ՝ Սիցիլիա և Սարդինիա:

Լոմբարդական դաշտավայրը բռնում է Ալպերի և Ապեննինեան լեռների մէջ տարածուող ընդարձակ ցածրութիւնը: Այդ դաշտավայրի երկայնութեամբ հոսում է Պօ գետը: Սա իր ձախ կողմից ընդունում է մի քանի մեծ վտակներ—Դորա-Ռիպարիա, Դորա-Բալտէա, Տիչինօ (Տեսսին), Ադդա, Մինչիօ: Այս բոլոր գետերը իրենց սկիզբն առնում են Ալպեան սառցադաշտերի և յաւերժական ձեան տակից: Այդ գետերից մի քանիսը հոսում են մեծ լճերի միջով. Տիչինօ գետը—Լագո-Մաջիօրէ լճի, Ադդա գետը—Կոմօ լճի միջով:

Պօն իր գետաբերանի մօտ կազմում է մեծ դելտա: Բացի Պօից՝ Ադրիատիկ ծովն են թափւում էջ և շատ ուրիշ փոքր գետեր, որոնք հոսում են Ալպերից և Ապեննինեան լեռներից:

Լոմբարդական դաշտավայրը միայն արևելեան կողմից բաց է ծովի առաջ, իսկ երեք կողմից շրջապատւած է լեռներով. ուստի և Ստրանսեան ովկիանոսից ու Միջերկրական ծովից փչող քամիները ազատ մուտք չունեն Լոմբարդիա: Այդ պատճառով էլ Լոմբարդական դաշտավայրի կլիման բաւական խիստ է—ձմեռը այնտեղ մինչև 10° սառնամանիքներ են լինում, գետերը երբեմն սառչում են, ձիւնը շաբաթներով գետնին նստած է մնում. սակայն ամառն էլ շատ շոգ է լինում և երկարատև. այնպէս որ այնտեղ հասնում են ոչ միայն ցորեն և եգիպտացորեն, այլ մինչև անգամ բրինձ:

Ապեննինեան թերակղզին մեծ մասով լեռնոտ է: Ապեննինեան լեռները, որոնցից և թերակղզին ստացել է իր անունը, երկայնածիփ աղեղի ձևով տարածւում են ամբողջ թերակղզու երկայնութեամբ՝ հիւսիսից սկսած մինչև թերակղզու հարաւային մասի՝ Կալաբրիայի ծայրը: Ապեննինեան լեռները

ամենից աւելի բարձր են միջին մասում, օրտեղ և նրանք կոչւում են Աբրուցցներ: Աբրուցցների գագաթներից մէկը՝ Գրան-Սասոն 3 վերստ բարձրութիւն ունի և ծածկւած է յաւիտենական ձիւնով:

Ապեննինեան լեռները մեծ մասով բաղկացած են կրաքարերից: Այդ լեռնաշղթաները ամայի են, նման Դինարեան լեռներին—նոյն քարաժայռերը, նոյն քարայրերը և ստորերկրեայ գետերը:

Ապեննինեան լեռների արևմտեան փէշերի վրայ գտնւում են մեծ թւով հանգած հրաբուխներ: Նէապոլի ծոցի ափին գրտնւում է Վեզուվ անունով գործող հրաբուխը, մէկ վերստ բարձրութեամբ:

Նկ. 29. Պոմպէյ քաղաքի աւերակները:

Թերակղզու միջին մասով հոսում են նրա ամենամեծ գետերը—Արնօ և Տիբեր: Սրանցից նաւարկելի է միայն Տիբերը, այն էլ հազիւ փոքր տարածութեան վրայ:

Որովհետև Ապեննինեան թերակղզին թէ՛ արևելեան և թէ՛ արևմտեան կողմից ողողւում է տաք ծովերով, ուստի և նրա

կլիման (բացառութեամբ բարձր լեռնագագաթների) մեծա-
 բնադարձային է—չող, չորային ամառ և մեղմ, անձրևային
 ձմեռ: Այդ պատճառով այնտեղ աճում են մեծադալար ծառեր
 և թփեր: Գարնանը դրանք բոլորը լաւ ծաղկում են և բուրում,
 բայց ամառը ծածկւում են փոշով և ստանում մոխրագոյն, տը-
 խուր տեսք:

Սիցիլիա և Սարդինիա կղզիները լեռնոտ են և իրենց
 բնութեամբ նման են Ապենինիեան թերակղզուն:

Սիցիլիայի արևելեան ծովափին գտնւում է հսկայական
 էտնա հրաբխային սարը, որ համարեա 3 անգամ աւելի բարձր
 է, քան Վեզուվը և տարւայ մեծ մասը ծածկւած է ձիւնով:

Իրենց ծագման նայելով՝ Սիցիլիան և Սարդինիան ցամաքային
 կղզիներ են:

1908 թւականի դեկտեմբերին տեղի ունեցաւ սոսկալի երկրաշարժ,
 որից կործանւեցին Սիցիլիայի վրայ գտնւող Մեսսինա մեծ քաղաքը և
 Կալաբրիայի մի քանի փոքրիկ քաղաքներ: Այդ երկրաշարժին զոհ
 գնացին 100 հազարից աւելի մարդիկ:

Իտալիայի բնական հարստութիւնը նրա բուսական աշխարհի
 մէջ է: Իտալիան հանքերով հարուստ երկիր չէ: Էլբա կղզու
 վրայ միայն գտնւում են երկաթահանքեր, Սիցիլիայում—ծը-
 ծմբահանքեր, Ապենինիներում—ընաիր մարմարիտն:

Իտալիայի բնակիչների թիւը 34 միլիոն է—1¹/₂ անգամ
 աւելի, քան Բալկանեան բոլոր պետութիւններում՝ միասին վեր-
 ցրած: Համարեա ամբողջ ազգաբնակչութիւնը բաղկացած է ի-
 տալացիներից:

ԻՏԱԼԱՑԻՆԵՐԻ ԶԲԱՂՍՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՒ ԿԵԱՆՔԸ.—Իտալացիներ-
 ըի ապրուստի գլխաւոր միջոցները կազմում են երկրագործու-
 թիւնը և այգեգործութիւնը, որ ծաղկում են առանձնապէս Լոմ-
 բարդիայում, Ապենինիների փէշերի վրայ և Սիցիլիայում:

Լոմբարդիական արգաւանդ դաշտերի միջով հոսում են ջը-
 րառատ գետեր: Դրանցից իտալացիները օգտւում են մեծ չա-
 փերով և արւեստական կերպով ոռոգում են իրենց դաշտերը:
 Այդ գետերից նրանք անց են կացրել ջրանցքներ, որոնցով ա-
 մեն ուղղութեամբ կտրուած է Լոմբարդական դաշտավայրը:

Այդ դաշտավայրի ամենից աւելի ցածրադիր, ճահճային տեղե-
 րում իտալացիները մշակում են բրինձ կամ ցանովի խոտեր.
 ցանովի խոտերը այնտեղ այնչափ արագութեամբ են աճում,
 որ տարւայ ընթացքում մինչև ութ անգամ հնձւում են: Լոմ-
 բարդացիները խոտով կերակրում են իրենց կովերին, որոնցից
 ստանում են շատ իւղ և պանիր: Այնտեղ, ուր հողը պակաս
 չափով խոնաւ է, ցանում են ցորեն և եգիպտացորեն: Յաճախ
 հացահատիկ ցանում են այնպիսի տեղերում, ուր արդէն տնկած
 են լինում խաղողի ուրբ և քթեմիներ: Լոմբարդիան այնքան տաք
 է և արեաշատ, որ այնտեղ հացաբոյսերը նոյնիսկ ծառերի տակ
 աճել կարող են:

Մեսսիսագործութիւնը շատ է զարգացած Լոմբարդիայում.
 այնչափ շատ մետաքս է արտադրւում այնտեղ, որ արտահան-
 ւում է օտար երկիրներ *):

Ապենինիների փէշերը արդէն այնչափ ջրառատ չեն, որ-
 չափ Լոմբարդին: Արւեստական ոռոգում գոյութիւն ունի այն-
 տեղ միայն սակաւաթիւ վայրերում—գետերի ափերին. օրի-
 նակ՝ Արնօ գետի ափին: Մնացած տարածութիւնները ոռոգ-
 ւում են անձրևով, որ գլխաւորապէս ձմեռ ժամանակ է գալիս:
 Ուստի և այդ վայրերում ցորեն ցանում են միայն աշնանը:
 Ամառւայ չորային լինելը սակայն չէ խանգարում, որ այդտեղ
 պտղատու ծառեր ևս աճեն. դրանք իրենց երկայն արմատնե-
 րով խոնաւութիւն ծծում են երկրի խորը շերտերից: Օրինակ՝
 ձիթենին աճում է Ապենինիների փէշերի վրայ ամենուրեք,
 նոյնիսկ ամենաչոր և ապառաժոտ տեղերում: Ամեն տեղ ա-
 ճում է նաև խաղողի ուրբ:

Սաղողի և այլ պտղատու ծառերի այգիներով ծածկւած
 են Ապենինիների փէշերը համարեա ամբողջապէս. բայց այդ
 այգիները առանձնապէս փարթամ են այն լեռների և բլուր-
 ների լանջերին, որտեղ գետնի տակից աղբիւրներ են բխում:
 Այսպիսի վայրերում լաւ են աճում՝ քգենի, դեղձի, նեենի, իսկ
 Նէպոլի ծոցից հարաւ աճում են նաև՝ նարնջենի և կիսրոնի:

*) Մետաքսի արտադրութեամբ Իտալիան յետ է հնում միայն Չինաստանից և
 Եպոնիայից:

Աւելի փարթամ այգիներ կան Սիցիլիայում. այստեղ լեռների ստորոտներից բղխում են յորդ աղբիւրներ, որոնք հնարաւորութիւն են տալիս արւեստական կերպով ոռոգելու այգիները: Նարինջ, կիսրոն, մանդարին, — այնչափ մեծ քանակութեամբ են ստացւում Սիցիլիայում, որ նրանցով բարձում են ամբողջ նաւեր և արտահանում դէպի եւրոպական զանազան երկիրներ:

Իտալիայի լեռնային շրջաններում (Սլպերում և Ապեննիններում) իտալացիները իրենց գլխաւոր ուշադրութիւնը դարձնում են անասնաբուծութեան վրայ: Սլպերի լանջերին բազմացնում են խոշոր եղջիւրաւոր անասուններ, իսկ Ապեննինների վրայ՝ միայն էջ, ոչխար և այծ, որոնք կարող են գոհանալ նաև միայն կոշտ խոտով և թփերով:

Իտալիայի ափերը ողողող ծովերը բաւական հարուստ են ձկներով: Այդ պատճառով՝ ձկնորսութիւնը ծովափնեայ բնակիչների ապրուստի համար կարևոր միջոց է համարւում:

Հանքագործութիւնը իտալիայում զարգացած չէ: Նմանապէս՝ մշակողական արդիւնագործութիւնը:

Միայն Լոմբարդական դաշտավայրում, Սլպերի ստորոտների մօտ, վերջին ժամանակներս հիմուել են շատ գործարաններ (բամբակի, մետաքսի և այլն), որոնք բանեցւում են արագահոս գետերով: Իտալիայի մնացած մասերում յաճախ պատահում են միայն մակարոնի գործարաններ (մակարոնը իտալացիների սիրած բանն է):

Իտալիայի առեսուրը հնումը շատ զարգացած էր, իսկ Ամերիկայի գիւտից յետոյ ընկաւ. Սուէզի ջրանցքը փորելուց յետոյ նորից կենդանանում է: Ճենովա և ուրիշ նաւահանգիստներ ունեն անևտրական նշանակութիւն: Իտալացիները արտահանում են գլխաւորապէս — մետաքս, գինի, ձիթենու իւղ, բլրինձ, մրգեղէն. ներմուծում են՝ հացահատիկներ, մետաղեայ գործիքներ, քարածուխ: Միջերկրական ծովի վրայ երթևեկում են շատ թւով իտալական անևտրական նաւեր:

Այսպիսով ուրեմն՝ Իտալիան արդիւնագործական երկիր չէ, այլ գիւղատնտեսական: Մրգեղէնի (նարինջ, կիտրոն, խաղող, նուշ) արտադրութեամբ Իտալիան առաջինն է եւրոպական բո-

լոր պետութիւնների թւում: Իտալացիները ոչ ոքից յետ չեն մնում նաև ձիթենու իւղի և գինու արտադրութեամբ. գինին Իտալիայում այնչափ էժան է, որ կազմում է թէ հարուստների և թէ աղքատների ամենօրեայ խմիչքը:

Իտալացիները, մանաւանդ գիւղացիները աղփաս կեանք են անցկացնում:

Թէպէտ նրանք իրենց այգիներում և արտերում աշխատում են անընդհատ, տարին-տասներկու ամիս, բայց և այնպէս ապրուստի համար հազիւ են կարողանում խզուկ միջոցներ հայթայթել: Նրանք հողից խլում են այն ամենը, ինչ կարող է նա տալ: Սակայն իտալացիների հողաբաժինները փոքր են. շատ գիւղացիներ էլ ամենևին սեփական հող չունեն, ուստի և հարկադրւած են կալւածատէրերից թանգ վճարով հող վերցնել կապալով: Անելանելի դրութիւնը ստիպում է շատ իտալացիների թողնել իրենց հայրենիքը: Իւրաքանչիւր տարի մի քանի հարիւր հազար իտալացիներ աշխատանք որոնելու նպատակով գնում են Շւէյցարիա, Գերմանիա, Ֆրանսիա և կամ ընդմիշտ դաղթում են Ամերիկա:

1906 թւականին Իտալիայից հեռացել են 788 հազար հոգի, որոնցից 512 հազարը՝ դէպի Ամերիկա:

Ժողովրդական կրթութիւնը իտալիայում շատ չէ զարգացած: Բարձրագոյն դպրոցներ (օրինակ համալսարաններ) այնտեղ բաւական թւով (քսան և մէկ) կան. բայց տարրական դրպրոցների թիւը քիչ է, մանաւանդ Հարաւային Իտալիայում, որտեղ ազգաբնակչութեան մեծ մասը անգրագէտ է:

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ ԵՒ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ. — Շատ վաղուց չէ, որ Իտալիան բաղկացած էր մի շարք անշատ, մանր պետութիւններից, որոնք միայն անցեալ դարում հետզհետէ միացան: 1870 թւականին կազմւեց միացեալ Իտալիայի սահմանադրական թագաւորութիւնը: Թագաւորի իշխանութիւնը սահմանափակւած է պարլամենտով:

Իտալիայի մայրաքաղաքն է՝ ՀՈՌՄ (500 հազարից աւելի բնակիչներով): Հոռմը գտնւում է Իտալիայի կենտրոնում, Տիբեր գետի վրայ: Հոռմում են նստում թագաւորը և երկրագնդի բոլոր կաթողիկոսների հոգևոր պետը — պապը. այնտեղ է գտնւում նաև իտալական պարլամենտը:

Հոռու շատ հին քաղաք է, երկու և կէս հազար տարուց աւել է ինչ գոյութիւն ունի: Այդ քաղաքում քնացած կան հնութեան շատ յիշատակարաններ: Քաղաքի կենտրոնում է գտնուում Հոռուի Փորումը— այն հրապարակը, որտեղ դեռ Քրիստոսի ծննդից առաջ տեղի էին ունենում Հոռուի քաղաքացիների ժողովներ: Փորումի վրայ և նրա մօտերքում պահւած կան հեթանոսական տաճարների աւերակներ: Հենց այդտեղ մօտիկ է գտնուում նաև Լալիգէյը — հսկայական կիսաւեր մի կրկէս, որտեղ Հոռուի հեթանոս արիւնուուշտ կայսրները քրիստոնեանե-

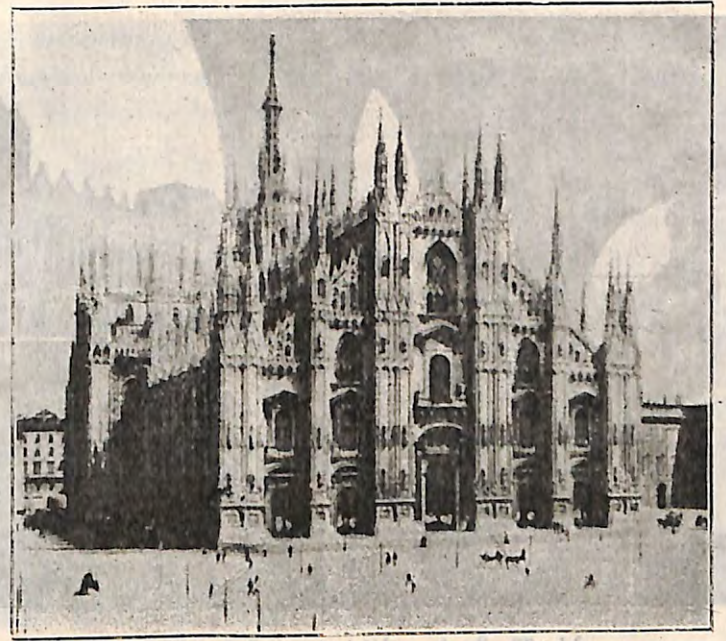

Նկ. 30. Սուրբ Պետրոսի տաճարը և հրապարակը Հոռուում:

րի վրայ գաղաններ էին բաց թողնում՝ նրանց յօշոտել տալու համար: Աւելի ուշ ժամանակայ շէնքերի թւում նշանաւոր են՝ Ս. Պետրոսի աւառը, որ երկրագնդիս ամենաընդարձակ և ամենաշքեղ (իր նկարներով և արձաններով) տաճարն է. Վ.Ս.ՍԻԿԱՆՔ մի հսկայական արքունիք է, բաղկացած է աւելի քան 10,000 սենեակներից. դա պապի վեհարանն է: Վատիկանում պահւում են բազմահատոր գրքերի և նկարների ընտիր ժողովածուներ:

Միլան (500 հազարից աւելի բնակիչ)—Լոմբարդիայի արգիւնագործական կենտրոնն է, մետաքսի բազմաթիւ գործարաններով. գտնուում է մի բանի նաւարկելի ջրանցքների և երկաթուղային գծերի հանգոյցում, որոնցից ամենանշանաւորն է Սէն-Գոթթարգի գիծը:

Տուրին—նմանապէս արգիւնագործական նշանաւոր քաղաք է Դորա-Ռիպարիա գետի վրայ: Դորա-Ռիպարիայի հովտով անց է կացրած (Մոն-Սենիսի վրայով) երկաթուղային գիծ դէպի Ֆրանսիա:

Նկ. 31. Միլանի տաճարը:

Ճենովա—Ճենովայի ծոցի ափին: Իտալիայի ամենանշանաւոր նաւահանգիստն է. մեծ նշանակութիւն ունի նոյն իսկ Շւէյցարիայի և Հարաւային Գերմանիայի համար:

Ճենովայում կանգնեցրած է Կոլումբոսի արձանը. Կոլումբոսը այդտեղ է ծնւել, մեծացել և նաւագնացութիւն սովորել:

Վենետիկ—նաւահանգիստ է Ադրիատիկ ծովի ափին:

Վենետիկը գտնուում է բազմաթիւ կղզիների վրայ: Փողոց Վենետիկում քիչ կայ. դրանց դերը կատարում են կղզիների մէջ գտնուող նեղուցները և արեւտական կերպով փորած ջրանցքները: Կառքերի փոխարէն երթեկոււմ են գոնդոլներ (նաւակ):

Վենետիկից ոչ հեռու ընկած Ս. Ղազարի կղզու վրայ է գտնուում Միսթարեան վանքը և միաբանութիւնը, որ մօտ եր-

կու հարիւր տարի առաջ հիմնեց սեբաստացի Մխիթար ար-
բանայրը: Մխիթարեան միաբանութեան նշանակութիւնը մեծ է.
հայոց լեզւի և գրականութեան զարգացման գործում: Վանքում
կայ հարուստ գրադարան, դպրոց և տպարան: Այնտեղ տպւում
են շատ գրքեր և «Բագմավէպ» ամսագիրը:

Նկ. 32. Զրանցք Վենետիկում: Գոնդոլներ:

Փլորէնցիա—մեծ քաղաք է, Արնօ գետի վրայ. շրջա-
պատւած է ընդարձակ այգիներով: Փլորենցիան հռչակւած է
իր թանգարաններով:

Նէապոլ (500 հազ. աւելի բնակիչ)—նշանաւոր նաւա-
հանգիստ է Նէապոլի ծոցի ափին, գտնւում է Վեզուվ հրաբը-
խային սարի մօտ:

Նէապոլից ոչ հեռու գտնւում է Պոմպէյը: (Նկ. 29): Նա հռոմէա-
կան հին քաղաքներից մէկն է: 79 թւին, Ք. յ. տեղի ունեցած Վեզու-
վի ժայթքումից կործանւեց և մոխրի տակ մնաց. վաղուց չէ ինչ պե-
ղումներ են կատարել այդտեղ և բաց արել կործանւած քաղաքը: Նէա-
պոլի թանգարանում են պահւում Պոմպէյի պեղումների միջոցին գտնւած
ամեն տեսակ բազմաթիւ առարկաներ—հին հռոմայեցիների սնային ի-
րեր, զարդարանքներ և նկարներ:

Նէապոլից հարաւ ընկնում է Սորբենօ կրաքարային թերակղզին:
Նէապոլը, Վեզուվը, Սորբենտի թերակղզին և նրա շարունակութիւն
կազմող Նապոի կղզին պատկանում են երկրագնդի ամենաչքնաղ վայ-
րերի թւին:

Պալերմօ, Կատանիա—նշանաւոր նաւահանգիստներ են Սիցիլիա
կղզու վրայ. շրջապատւած են նարնջի և կիտրոնի ծառերի պուրակնե-
րով:

Բարի եւ Բրինդիզի—նաւահանգիստներ են Ադրիատիկի հարա-
ւային ծովափին. գտնւում են մի այգեշատ հարթութեան ծայրին, որ
ծածկւած է միլիոնաւոր նշենիներով:

Նկ. 33. Մեսսարան Նէապոլ քաղաքում Վեզուվ հրաբուխի հետ:

Իտալիան առաջնակարգ դեռ է խաղացել համաշխարհային պատ-
մութեան մէջ: Իտալիայի զուակ են եղել (միջին դարում) այնպիսի
աշխարհահռչակ բանաստեղծներ, ինչպէս են Գանետ, Պետրարկա, Արիոս-
սօ, այնպիսի հանճարեղ նկարիչներ և քանդակագործներ, ինչպէս են
Ռաֆայէլ, Լեօնարդօ-դաՎինչի, Միքէլ Անջէլօ: Երաժշտութեան զարգա-
ցումն ևս մարդկութիւնը մեծ չափով պարտական է Իտալիային: Իտա-
լացի են եղել յայտնի ճանապարհորդներ և նորանոր երկիրներ գտնող-
ներ. Կոլումբոսը ձենովա քաղաքից էր, Մարկօ Պօլօն—Վենետիկ քա-
ղաքից:

Իտալիայի քաղաքները իրենց բազմաթիւ պատկերասրահներով,
թանգարաններով և հնութեան յուշարձաններով, նաև իտալական պարզ
երկնակամարը, փայլուն արևը և կապոյտ, հայելանման ծովը այժմ էլ
դէպի իրենց են գրաւում բազմաթիւ նաւապահորդների (սովորաբար

ձմեռայ վերջին և զարնան սկզբներին) Եւրոպայի և Ամերիկայի զանազան երկիրներէց: Տասնեակ հազարաւոր կաթոլիկներ ամեն տարի ուխտ են գնում Հոմ՝ կաթոլիկութեան կենտրոնը և պապի աթոռանիստը:

Իտալական թագաւորութեան մէջ չէ մտել Ապեննինեան թերակղզու հիւսիս-արեւելեան կողմն ընկած մի փոքրիկ շրջան՝ իր 10 հազար բնակիչներով. դա ՍՍՆ-ՄԱՐԻՆՆՈ կոչւած աննշան հասարակապետութիւնն է, որ գտնուում է Իտալիայի հովանաւորութեան տակ:

ՊԻՐԵՆԷՅԵԱՆ ԹԵՐԱԿԿՂԶԻ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.— Պիրենէեան թերակղզին աւելի մեծ տարածութիւն է բռնում, քան ոչ միայն Ապեննինեան, այլ նաև Բալկանեան թերակղզին: Պիրենէեան թերակղզու ափերը քիչ են կտրտւած, որով նա յիշեցնում է հարեւան Աֆրիկան: Պիրենէեան լեռներով թերակղզին համարեա անջատւած է մայր ցամաքից և կարծէք մի առանձնացած, անշատ աշխարհ լինի: Իր մակերևոյթի կազմութեամբ էլ այդ թերակղզին յիշեցնում է աւելի Աֆրիկան, քան Եւրոպան: Նրա տարածութեան կէսից աւելին բռնում է Իսպանական ընդարձակ բարձրաւանդակը: Լեռնաշղթաներ կան թերակղզու միայն ծայրերում.— հիւսիսում՝ Պիրենէեան և Կանտարբեան լեռները, իսկ հարաւում՝ Գրանադեան լեռները:

Իսպանական բարձրաւանդակը ովկիանոսի մակերևոյթից աւելի քան 1/2 վերստ բարձր է: Սիերրա-Գլադարրա-մա լեռնաշղթան բաժանում է Իսպանական բարձրաւանդակը երկու մասի— Հին-Կաստիլիա (հիւսիսում) և Նոր-Կաստիլիա (հարաւում): Բարձրաւանդակի հարաւային մասը կոչւում է Սիերրա-Մորենա:

Իսպանական բարձրաւանդակը արեւելեան կողմից աւելի բարձր է, քան արեւմտեան. այդ պատճառով էլ նրա գետերը հոսում են դէպի Ատլանտեան ովկիանոս. նշանաւոր են՝ Դուէրօ

գետը— Հին Կաստիլիայում և Տախօ, Գլադիանա— Նոր Կաստիլիայում: Այս գետերը հոսում են արագ, խոր հովիտների միջով և շատ տեղ կազմում են սահանքներ:

Իսպանական բարձրաւանդակի կլիման ցամաքային է: Ովկիանոսից փչող քամիները իրենց հետ բերած խոնաւութիւնը թողնում են թերակղզու ծայրերում: Ամառը սաստիկ շոգ (մինչև 40°) և երաշտ է լինում, իսկ ձմեռը մինչև 10° սառնամանիք:

Բարձրաւանդակի բուսականութիւնը աղքատ է: Անտառներ չկան: Ամեն տեղ տարածւում են ընդարձակ տափաստաններ՝ փշատերև թփերով և կոշտ խոտով ծածկւած:

Պիրենէեան լեռները տարածւում են 400 վերստ երկայնութեան վրայ. իրենց բարձրութեամբ նրանք Եւրոպայում 2-րդ տեղն են բռնում Ալպերից յետոյ. Պիրենէեան լեռները բաժանում են թերակղզին մայր ցամաքից, նրանք բաղկացած են մի քանի զուգահեռական լեռնաշղթաներից:

Պիրենէեան լեռների շարունակութիւնն են կազմում Կանտաբրեան լեռները: Հարաւային կողմից նրանք էլ բուսազուրկ են և ամայի, իսկ հիւսիսային լանջերում բնութիւնը բուրովին հակառակն է:

Գրանադեան լեռները ձգւում են թերակղզու հարաւարեւելեան կողմում: Նրանց կատարները մինչև ամառայ կէսը ձիւնով են ծածկւած լինում: Ամենաբարձր լեռնաշղթան է՝ Սիերրա-Նեւադա, որ տեղ-տեղ յաւերժական ձիւնով է ծածկւած: Ամենաբարձր գագաթն է՝ Մուլհասեն: Գրանադեան լեռների լանջերը քարքարոտ են և լերկ:

Պիրենէեան թերակղզու՝ Միջերկրական և Պորտուգալական ծովափնեայ մասերի կլիման մերձարեւադարձային է:

Նարնջենի, թզենի, նշենի և ուրիշ պտղատու նուրբ ծառեր աճում են այդ ծովափերին ամեն տեղ:

Անդալուզեան և Արագոնեան դաշտավայրերը իրենց բնութեամբ նման են մերձակայ ծովափերին. նրանց կլիման ևս մերձարեւադարձային է, միայն թէ՛ շատ չոր. բուսականութիւնը տափաստանային է: Անդալուզիայով է հոսում Գլադալկիւլիր գետը, իսկ Արագոնիայով՝ Էբրօ գետը: Այդ գե-

տերի հովիտներում տարածում են մշտադալար ծառերի և խաղողի այգիներ, որոնք ոռոգում են արևատական կերպով:

Բնական հարստություններով Պիրենեյեան թերակղզին շատ չէ յետ մնում Ապենինեան և Բալկանեան թերակղզիներից: Ճիշտ է, նրա հողը աւելի պակաս արգաւանդ է, կլիման էլ բաւարար չափով խոնաւ չէ, բայց դրա փոխարէն երկիրը հարուստ է հանքերով, յատկապէս երկաթի և պղնձի հանքերով:

Պիրենեյեան թերակղզու ազգաբնակչութիւնը կազմում են՝ իսպանացիներ, պորտուգալացիներ և բասկեր (հիւսիսային կողմում, Պիրենեյեան լեռների մօտ): Իսպանացիները և պորտուգալացիները իրար ցեղակից ուսմանական ժողովուրդներ են. բասկերը հին իբերական ժողովրդի յետնորդներն են. իբերներն էին հնումը Պիրենեյեան ամբողջ թերակղզու բնակիչները:

ԻՍՊԱՆԱՑԻՆԵՐԻ ԵՒ ՊՈՐՏՈՒԳԱԼԱՑԻՆԵՐԻ ԶԲԱՂՄՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՒ ԿԵԱՆՔԸ.—Պիրենեյեան թերակղզու բնակիչները զբաղւում են գլխաւորապէս գիւղական ցնեստութեամբ:

Միջերկրական ծովի ափին իսպանացիները զբաղւում են գլխաւորապէս այգեգործութեամբ: Իսպանական բարձրաւանդակի և Գրանադեան լեռների լանջերին ձգւած են բազմաթիւ այգիներ: Մշակում են պտղատու նուրբ ծառեր—նարնջենի, նոնենի, նշենի, խաղողի որթ և ձիթենի:

Արևատական ոռոգման համար ջանք չեն խնայում, որովհետև այդ միջոցով 20—30 անգամ աւելացնում են հողի բերքը: Պտղատու ծառերի տակ ևս ցանում են հացահատիկներ, կարտոֆիլ, իսպանական սոխ և այլն: Միևնոյն հողաբաժնից այսպիսով տարեկան մի քանի հոննձ են վերցնում:

Կան մարգագետիններ, որտեղ տարեկան մինչև 12 անգամ խոտահարք է լինում: Իսպանացիները արտահանում են մեծ քանակութեամբ թարմ միրգ, մանաւանդ նարինջ: Պատրաստում են չամիչ, գինի և ձէթ:

Արեւմտեան ծովափին պորտուգալացիները նմանապէս մշակում են պտղատու նուրբ ծառերի այգիներ. գլխաւոր ուշադրութիւնը դարձնում են խաղողի մշակութեան և գինեգործութեան վրայ. այդտեղի գինին յայտնի է «պորտվէյն» անու-

նով և արտահանում է ուրիշ երկիրներ, գլխաւորապէս Անգլիա: Պորտուգալացիները զբաղւում են նաև երկրագործութեամբ և անասնաբուծութեամբ. իրենց արտերը նրանք հնձում են տարեկան երկու անգամ:

Նկ. 34. Իսպանուհի:

Թերակղզու հիւսիսային կողմում կլիման մերձարևադարձային չէ, այլ՝ բարեխառն և շատ խոնաւ: Այդտեղ բնակիչների գլխաւոր զբաղմունքն է անասնաբուծութիւնը:

Բոլորովին ուրիշ է անտեսական զբաղմունքը թերակղզու մէջտեղում, — իսպանական ըարձրաւանդակի վերայ: Այդտեղ անագին տարածութիւն-

ներ ամենևին մշակւած չեն և ծառայում են իբրև արօտանայրներ ոչխարի հօտերի համար: Վերջերս իսպանացիները սկսել են աւելի ու աւելի վարել տափաստանները և աշնանացանքս անել—ցորեն և հաճար ցանել: Կլիմայի չորութիւնը խանգարում է երկրագործութեան զարգացմանը: Իսպանացիք իրենց աննդի համար բաւարար չափով հացահատիկ չեն արտադրում, ուստի և մի մասը ստիպւած են գնել օտարներից:

Ծովափնայ բնակիչների համար ապրուստի օժանդակ միջոց է հանդիսանում ձկնորսութիւնը: Նշանակութիւն ունինաև ծովային աղի արտադրութիւնը, որին նըպաստում են չոր կլիման և այն, որ ծովերը մեծ քանակութեամբ աղ են պարունակում:

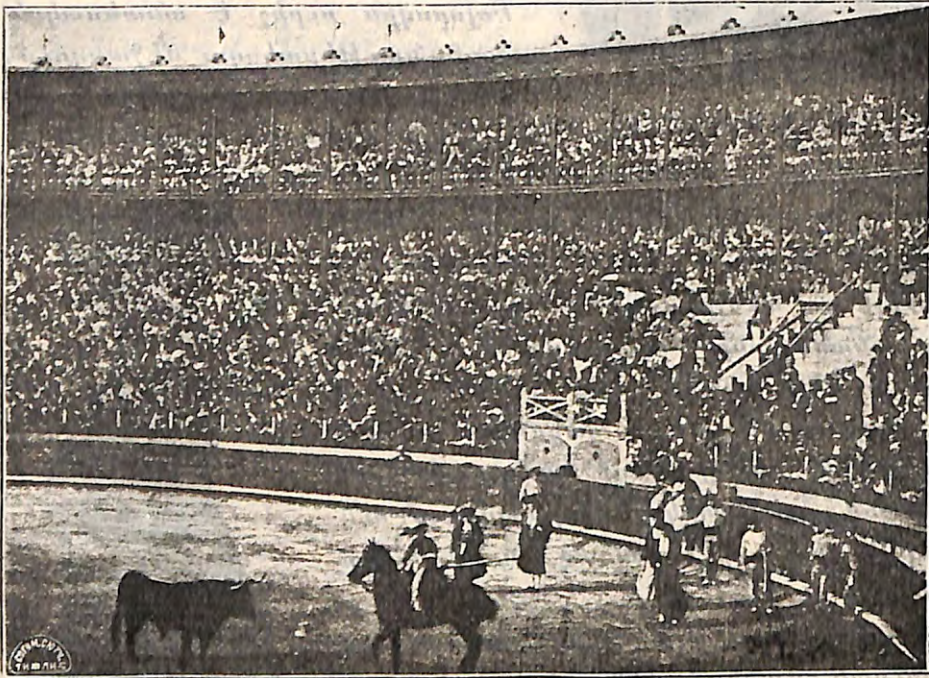
Հանգագործութիւնը Պիրենեյեան թերակղզում գոյութիւն

Նկ. 35. Պորտուգալուհի:

ունի հին ժամանակներից սկսած: Անդալուզիայի լեռներում և Սիբերրա-Նևադայում շահագործում են հարուստ պղնձահանքեր, արդիւնաբերում են նաև երկաթ, սնդիկ, կապար, արծաթ, քարածուխ և այլն: Սակայն հանքագործութիւնը ամբողջապէս գտնուում է օտարերկրացիների, գլխաւորապէս անգլիացիների և գերմանացիների ձեռքում. իսպանական հանքերից նրանք հում նիւթը նաւերով փոխադրում են իրենց հայրենիքը և իրենց երկրի գործարաններում են արդիւնագործում:

Մշակողական արդիւնագործութիւնը զարգացած չէ. որոշ նշանակութիւն ունի միայն բամբակէ և բրդէ գործւածքների արտադրութիւնը:

Նկ. 36. Իսպանական ցլամարտ:

Երկրում եղած երկաթուղիները կառուցել են օտարերկրացիները, մեծ մասով ֆրանսիացիները: Ծովային նաւագնացութիւնը գտնուում է անգլիացիների ձեռքին, մինչդեռ հին ժամանակներում իսպանական և պորտուգալական ծովագնացները

երկար ճանապարհորդութիւններ էին անում ծովում և նորանոր երկիրներ գտնում:

(Յիշել կոլումբոսի, Վասկո-դէ-Գամայի և Մագելլանի գիւտերը):

Ժողովրդական կրթութիւնը խղճալի դրութեան մէջ է գրտնուում: Իսպանացիների $\frac{2}{3}$ և պորտուգալացիների $\frac{3}{4}$ մասը անգրագէտ է: Նրանց մէջ քիչ կան ձեռնարկող ոգու տէր և կրթւած մարդիկ: Նրանցից շատերը տրամադիր են անգործութեան և զանազան զարճութիւնների. յայտնի են օրինակ՝ Իսպանական ցլամարտները:

Իսպանացիները և պորտուգալացիները ալիւս կեանք են անց կացնում: Գիւղացիների մեծ մասը զուրկ է սեփական հողից. բարձր դին վճարելով՝ կալւածատէրերից են կապալով հող վերցնում. բացի դրանից՝ նրանք պետութեանը մեծամեծ հարկեր են վճարում: Այդ է պատճառը, որ նոյն իսկ Միջերկրականի ծովափին ընկնող փարթամ, այգեշատ վայրերում հողի կապալառուները կիսաքաղց կեանք են անցկացնում:

ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ, ԲԱՂԱՔՆԵՐԸ ԵՒ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ. — Պիրենէեան թերակղզու վրայ գտնուում են Իսպանիա սահմանադրական թագաւորութիւնը և Պորտուգալիա հասարակապետութիւնը: Իսպանիան բռնում է թերակղզու մեծ մասը ($\frac{5}{6}$ -ը) և Բալէարեան կղզիները. Պորտուգալիան բռնում է թերակղզու արևմտեան ծովափնեայ մասը—Մինիօ գետից դէպի հարաւ:

ԻՍՊԱՆԻԱՆ բաւական մեծ պետութիւն է, — աւելի ընդարձակ տարածութիւն է բռնում, քան Իտալիան և Անգլիան (առանց զաղութիւնների):

Իսպանիայի մայրաքաղաքն է ՄԱԴՐԻԴ (1/2 միլիոնից աւելի բնակիչ), որ գտնուում է Պիրենէեան թերակղզու կենտրոնում. ունի համալսարան. Մագրիդից դուրս են գալիս երկաթուղային գծեր դէպի թերակղզու բոլոր կողմերը:

Իսպանիայի միւս նշանաւոր քաղաքները գտնուում են երկրի ծայրերում:

Բարցելոնա — նաւահանգիստ է և Իսպանիայի ամենանշա-

նաւոր առևտրական ու գործարանային քաղաքը: Բնակիչները թւով յետ չէ մնում Մադրիդից:

Վաւեսիա, Մալագա, Խեբես քաղաքները գտնուում են փարթամ այգիների և դաշտերի մէջ: Նշանաւոր են մրգեղէնի և զինու արտահանութեամբ:

Կադիս—պատերազմական և առևտրական նաւահանգիստ է:

Սեւիլիա—գործարանային քաղաք է և նաւահանգիստ՝ Գաղալիւիւի վրայ: Երբ գետը վարարում է՝ նրա վրայով մինչև Սեւիլիա քաղաքն են գալիս ծովային փոքր նաւեր:

Իրանսադա—Սիբերրա-Նեւադայի ստորոտում, այգիների մէջ: Այդ տեղ է գտնուում Ալիամբրա կոչւած գեղեցիկ արքունիքը: Այդ արքունիքը շինել են մաւրերը (արաբները), որոնք երկար ժամանակ (8-րդ դարից սկսած մինչև 15-րդ դարը) իշխում էին Պիրենէեան թերակղզու մէջ:

ՊՈՐՏՈՒԳԱԼԻԱՅԻ մայրաքաղաքն է՝ ԼԻՍՍԱՐՈՆ (300 հազ. աւելի բնակիչ). նշանաւոր նաւահանգիստ է Տախոյի գետաբերանի մօտ, շատ լաւ նաւակայանով:

Լիսաբոնում կանգ են առնում հիւսիս-արևմտեան Եւրոպայից դէպի Հարաւային Ամերիկա, Աֆրիկա, Ասիա (Միջերկրական ծովով) և Աւստրալիա գնացող նաւերը: Լիսաբոնը միևնոյն ժամանակ եւրոպական երկաթուղային գծերի արևմտեան վերջին կէտն է: Հարաւային Ամերիկա և Հարաւային Աֆրիկա ուղևորողները սովորաբար երկաթուղով գնում են մինչև Լիսաբոն և այնտեղ նաւ նստում:

Օպորտօ—Իուէրօի գետաբերանին. նշանաւոր է զինու արտահանութեամբ:

Իսպանիայի և Պորտուգալիայի գաղութները հնումը ընդարձակ էին: Այդ գաղութները իսպանացիները և պորտուգալացիները ստանում էին մեծամեծ օգուտներ: Բայց նրանք չկարողացան իրենց ձեռքին պահել այդ գաղութները: Սրանցից մի քանիսը յամառ պատերազմներ մղելուց յետոյ կարողացան ազատութիւն ձեռք բերել և անկախ պետութիւններ դարձան. օրինակ՝ Մեքսիկան, Բրազիլիան և ընդհանրապէս Կենտրոնական և Հարաւային Ամերիկայի բոլոր հասարակապետութիւնները: Շատ գաղութներ էլ անցան հոլլանդացիների, անգլիացիների, ֆրանսիացիների և ամերիկացիների ձեռքը:

Անգլիացիները իրենց ձեռքն են ձգել նոյն իսկ Պիրենէեան թերակղզու մի կարևոր կէտը. նրանց է պատկանում Զիբրալտար բերդը, որ լաւ ամրացրած է և իշխում է Զիբրալտարի նեղուցի վրայ: Զիբ-

րալտարը անազին նշանակութիւն ունի անգլիացիների համար իբրև ամրոց. նա կարող է փակել օտար նաւերի մուտքը դէպի Միջերկրական ծովը:

Իսպանիայի հիւսիսային կողմում, Պիրենէեան լեռների մէջ, գտնուում է ԱՆԴՈՐՐԱ կոչւող անկախ, բայց աննշան հասարակապետութիւնը, որ ունի 5¹/₂ հազար բնակիչ և գտնուում է Իսպանիայի հովանաւորութեան տակ:

Ֆ Ր Ա Ն Ս Ի Ա

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.—Յրանսիայի միայն երկու ծայրերում են բարձրանում ծալքաշատ լեռնաշղթաներ. արեւելքում—Ալպերը՝ Իւրալի հետ, իսկ հարաւում—Պիրենէեան լեռները: Երկրի մնացած ամբողջ տարածութիւնը բռնում են կամ դանդաժային լեռնախմբեր, կամ ցածր հարթութիւններ:

Յրանսիայի ամենամեծ զանգւածային (մասսիւ) լեռնախումբը գտնուում է երկրի հարաւ-արևելեան կողմում և բարձրաւանդակի նմանութիւն ունի. դա կոչւում է Կենտրոնական-Յրանսիական բարձրաւանդակ: Յրանսիական բարձրաւանդակը դէպի արևմուտք աստիճանաբար ցածրանում է, իսկ դէպի հարաւ-արևելք բարձրանում է. վերջին մասը կոչւում է Սևեհն: Այդ բարձրաւանդակը կտրուած է խոր հովիտներով, որոնցով հոսում են՝ Լուարա գետը, նրա վտակ Ալլիէն և այլն:

Բարձրաւանդակի վրայ մի քանի տեղ գտնուում են հանգած հրաբուխներ. նշանաւոր են՝ Մոն-Դոր և Պիուլի-դը-Դոմ հրաբուխները: Գետահովիտներում, մանաւանդ Ալլիէի հովտում, շատ տեղ բղխում են հանքային սալ աղբիւրներ:

Կենտրոնական բարձրաւանդակի կլիման խոնաւ է: Զմեռը այնտեղ շատ ձիւն է գալիս, ամառն էլ զով է լինում և անձրևային: Այդ տեղ տարածւում են մարգագետիններ և մացառուաններ: Բոլորովին այլ է Լուարա և Ալլիէ գետերի հովիտների բնութիւնը. կլիման տաք է, բուսականութիւնը՝ հարուստ:

Այդտեղ կան ընկուզենու և շագանակենու ամբողջ պուրակներ:

Մի ուրիշ մասսիւ բռնում է Ֆրանսիայի հիւսիս-արեւմտեան անկիւնը— Բրետան թերակղզին և Նորմանդիայի մի մասը: Ամենաբարձր տեղերում իսկ նա ծովի մակերևոյթից ընդամենը 200 սաժեն է բարձր, իսկ մեծ մասը՝ նոյնիսկ 100 սաժենից ցածր: Նրա մակերևոյթը միակերպ է: Բրետանի և Նորմանդիայի կլիման ծովային է: Բրետանում աճում են մեծադալար ծառեր՝ մրտենի, դափնի և եսպոնական կամելիա. իսկ խաղող չի հասնում այնտեղ: Պտղատու ծառերից լաւ հասնում է միայն խնձորենին: Երկրագործութեամբ այնտեղ պարասել կարելի է, բայց աւելի լաւ աճում է խոտը. Բրետանի և Նորմանդիայի մարգագետինները բռնում են ընդարձակ տարածութիւններ և միշտ կանաչ են:

Ֆրանսիայի երրորդ մասսիւը— Վոզեզները բարձրանում է Ֆրանսիայի և Գերմանիայի սահմանում: Դէպի Ֆրանսիա նայող լանջերը ծածկւած են փշատերև խիտ անտառներով:

Ֆրանսիական դաշտավայրերը տարածւում են Կենտրոնական լեռնախմբի շուրջը՝ երեք կողմից: Դէպի հիւսիս տարածւում է Հիւսիսային-Ֆրանսիական դաշտավայրը (նա կոչւում է նաև Պարիզեան դաշտավայր, որովհետև մօտաւորապէս նրա կենտրոնում է գտնւում Պարիզ քաղաքը): Այդ դաշտավայրով են հոսում հետեւեալ գետերը— Սոմմա, Սենա և Լուարա: Պարիզեան դաշտավայրի հողը արգաւանդ է: Կլիման մեղմ է: Նա Ֆրանսիայի ամենաբերրի մասն է. այդտեղ շատ լաւ աճում են ցորեն և շաքարի ճակնդեղ, իսկ հարաւային կողմում՝ նաև խաղող:

Կենտրոնական լեռնաշխարհից դէպի արեւմուտք տարածւում է Գարոննայի դաշտավայրը: Նրա մէջտեղով հոսում է Գարոննա գետը: (Գարոննայի գետաբերանը մակընթացութեան և տեղատուութեան շնորհիւ լայնացել է և կոչւում է Ժիրոնդ): Կլիման մեղմ է և տաք. այդտեղ հասնում են ոչ միայն ցորեն և խաղող, այլ և եգիպտացորեն ու դեղն: Այդտեղ պատահում են մշտադալար ծառերի մի քանի տեսակներ, օրինակ՝ խցանակաղնի: Գարոննայի դաշտավայրը մեծ մասով շատ բերրի է:

Կենտրոնական լեռնաշխարհից դէպի արեւելք, նրան Իւրալից և Ալպերից բաժանող մի հովտի մէջ ընկնում է Ռոնայի դաշտավայրը: Այդտեղով է հոսում Սոնա գետը (Ռոնայի վրտակ), իսկ յետոյ՝ Ռոնա գետը: Կլիման այնքան մեղմ է, որ այնտեղ շատ լաւ աճում են խաղող և եգիպտացորեն. իսկ այդ դաշտավայրի հնարաւում կլիման մերձարեւադարձային է: Այդտեղ աճում են մշտադալար թփեր և ծառեր, որոնցից առանձին նշանակութիւն ունի ձիթենին:

Ֆրանսիական Ալպերը բաղկացած են շատ լեռնաշղթաներից, որոնք գոյացել են բլրեղացած (արևելեան կողմում) և

Նկ. 37. Մոնբլան լեռան տեսարան՝ Շամոնի դիւղից: Արձան ի յիշատակ գիտնական Սոսիւրի և Բալմա ուղեցոյցի, որը առաջին անգամ բարձրացաւ Մոնբլանի գագաթը և յետոյ ցոյց տւեց Սոսիւրի ճանապարհը:

կրաքարային (նրանցից արեւմուտք) տեսակներից: Ֆրանսիական Ալպերի ամենաբարձր գագաթն է՝ Մոնբլան (ծովի մակերևոյթից 4¹/₂ վերստ բարձր): Իւրա լեռնաշղթան ևս կրաքարային ծագում ունի:

Ֆրանսիայի հարաւային կողմում, իսպանական սահմանի

վրայ, բարձրանում են Պիրենեյեան լեռները. սրանց՝ դէպի Ֆրանսիա նայող լանջերը ծածկւած են մարգագետիններով և անտառներով, մինչդեռ իսպանական լանջերը լերկ են:

Ֆրանսիայի բնակիչների թիւն է՝ մօտ 40 միլիոն: Ազգաբնակիւթեան ամենամեծ մասը կազմում են ռոմանական ցեղին պատկանող ճրանսիացիները. սրանց լեզուն, ֆրանսերէնը, ունի երկու գլխաւոր բարբառ—հիւսիսային և հարաւային: Հիւսիսային բարբառն է դարձել ֆրանսիական զրական լեզուն:

Ֆրանսիայի միայն ծայրերում ապրում են նաև ուրիշ ազգութիւններ, բայց փոքր չափով. հարաւ-արևելեան կողմում—իտալացիներ, հիւսիս-արևելեան կողմում—ֆլամանդցիներ (գերման ժողովուրդ), հիւսիս-արևմուտքում—բրետնցիներ, հարաւ-արևմտեան կողմում ապրում են բասկեր:

ՖՐԱՆՍԻԱՑԻՆԵՐԻ ԶԲԱՂՍՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՒ ԿԵԱՆՔԸ.—Ֆրանսիան նախ և առաջ երկրագործական երկիր է: Բնակիչները կէսը իր աշխատանքը հողի վրայ է թափում, գլխաւորապէս հողից է ստանում իր ապրուստի միջոցները: Ֆրանսիայի ամբողջ տարածութեան կէսից աւելին ծածկւած է արտերով և այգիներով: Առանձնապէս խնամքով է մշակւած Հիւսիսային Ֆրանսիական դաշտավայրը: Յորեկի հունձը միշտ էլ առատ է լինում: Մշակում են նաև՝ վարսակ, խոտաբոյսեր, մեծ քանակութեամբ նակնդեղ:

Սենա, Լուարա գետերի և նրանց վտակների հովիտներում անընդհատ տարածւում են այգիներ. մշակում են՝ խնձորենի, կեռասենի և խաղողի որթ: Եկամտի մեծ աղբիւր է հանդիսանում զինեգործութիւնը, որ առանձնապէս զարգացած է Սենա գետի վտակ Մարնայի հովտում—Շամպայն նահանգում: Այդտեղ պատրաստում են աշխարհահռչակ շամպայն գինին:

Շատ լաւ է մշակւած նաև Գարոննայի դաշտավայրը: Այդտեղի տաք կլիման թոյլ է տալիս մշակել ոչ միայն ցորեն, այլ նաև եգիպտացորեն: Այգիներից մեծ քանակութեամբ ստացւում են՝ ղեղձ և սալոր: Խաղողի այգիները այդտեղ աւելի ևս մեծ տեղ են բռնում, քան Հիւսիսային Ֆրանսիական գաշտավայրում: Գարոննայի ափերին տարածւող այգիներից ստացւող

զինին, որ յայտնի է Բորգո գինի անունով, շատ է հռչակւած շամպայնի հետ միասին:

Աւելի մեծ տարածութիւններ են բռնում խաղողի այգիները Ռոնայի դաշտավայրի հարաւային մասում: Այնչափ աւատութեամբ գինի է արտադրւում այնտեղ, որ զինեգործնե-

Նկ. 38. Խաղողի այգիներ Շամպայնում:

րը երբեմն դժւարութեամբ են կարողանում ամբողջը վաճառել *): Բացի խաղողի որթից՝ Ռոնայի հարթութեան հարաւային կողմում մշակւում են նաև մեծ քանակութեամբ ձիթենի և քրթենի: Զիթապտղից ստացւում է ընտիր ձէթ, որ Պրովանս նահանգի անունով «Պրովանսի ձէթ» է կոչւում և լաւ հռչակ ունի: Ռիվիերայում, այսինքն Միջերկրականի ծովափնեայ մասում, Ալպերից դէպի հարաւ, ահագին քանակութեամբ բազմազան ծաղիկներ են աճում—վարդ, մեխակ, յասմիկ և այլն: Այս ծաղիկներից պատրաստում են անուշահոտ իւղեր (գուխիներ):

Ֆրանսիայի լեռնախմբերը անյարմար են երկրագործութեան համար: Այդտեղի բնակիչները զբաղւում են գլխաւորապէս անաւնաբուծութեամբ:

Բրետանը և նրա հարևան Նորմանդիան հարուստ են հիւ-

*) Գինու արտադրութեամբ Ֆրանսիայի հետ մրցում է միայն Իտալիան:

Թաշատ մարզագետիններով, ուստի և Ֆրանսիայի այդ մասերում ծաղկում է կաթնասնեստութիւնը: Բազմացնում են նաև թէ բեռնակիր և թէ արագավազ ընտիր ձիեր:

Նկ. 39. Տեսարան Ռիվերայում:

Այդտեղ մշակւում են նաև պտղատու ծառերի, յատկապէս խնձորենու այգիներ:

Կենտրոնական յեռնաշխարհի ամենալաւ մասերը խոր գետահովիտներն են: Գետափերին տարածւում են շատ այգիներ և շագանակի պուրակներ. շագանակը խեղճ գիւղացիները գործ են ածում հացի փոխարէն: Իսկ Կենտրոնական լեռնաշխարհի բարձր սարահարթերը ամայի են. ձմեռը այդտեղ ձիւնը երկար ժամանակ նստած է մնում, գարնանը հովիտները այդտեղ են քշում հովիտներից ոչխարի անազին հօտեր և այդտեղ արածացնում են մինչև աշուն. ոչխարի կաթից պատրաստում են ընտիր պանիր:

Ֆրանսիայի փերը ողողող ծովերը հարուստ են ձկներով, ուստի և ծովափնեայ բնակիչների համար, մանաւանդ Բրետանում, ձկնորսութիւնը ապրուստի կարևոր օժանդակ միջոց է համարւում:

Հանգագործութիւնը Ֆրանսիայում կարևոր զբաղմունքներից է: Գերմանիայի սահմանի մօտ գտնւում են հարուստ երկաթահանքեր, իսկ Բելգիայի սահմանի մօտ— քարածուխի հան-

քեր: Երկաթ և քարածուխ ստացւում են նաև Կենտրոնական լեռնաշխարհում, Լուարայի և Ալլիէի հովիտներում: Զարգացած է նաև մշակողական արդիւնագործութիւնը: Գործարանային շատ ապրանքներ արտահանում են Ֆրանսիայից ուրիշ երկիրներ: Մեծ հռչակ ունեն Ֆրանսիայում պատրաստած մետաքսէ գործածքները և արդուզարդի ու մոդայի բազմատեսակ աւարկաներ: Ֆրանսիական ապրանքներն ընդհանրապէս աչքի են ընկնում իրենց նրբութեամբ, ճաշակով և շքեղութեամբ: Արտաքին առևտրի շրջանառութեամբ Ֆրանսիան յետ է մնում միայն Անգլիայից, Գերմանիայից և Միացեալ-Նահանգներից:

1905 թւականին արտաքին առևտրի շրջանառութիւն ունեցել են.

Անգլիան (առանց գաղութների)	9.187.000.000	ուրբ.
Գերմանիան	6.273.000.000	»
Միացեալ-Նահանգները	5.126.000.000	»
Ֆրանսիան	4.580.000.000	»
Հոլլանդիան	3.584.000.000	»
Բելգիան	3.425.000.000	»
Ռուսաստանը	1.712.000.000	»

Ճանապարհների հարողակցութիւնը Ֆրանսիայում շատ զարգացած է: Բացի երկաթուղային գծերի խիտ ցանցից՝ ամենուրեք կան յարմարաւոր խճուղիներ: Ֆրանսիական գետերը մեծ չեն, ուստի և յարմար չեն նաւարկութեան համար. բայց ֆրանսիացիները խորացրել են այդ գետերը և միացրել իրար հետ բազմաթիւ ջրանցքներով:

Նշանաւոր են հետևեալ ջրանցքները.— Բուրգունդական, որ միացնում է Սենա գետը Ռոնայի վտակ Սոնայի հետ. Կենտրոնական ջրանցք, որ միացնում է Լուարա գետը կրկին Սոնայի հետ. Հարաւային ջրանցք, որ միացնում է Գարոննան Ռոնայի և Միջերկրական ծովի հետ:

Ֆրանսիայի ծովային նաւաստւմը բաւական մեծ է. ֆրանսիական նաւերը լողում են գէպի հեռաւոր երկիրներ:

Միւս պետութիւնների հետ մրցելուն արգելք է հանդիսանում և այն, որ Ֆրանսիայի ազգաբնակչութիւնը վերջին ժամանակներում շատ դանդաղ է անում: Այդ երկրում ծնւում են համարեա այն թւով մարդիկ, ինչ թւով որ վախճանւում են.

լինում են նոյնիսկ տարիներ, երբ մեռածների թիւը աւելի է ծնւածների թւից: Մինչդեռ Եւրոպայի մնացած բոլոր պետութիւնների ազգաբնակչութիւնը անընդհատ և արագ կերպով աճում է:

1872 թւականին ունէին՝		իսկ 1908 թւին ունէին՝	
Ֆրանսիան 36 միլ. բնակիչ		Ֆրանսիան 39 միլ. բնակիչ	
Անգլիան 33 » »		Անգլիան 45 » »	
Գերմանական 42 » »		Գերմանիան 63 » »	

Ֆրանսիացիները ընդհանրապէս հարուստ են, բարեկեցիկ ապրուստ ունեն: Ֆրանսիական գիւղացիները ունեն ոչ միայն սեփական հող, տուն և անասուններ, այլ շատերը նաև բաւական փող: Նրանք այդ փողերը խնայողական դրամարկղ կամ բանկ են դրում, իսկ սրանք էլ իրենց կողմից այդ փողերը պարտք են տալիս ուրիշ պետութիւնների: Ֆրանսիական ահագին դրամապուխներ դրւած են օտարերկրեայ զանազան ձեռնարկութիւնների մէջ:

Ֆրանսիացիները աշխատասէր, խնայող և հաշուով մարդիկ են: Դարերից ի վեր մեծ հարստութիւններ են դիզել Ֆրանսիայում և ժառանգութիւն թողնել սերունդէ սերունդ:

Ժողովրդական կրթութիւնը Ֆրանսիայում բարձր է: Տարրական, միջնակարգ և բարձրագոյն դպրոցներ այնտեղ շատ կան: Ֆրանսիական գիտնականները և գրողները համաշխարհային հռչակ ունեն: Ֆրանսերէն շատ գրքեր թարգմանւում են Եւրոպական բոլոր լեզուներով: Սակայն ժողովրդական կրթութեան մէջ ևս վերջերս գերմանացիները ֆրանսիացիներից աւելի առաջ են անցնում: Ֆրանսիայում 1000 նորակոչ զինուորներից անգրագէտ են զուրս գալիս 35 հոգի, իսկ Գերմանիայում—3000 հոգուց միայն 1-ը:

Թէև տարրական կրթութիւնը Ֆրանսիայում պարտադիր է, բայց շնորհիւ գլխաւորապէս այն հանգամանքի, որ կաթոլիկ հոգևորականութեան ձեռքին էր գտնւում մինչև վերջերս դպրոցների մի խոշոր մասը, անգրագէտներ դեռ կան ֆրանսիացիների մէջ:

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ ԵՒ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ.—Ֆրանսիան հասարակապետութիւն է: Երկրի համար օրէնքներ հրատարակելու իրաւունքը պատկանում է ազգային ժողովին (պարլամենտին), որ բաղկացած է օրէնսդրական երկու հաստատութիւնից (պալատից). 1. «պատգամաւորների ժողով», որի անդամներին ընտրում է ամբողջ ժողովուրդը 4 տարով, 2. «սենատ» (ժերակոյա), որի անդամներն ընտրւում են 9 տարի ժամանակով՝ առանձին յանձնաժողովների կողմից: Պետութեան ներկայացուցիչ հանդիսանում է հասարակապետութեան նախագահը, որին ընտրում է «Ազգային ժողովը»՝ 7 տարով:

Հասարակապետութեան նախագահն է յարաբերութիւն պահպանում օտար պետութիւնների հետ, նա է նշանակում մինիստրներին, որոնք կառավարում են երկիրը և պատասխանատու են ժողովրդական ներկայացուցիչների (պարլամենտի անդամների) առաջ: Մինիստրները իրենց պաշտօնում մնալ կարող են միայն այնչափ ժամանակ, քանի դեռ վայելում են պարլամենտի վստահութիւնը. հակառակ դէպքում նրանք պարտաւոր են հրաժարւել:

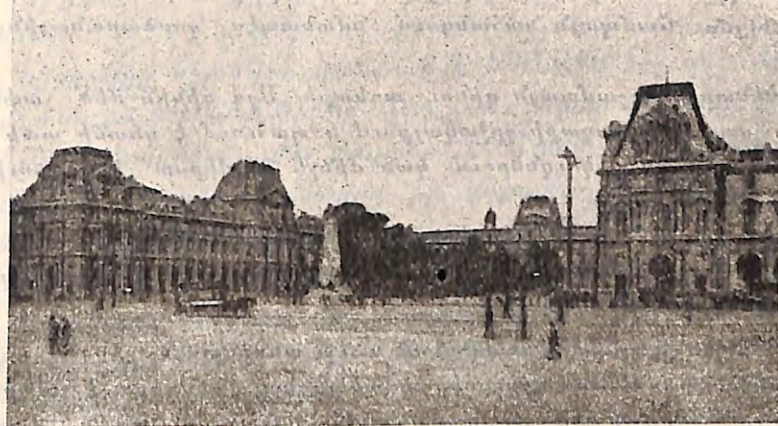
Նկ. 40. Պարիզեան տեսարան (յետևում երևում է Էյֆէլեան աշտարակը):

Ֆրանսիայի մայրաքաղաքն է՝ ՊԱՐԻՋ (իլ-դը-Ֆրանս նահանգում): Պարիզը Ֆրանսիայի սիրտն է: Այդտեղ է գտնւում պարլամենտը, այդտեղ է նստում հասարակապետութեան նա-

խագահը: Պարիզը հսկայական, համաշխարհային քաղաք է, ունի 3 միլիոն բնակիչ. մեծութեամբ Պարիզը յետ է մնում միայն Լոնդոնից և Նիու-Նորկից: Պարիզը գտնուում է Ֆրանսիական դաշտավայրի կենտրոնում, Սենա գետի և նրա վտակ Մարնայի խառնարանի մօտ: Պարիզը միացած է Ֆրանսիայի բոլոր մասերի հետ երկաթուղիներով, գետերով ու ջրանցքներով: Ոչ մի պետութեան մէջ մայրաքաղաքը չունի այն մեծ նշանակութիւնը, ինչ որ Պարիզը՝ Ֆրանսիայի համար: Պարիզում են գտնուում ոչ միայն պետական գլխաւոր հաստատութիւնները, այլ և այնտեղ են կենտրոնացած դպրոցական ամենալաւ հաստատութիւնները, գրադարանները, թանգարանները, պատկերասրահները և թատրոնները: Պարիզում է գտնուում Ֆրանսիական ամենալաւ համալսարանը: Այնտեղ են հրատարակուում Ֆրանսերէն ամենայայտնի գրքերը, հանդէսները և լրագիրները: Այնտեղ է կենտրոնացած Ֆրանսիայում պատրաստուած ամեն տեսակ ապրանքների առևտուրը: Բացի դրանից՝ Պարիզում բազմազան գործարաններ և արհեստանոցներ աւելի շատ կան, քան թէ Ֆրանսիական որևէ ուրիշ քաղաքում: Այդ ամենի պատճառով էլ իրենց խելքով և ընդունակութեամբ աչքի ընկնող բոլոր Ֆրանսիացիները ձգտում են դէպի Պարիզ, որպէսզի այնտեղ գործադրեն իրենց ոյժերը: Այս հանգամանքը օգուտ է բերում մայրաքաղաքին, բայց վնաս է գաւառական քաղաքներին:

Պարիզը տարածուում է Սենա գետի երկու ափերին, որոնք միացած են իրար հետ բազմաթիւ կամուրջներով: Քաղաքի ամենահին մասը գտնուում է կենտրոնում, մի փոքր կղզու վրայ: Այդտեղ է գտնուում «Ասուածամօր Պարիզեան մայր եկեղեցին» (Notre Dame de Paris):

Քաղաքի ամենաեռուն փողոցները գտնուում են Սենայի աջ ափին: Այդտեղ վաղ առևտուրից սկսած մինչև ուշ գիշեր երթևեկում են բազմաթիւ կառքեր, ատոմոբիլներ, էլեքտրաքարշեր և այլն: Պարիզում կայ նաև ստորերկրեայ էլեքտրաքարշ: Երկար շարքերով ձգուում են շքեղ խանութներ. կան այնպիսի մեծ վաճառատներ, որոնք ամբողջ շէնքեր են գրաւում և ունեն հարիւրաւոր, նոյնիսկ հազարաւոր գործակատարներ: Այդտեղ են կենտրոնացած նաև քաղաքի թատրոնները, սրճարանները, որոնք երեկոնները շատ լաւ լուսաւորուում են և լիքը լինում ժամանակ անցկացնող հասարակութեամբ: Սենայի աջ ափին է

Նկ. 41. Լուվրի թանգարանը Պարիզում.

գտնուում նաև Լուվրը, որ մի մեծ արքունիք է. այդտեղ առաջ ապրում էին Ֆրանսիայի թագաւորները, իսկ այժմ այդտեղ գտնուում են գանազան թանգարաններ և պատկերասրահներ:

Սենայի ձախ ափին են գտնուում՝ սենատը, պատգամաւորների ժողովը, համալսարանը, համարեա մնացած բոլոր բարձրագոյն դպրոցները, որոնք կենտրոնացած են այսպէս կոչուած «Լատինական թաղում», ուր բնակուում են բազմաթիւ ուսանողներ: Այդտեղ է գտնուում Մարսելի դաշտը, որտեղ կազմակերպուում են համաշխարհային ցուցահանդէսներ: Այդտեղ է աշխարհիս ամենաբարձր՝ Էյֆելեան աշտարակը (150 սաժէն բարձր): Այդ աշտարակի կատարից դիտողի առջև տարածուում է ամբողջ Պարիզը՝ մինչև 50 վերստ շրջակայքով: Այնտեղից երեւում են քաղաքի գործարանային արւարձանները, այգիները, ընդարձակ պարկերը:

Պարիզի արւարձաններից նշանաւոր են՝ Ալեսայ—շքեղ այգիներով և արքունիքներով, Սեւր՝ պետական յախճապակէ գործարանով:

Որովհետև Պարիզի նշանակութիւնը Ֆրանսիայի համար վերին աստիճանի մեծ է, ուստի և նա շատ լաւ ամրացրած է. քաղաքը շրջապատուած է խրամատով և բերդապարիսպով: Բացի դրանից՝ պաշտպանուած է բազմաթիւ մարտկոցներով:

Հաւր—նաւահանգիստ է Սենայի գետաբերանի մօտ:

Ռուաւն—գործարանային քաղաք է և նաւահանգիստ Սենայի վրայ:

Լիլ—գործարանային մեծ քաղաք է Բելգիական սահմանի մօտ:

քարածուխի հարուստ հանքերով: Նշանաւոր է ձոթեղէնի արգիւնագործութեամբ և մետաղաձուլական գործարաններով:

Ռէյմո—Շամպայն նահանգում. նմանապէս գործարանային քաղաք է:

Կենտրոն է շամպայն գինու առևտրի: Այդ գինին մեծ չափերով պատրաստուում է քաղաքի շրջակայքում և պահուում է գետնի տակ փորած հսկայական նկուղներում. կան մինչև 13 վերստ երկայնութիւն ունեցող նկուղներ:

Ռուլոն եւ Կալէ—այդտեղով են երթեկեկում Անգլիա:

Կալէից մինչև Դուվր նաւահանգիստը (Անգլիա) շոգենաւը գնում է ընդամենը մէկ և կէս ժամում:

Շերբուրգ —պատերազմական նաւահանգիստ է:

Քելս—նմանապէս պատերազմական նաւահանգիստ է. ունի նաւաշինարաններ, որտեղ պատրաստում են զրահակիր նաւեր, մարտանաւեր և պատերազմական ուրիշ նաւեր:

Նանս—նաւահանգիստ է Լուարայի գետաբերանի մօտ:

Քորդօ—նաւահանգիստ է Ժիրոնդի վրայ. մակընթացութեան շնորհիւ մատչելի է ովկիանոսային նաւերի համար: Այդտեղ է կենտրոնը «բորդօ» գինու արտադրութեան և առևտրի:

Տուլուզա—Գարոննայի և «Հարաւային ջրանցքի» միացման տեղում: **Մոնպելիէ**—Միջերկրականի ափին: Դրանք հարաւային Ֆրանսիայում արգիւնագործական նշանաւոր քաղաքներ են. ունեն համալսարան:

Լիոն—մեծ քաղաք է (մօտ 500 հազար բնակչով). գտնւում է Ռոնա գետի և Նրա վտակ Սոնայի խառնարանի մօտ: Ոչ միայն Ֆրանսիայում, այլ նաև ամբողջ աշխարհում մետաքսագործութեան ամենանշանաւոր կենտրոնն է:

Կրեզօ—«Կենտրոնական ջրանցքի» վրայ, մետաղաձուլական հսկայական գործարանով:

Վիշի—բուժավայր (կուրորտ) է Ալլիէ գետի վրայ. ունի հանքային տաք աղբիւրներ:

Մարսէյլ—իր մեծութեամբ Ֆրանսիայի երկրորդ քաղաքն է (ունի 500 հազարից աւելի բնակիչ): Նշանաւոր նաւահանգիստ է՝ հաղորդակցութիւն պահպանելու համար Ասիայի և Աֆրիկայի հետ:

Տուլոն—պատերազմական նաւահանգիստ է Միջերկրական ծովի ափին:

Նիցցա—բուժավայր է Ռիւիերայում—Միջերկրականի ծովափին:

Նիցցայից ոչ-հեռու գտնւում է ՄՈՆԱԿՕ կոչւող անկախ, բայց աննշան իշխանութիւնը (1½ քառ. վերստ տարածութեամբ և 15,000 բնակիչներով): Յայտնի է Մոնէ-Կարլօ թղթախալի յայտնի տնով: Մոնակօն իր գոյութիւնը պահպանում է գլխաւորապէս թղթախալից ստացւող եկամուտով:

ՖՐԱՆՍԻԱՅԻ ԿԱԼԻՍՏՆԵՐԸ—Եւրոպայում Ֆրանսիային պատկանում է Կորսիկա կղզին, որ իր բնութեամբ նման է Սարդինիային. բնակիչներն են՝ իտալացիներ:

Միւս աշխարհամասերում Ֆրանսիային են պատկանում բազմաթիւ գաղութներ. դրանք բոլորը միասին իրենց տարածութեամբ Ֆրանսիայից տասն անգամ մեծ են:

Աֆրիկայում՝ գտնւող Ֆրանսիական գաղութներից նշանաւոր են— Ալժիր, Թունիս, Սուդանի մի մասը և Մադագասկար:

Ասիայում—Հնդկաստանի արևելեան մասը:

Աւերիկայում—Գուաթեմալայի մի մասը և Մարտինիկա կղզին:

Աւստրալիայում—Նոր-Կալեդոնիա եւ Տայիբի:

Իր գաղութների հետ Ֆրանսիան պահպանում է առեւտրական սերտ կապ. այնտեղ է ուղարկում իր գործարանային ապրանքները և այնտեղից արտահանում է հում նիւթեր և սննդի միջոցներ:

Բ Ե Լ Գ Ի Ս

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.—Իր բնութեամբ Բելգիան բաժանւում է երկու մասի—հիւսիսային և հարաւային: Հիւսիսային Բելգիան հարթ է: Գերմանական ծովի ափերին տարածւում են մի շարք դիւններ (աւազաթմբեր), որոնք սկսւում են Ֆրանսիայում, Պա-դը-Կալէի մօտ, և շարունակւում են Հոլանդիայում: Դիւնների յետևում տարածւում են մարգագետիններ, իսկ աւելի հեռւում՝ բլրաշատ հարթութիւններ: Այդ տիներ, իսկ աւելի հեռւում՝ բլրաշատ հարթութիւնները արգաւանդ են: Կլիման խոնաւ է և մեղմ: Հարթութիւնները արգաւանդ են: Կլիման խոնաւ է և մեղմ: Այդ վայրերը յարմար են երկրագործութեան և այգեգործութեան համար:

Հիւսիսային Բելգիայով է հոսում Շելդա գետը:

Հարաւային Բելգիան լեռնոս է: Այդ մասում են տա-
րածոււմ Արդենները, որոնք ներկայացնում են ընդարձակ
լեռնաշխարհ: Արդենները բարձրաւանդակի նմանութիւն ունեն,
կարուած են խոր գետահովիտներով: Թէպէտ Արդենները բար-
ձրը չեն, բայց միշտ ամպերով են պատած լինում, որովհետեւ
ընկնում են արեւմտեան խոնաւաբեր քամիների առաջ: Արդեն-
ները ծածկւած են անտառներով, մարգագետիններով և մա-
ցառուտներով: Արդենների հիւսիսային ստորոտների մօտ ստոր-
երկրեայ շերտերում գտնոււմ են քարածուխի և երկաթի ըն-
դարձակ հանքեր, որոնք կազմում են Բելգիայի բնական հա-
րստութիւնը:

Բելգիան ունի 7 միլիոնից աւելի բնակիչներ: Մէկ քա-
ռակուսի վերստի վրայ Բելգիայում միջին հաշուով ապրում են
250 հոգի: Ազգաբնակչութեան խտութեամբ Բելգիան ամբողջ եր-
կրագնդի վրայ առաջին պետութիւնն է:

Բելգիայի բնակիչներն են՝ հիւսիսում—Ֆլամանդցիները,
իսկ հարաւում—վալոնները: Ֆլամանդցիները գերման ժողո-
վուրդ են, խօսում են հոլլանդերէնին նման լեզուով. իսկ վա-
լոնները ուսմանական ժողովուրդ են, ֆրանսիացիներին ցեղա-
կից և խօսում են ֆրանսերէն լեզուով: Թէ ֆլամանդցիները և
թէ վալոնները կաթողիկ են *):

ԲԵԼԳԻԱՑԻՆԵՐԻ ԶԲԱՂՍՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՒ ԿԵԱՆՔԸ.— Բելգիացի-
ների գլխաւոր զբաղմունքներն են, մանաւանդ հարաւային մա-
սում, հանքագործութիւնը և գործարանային արդիւնագործու-
թիւնը: Քարածուխի արտադրութիւնը Բելգիայում սկսել է շատ
վաղուց,—աւելի շուտ, քան Եւրոպայի մի ուրիշ երկրում: Բել-
գիայում քարածուխի արտադրութիւնը այժմ էլ շարունակոււմ
է ահագին չափերով, միայն թէ հանքահորերը (շախտաները)
աւելի ու աւելի խորանում են. նրանցից մի քանիսը հասել են

*) Բելգիայի ազգաբնակչութեան 55 տոկոսը ֆլամանդցիներ են, 45 տոկոսը՝
վալոններ: Սակայն վերջիններս առաջիններից աւելի բարձր են էրենց մասուր կո-
րողութիւններով և առաջադիմութեամբ: Պետական լեզուն էլ ֆրանսերէնն է:

մինչև 1^{1/2} վերստ խորութեան—ծովի մակերևոյթից աւելի քան
1 վերստ ցածր. դրանք երկրագնդի ամենախոր հանքահորերն են:

Բացի քարածուխից՝ Բելգիայում ստացոււմ է նաև մեծ
քանակութեամբ երկաթ: Եւ ահա, շնորհիւ երկաթի ու քարա-
ծուխի առատութեան՝ փոքրիկ Բելգիան դարձել է Եւրոպայի
արդիւնագործական առաջնակարգ երկիրներից մէկը: Առանձ-
նապէս զարգացած է այնտեղ մեքենագործութիւնը, հրազէն-
ների, ապակեայ ամանեղէնի և ճոթեղէնի արտադրութիւնը:

Գիւղատնտեսութիւնը Բելգիայում երկրորդական նշանակու-
թիւն ունի. բայց այդ զբաղմունքն ևս օրինակելի կերպով է
առաջ տարւում: Հողը ամեն տեղ, բացի Արդեններից, խնամ-

Նկ. 42. Քարածուխի և երկաթի հանքերի տարածումը Եւրոպայում:

քով է մշակոււմ և տալիս է ցորենի, ճակնդեղի կտաւատի ա-
ռատ հունձ: Ծակնդեղից պատրաստոււմ են շատ շաքար: Խո-
նաւ տեղերում բելգիացիները մշակոււմ են գլխաւորապէս խո-
տաբոյսեր և բազմացնում են ձիեր ու կովեր: Բելգիական բեռ-
նակիր ձիերը հռչակւած են ամբողջ Եւրոպայում:

Ծանապարհների հաղորդակցութիւնը Բելգիայում շատ է

գարգացած: Երկաթուղային գծերի ցանցը ոչ մի պետութեան մէջ այնչափ խիտ չէ, որչափ Բելգիայում *):

Բացի երկաթուղիներից՝ Բելգիայում փոքրել են նաև շատ ջրանցքներ, որոնցով համարեա այնչափ բեռ է տեղափոխուում, որչափ երկաթուղով:

Արտաքին առևտրի շրջանառութեամբ փոքրիկ Բելգիան առաջ է նույնիսկ Ռուսաստանից (նաև Աւստրո-Ունգարիայից և Իտալիայից): Արտահանութեան գլխաւոր առարկաներն են՝ մետաղեայ գործիքներ և քարածուխ: Ներմուծում է՝ գլխաւորապէս հացահատիկ:

Շնորհիւ արդիւնագործութեան հսկայական զարգացման՝ Բելգիայում դիզել են անագին դրամագումարներ: Հարուստ մարգիկանց թիւը այդ երկրում շատ մեծ է. իւրաքանչիւր 80 հոգուց մէկը ապրում է իր դրամագլխի տոկոսով միայն: Բելգիական անագին դրամագլուխներ շահեցւում են օտարերկրեայ ձեռնարկութիւնների մէջ: Հենց Ռուսաստանում շատ գործարաններ, հանքեր, էլեքտրական լուսաւորութեան և էլեքտրաքարշի ընկերութիւններ բելգիացիների ձեռքին են գտնուում (օրինակ՝ Թիֆլիսի էլեքտրաքարշի ընկերութիւնը բելգիական է): Բայց, չնայելով դրան, բանւոր դասակարգը Բելգիայում քիչ վաստակ ունի և ապրում է բաւական խեղճ. ընդհանրապէս՝ ժողովրդի անտեսական կացութիւնը Բելգիայում նախանձելի չէ:

Ժողովրդական կրթութեան կողմից էլ Բելգիան յետ է մընացել հարևան երկիրներից: Բարձրագոյն և միջնակարգ դպրոցների թիւը Բելգիայում բաւարար է (կայ 5 համալսարան, որոնցից 3-ը՝ մասնաւոր): Սակայն տարրական դպրոցների թիւը բաւարար չէ, ուսումն ևս պարտադիր չէ. բնակիչների 12 տոկոսը անգրագէտ է: Այստեղ էլ նկատելի է կաթոլիկ հոգևորականութեան բացասական ազդեցութիւնը, որի ձեռքում է գտնուում ժողովրդական կրթութեան դեկը:

*) Չկայ Բելգիայում և ոչ մի վայր, որ երկաթուղուց հեռու լինէր աւելի քան 10 վերստ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ ԵՒ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ.— Բելգիան սահմանադրական թագաւորութիւն է:

Բելգիայի մայրաքաղաքն է՝ ԲՐՒՒՍՍԷԼ (600 հազար բն.). գտնւում է երկրի կենտրոնում, շատ երկաթուղային գծերի հանգույցում. նշանաւոր առևտրական և արդիւնագործական քաղաք է:

Արդիւնագործական միւս նշանաւոր քաղաքներն են.— Լիւտիխ կամ Լիեթ՝ Մասսի վրայ, — զինագործական և մեքենագործական գործարաններով: Գենտ — Շելդայի վրայ — կտաւի և չթի գործարաններով:

Անտվերպեն — նշանաւոր նաւահանգիստ է Շելդայի վրայ. ծովի մակընթացութեան շնորհիւ այդտեղ են հասնում նոյնիսկ ովկիանոսային շատ նաւեր:

Օստէնդէ — նաւահանգիստ է Գերմանական ծովի ափին: Յայտնի է ծովային լողարաններով:

Բելգիան զաղութներ չունի. բայց Բելգիայի թագաւորի հովանաւորութեան տակ է գտնւում Աֆրիկայի Կոնգո շրջանը. այդտեղից Բելգիա են բերում կաուչուկ և փղոսկր:

Բելգիայի հարաւ-արևելեան կողմում, Գերմանիայի սահմանների մօտ, գտնւում է ԼՈՒՔՍԵՄԲՈՒՐԳ մեծ-դքսութիւնը: Իր բնութեամբ Լուքսեմբուրգը նման է Հարաւային Բելգիային: Մեծ-դքսութեան ազգաբնակչութիւնը բաղկացած է գերմանացիներից և մասամբ ֆրանսիացիներից. զբաղւում են գիւղատնտեսութեամբ և հանքագործութեամբ — երկաթի արտադրութեամբ:

Հ Ո Ւ Ա Ն Գ Ի Ն

ԸՆԳՉԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.— Հոլանդիան կամ Նիդերլանդիան*) ցածր երկիր է: Նրա 1/4 մասը գտնւում է նոյն իսկ ծովի մակերևոյթից ցածր: Երկիրը ծովից պաշտպանում են գլխաւորապէս ծոփափի աւազաքմբերը (դիւնբերը), որոնք ներ-

*) Հենց «Նիդերլանդիա» անունը նշանակում է՝ ցածր երկիր:

կայացնում են բնական պատուարներ ծովի ալիքների դէմ: Այդ աւազաթմբերը երբեմն 30 սաժէն բարձրութիւն և 3—5 վերստ լայնութիւն են ունենում: Աւազաթմբերի մէջ եղած բաց տարածութիւնների վրայ հողանդացիները կառուցել են 7—8 սաժէն բարձրութեամբ արեւստական ամբարդակներ: Այդ ամբարդակները այնքան լայն են, որ նրանց վրայ շատ տեղ զցել են ծառուղիներ և խճուղիներ: Այդպիսի ամբարդակներ (պատնէշներ) են կանգնեցրել նաև գետերի ափերին:

Պատնէշների կառուցումը պահանջել է, ի հարկէ, երկարատև, յամառ աշխատանք և հսկայական ծախքեր: Այդ պատնէշները կառուցել են հողանդացիները հետզհետէ, միջին դարերից սկսած: Միմիայն ծովափնեայ պատնէշները 3 միլիարդ (3 հազ. միլ. ո.) ուղբուց աւելի են նստել ժողովրդի վրայ: Պատնէշների պաշտպանութիւնն էլ ահագին ջանքեր է պահանջում կառավարութիւնից. բազմաթիւ ճարտարապետներ հետևում են, որ այդ պատնէշները չփլասեն, որովհետև ծովի ամեն մի հեղեղումը կարող է մեծամեծ աւերումներ առաջացնել և տասնակ հազարաւոր մարդկանց ջրի տակ անել: Այսպէս՝ 13-րդ դարում պատահած հեղեղումները ջրի տակն են արել երկրի մի մասը և գոյացրել այժմեան Զիւզերգէէ ծոցը. Թրիսլանդեան կղզիներն էլ այդ ձևով են կտրուել մայր ցամաքից:

Սակայն պատնէշները դեռ բաւական չեն՝ ծովից ցածր գտնւող վայրերը հեղեղումներից պաշտպանելու համար: Այդպիսի վտանգ սպառնում են երկրին ոչ միայն ծովը, գետերը, այլ և միջնորտային տեղումները և յորդ աղբիւրները: Այս ջրերը չեն կարող իրենք իրենց հոսել ծովը (ինչո՞ւ). ուստի երկիրը չորացնում, ջուրը հեռացնում են բազմաթիւ ջրանցքներով և քամաղացների միջոցով շարժւող ջրհան մեքենաներով:

Հողանդացիները ոչ միայն պաշտպանում են իրենց երկիրը ծովի հեղեղումներից, այլ և անընդհատ կռիւ մղելով ծովի դէմ, ոչ մի ջանք չեն խնայում և յետ են խլում ծովից ընդարձակ հողամասեր և չորացնելով դարձնում են արգաւանդ դաշտեր: Այդ կերպ հողանդացիները ցամաքացրել են 4 հազար քառ. վերստ տարածութիւն: Ներկայումս նրանք ձեռնարկում են նոյնիսկ ցամաքացնելու Զիւզերգէէ ծոցը *):

*) Հողանդացիները մի այսպիսի խօսք ունեն, թէ՛ «Աստուած ստեղծել է ծովը, իսկ մենք—ծովափնեայ ցամաքը»:

Հողանդիայի կլիման խոնաւ է, ծովային. ձմեռը լինում է մեղմ: Երկիրը շատ էլ յարմար չէ երկրագործութեան համար. ամենից լաւ աճում են այնտեղ մարգագետնի խոտեր:

Ազգաբնակութեան մեծ մասը կազմում են հողանդացիները. հիւսիսում ապրում են նաև հողանդացիներին ցեղակից Ֆրիզներ, իսկ հարաւում—հողանդացիներին նմանապէս ցեղակից Ֆլամանդցիներ: Հողանդացիները պատկանում են գերման ցեղին. կրօնով նրանց մեծ մասը բողոքական է, փոքր մասը՝ կաթոլիկ:

ՂՈՒԱՆԿԱՅԻՆԵՐԻ ԶԲԱՆՍՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՒ ԿԵԱՆՔԸ:—Հողանդիայի բնակիչների գլխաւոր զբաղմունքն է անասնաբուծութիւնը: Հողանդական գիւղացիները պահում են ընտիր կովեր և արտադրում են մեծ քանակութեամբ կաթ ու պանիր: Հողանդական պանիրն ևս, շէյցարականի պէս, լաւ հոշակ ունի: Հա-

Նկ. 43. Հողանդական գիւղացու բակ: Ինքը գիւղացին և նրա կինը կով են կթում: Չախ կողմը՝ ջրանցք, որ համարեա խոտով է ծածկւած:

մարեա ամեն մի գիւղում կայ պանրագործարան: Կաթը և պանիրը հողանդացիների արտահանութեան գլխաւոր առարկաներն են. արտահանում են գլխաւորապէս դէպի Անգլիա և Գերմա-

նիա: Հոլանդացիները երկրագործութեամբ ևս պարապում են, բայց ոչ շատ: Որոշ չափով զարգացած է երկրում ծաղկաբուծութիւնը:

Հոլանդիայի ափերը ողողող ծովերը և ծոցերը, նաև ջրանցքները հարուստ են ձկներով. ուստի և հոլանդացիների համար ապրուստի կարևոր օժանդակ միջոց է ծառայում ձկնորսութիւնը. մանաւանդ շատ ձուկ են որսում հոլանդացիները Գերմանական ծովում:

Հոլանդացիները ճարպիկ ծովագնացներ են: Դեռ 17-րդ դարում նրանք ծովային հեռաւոր ճանապարհորդութիւններ արին և ձեռք բերին ընդարձակ գաղութներ: Գաղութների հետ ունեցած առևտուրն էլ հոլանդացիներին շատ օգուտ է բերում: Արտաքին առևտուրը Հոլանդիայում շատ է զարգացած. այդ կողմից նա նոյնիսկ Բելգիայից առաջ է: Գործարանային արդիւնագործութիւնը Հոլանդիայում չէ զարգացած. մեծ նշանակութիւն ունի միայն նաւաւորութիւնը:

Հաղորդակցութեան միջոցները Հոլանդիայում գերազանց են: Երկաթուղային գծերի ցանցը թէպէտ շատ խիտ չէ, բայց դրա փոխարէն՝ ջրանցքներով երթևեկում են բազմաթիւ շոգե-նաւեր և լաստեր:

Ժողովրդի ըարեկեցութիւնը Հոլանդիայում աւելի բարձր է, քան Բելգիայում: Հոլանդական գիւղացիները լիառատ ապրուստ ունեն: Նրանց սնեւորում և բակերում պահպանում են խիստ կարգ ու կանոն և մաքրութիւն:

Ժողովրդական կրթութիւնը շատ է տարածւած Հոլանդիայում. 1000 հոգուց միայն 18-ն են անգրագէտ:

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ, ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ ԵՒ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ:—Հոլանդիան սահմանադրական թագաւորութիւն է: Պետութեան մայրաքաղաքն է՝ ՀԱՄԲ. փոքր, խաղաղ քաղաք է՝ շքեղ պարկերով շրջապատւած:

Ամստերդամ—Հոլանդիայի ամենամեծ քաղաքն է (500 հազարից աւելի բն.). նշանաւոր նաւահանգիստ է Զիւդերզէէ ծոցի ափին:

Մի մեծ ջրանցք, որ մատչելի է նոյնիսկ ծովային նաւերի համար, կապում է Ամստերդամը ուղղակի Գերմանական ծովի հետ: Մի քանի ուրիշ, աւելի փոքր, ջրանցքներ կապում են Ամստերդամը Հոլանդիայի զանազան մասերի հետ: Լինելով նշանաւոր նաւահանգիստ՝ Ամստերդամը միևնոյն ժամանակ Հոլանդիայի արդիւնագործական կենտրոնն է: Այնտեղ են շինւում և նորոգւում նաւեր, պատրաստւում խարիսխներ և այլն: Ամստերդամը յիշեցնում է Վենետիկ քաղաքը. ամբողջապէս կտրուած է ջրանցքներով, որոնք քաղաքը բաժանում են 90 կղզիամասերի:

Ամստերդամից ոչ հեռու գտնւում է Զաանդամ (Զաարդամ), որտեղ 18-րդ դարի սկզբում նաւաշինութիւն սովորեց ուսաց կայսր Պետրոս Մեծը:

Ռոտտերդամ—Հոլանդիայի ամենանշանաւոր նաւահանգիստն է:

Գտնւում է Հոնոսի բաղուկներից մէկի վրայ և միացած է Գերմանական ծովի հետ ջրանցքով. այդ ջրանցքով մինչև Ռոտտերդամ են գալիս համում ծովային նաւեր: Ռոտտերդամի մօտ գտնւում են նաւաշինութեան մեծ գործարաններ:

Հոլանդիայի գաղութները շատ ընդարձակ են. իրենց տարածութեամբ նրանք 62 անգամ, իսկ բնակիչների թւով 7 անգամ մեծ են Հոլանդիայից: Հոլանդիային են պատկանում—Սումատրա, Եւաւ կղզիները, Բորնէօի մի մասը, Յելեբու, Մարուկիան կղզիները, Նոր-Գւինեայի մի մասը և Վես-Ինդիայում մի քանի կղզիներ, նաև Գւալուպի մի մասը: Այդ բոլոր գաղութների թւում ամենանշանաւորն է՝ Եւաւ կղզին, որտեղից հոլանդացիները բերում են մեծ քանակութեամբ շաքարեղէգ, սուրճ, ծխախոտ, պղպեղ և գաղութային (կոնիակ) ուրիշ ապրանքներ:

Գ Ե Ր Մ Ը Ն Ի Ը

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ:—Գերմանիայի հիւսիսային մասում տարածւում է Գերմանական դաշտավայրը. նրանից հարաւ ընկնում են Գերմանական զանգաւածային լեռները, իսկ աւելի հարաւ—Վերին-Գերմանական կամ Բաւարական բարձրաւանդակը:

Գերմանական դաշտավայրը տարածւում է Հոլանդիայի սահմանից մինչև Ռուսաստանի սահմանը: Այդ դաշտա-

վայրը համարեա ամբողջապէս ծածկւած է հնուձը հիւսիսային Գերմանիան բռնող սառցադաշտի մնացորդներով՝ տիրմով և աւազով. շատ տեղեր էլ ցրւած են վալուններ: Հին սառցադաշտի այդ մնացորդները այնչափ շատ են, որ նրանցով կարելի կըլինէր լցնել ամբողջ Բալտիկ ծովը:

Էլքա գետից դէպի արեւմուտք Գերմանական դաշտավայրը նման է Հոլանդականին (վերջինս առաջինի շարունակութիւնն է կազմում): Գերմանական ծովի մօտերքում այդ դաշտավայրը շատ ցածր է. ծովը այդտեղ ևս, ինչպէս Հոլանդիայում, հեղեղում է ծովափնեայ ցամաքը: Այն ծոցերը, ուր թափւում են ներկայումս Էլքա և Վեզեր գետերը, առաջ ցամաք են եղել. յետոյ միայն ծովը մաշել և ծոցեր է առաջացրել:

Այժմեան Հելզոլանդ կղզին մայր ցամաքից է կտրւած:

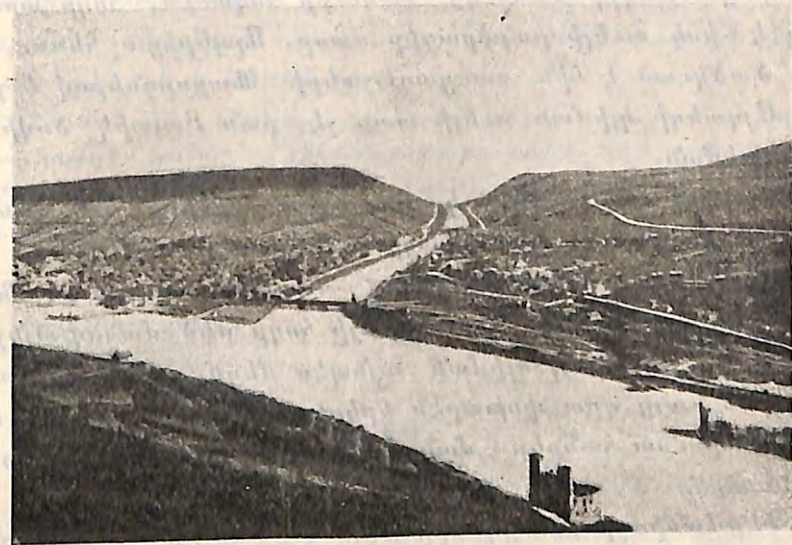
Էլքա գետից արեւելք Գերմանական դաշտավայրը այնքան էլ հարթ չէ: Բալտիկ ծովի ափերի երկայնութեամբ ձգւում են Մերձբալտեան բլրաշարքերը, որոնք գոյացել են հնուձը այդտեղ եղած սառցադաշտի մորեններից: Բլրաշարքերի մէջ գրանրւում են բազմաթիւ լճեր: Այդ լճերն ևս սառցադաշտային ծագում ունեն: Բալտիկ ծովի եզրը աւելի բարձր է, քան Գերմանական ծովինը. նա ցածր է միայն այն տեղերում, ուր ծոփն են թափւում՝ Օդեր, Վիսլա և Նեման գետերը:

Մերձբալտեան բլրաշարքերից դէպի հարաւ Գերմանական դաշտավայրը միապաղաղ է: Այդտեղ ամենուրեք պատահում են աւազոտ և ճահճային տեղեր. բայց մեծ տարածութիւն են բռնում նաև աւելի արգաւանդ հողեր:

Գերմանական դաշտավայրի կլիման բարեխառն է, սակայն արևմտեան կողմում աւելի մեղմ է, ծովային, իսկ արևելեան կողմում—աւելի խիստ:

Գերմանական զանգւածային լեռները բռնում են համարեա այնչափ տարածութիւն, որչափ Գերմանական դաշտավայրը: Այդ լեռներից նշանաւոր են՝ Հարց—հիւսիսում, Վոզեզներ և Շւարցվալդ—հարաւում, Հոենոսեան լեռներ—արևմտեան կողմում, Բոհեմեան լեռների փէշերը—արևելքում և Տիւրինգեան անտառը—միջին մասում: Այդ լեռնե-

րը բարկացած են գլխաւորապէս՝ գրանիտից, գրձաքարից և բիւրեղացած ուրիշ աեսակներից:

Նկ. 44. Հոենոսեան տեսարան:

Լեռների լանջերը ուղղաձիգ են, իսկ գագաթները՝ կլոր: Նրանք բարձր չեն (1—1½ վերստ) և մեծ մասով ծածկւած են խիտ անտառներով. այդ պատճառով են ասում՝ Տիւրինգեան «անտառ», (փոխանակ ասելով՝ լեռ), Բոհեմեան անտառ, Շւարցվալդ (Սև անտառ) և այլն:

Իրենց ձևով Գերմանական լեռները նման են միմեանց: Մնացած լեռներից զգալի կերպով տարբերւում են միայն Հոենոսեան լեռները. սրանք բարձրաւանդակի ձև ունեն և կրտրուած են Հոենոս գետի և նրա վտակներ՝ Մոզելի և Լանի հովիտներով: Հոենոսի միւս նշանաւոր վտակներից՝ Մայնը իր սկիզբը առնում է Տիւրինգեան լեռներից, իսկ Նեկկարը՝ Շւարցվալդից:

Գերմանական լեռների միջև ընկնում են ցածրութիւններ: Նշանաւոր է՝ Շւարցվալդի և Վոզեզների միջև ընկնող Հոենոսեան Դաշտավայրը: Այդ ցածրութիւնների կլիման մեղմ է, հողը՝ շատ արգաւանդ, ուր նոյնիսկ խաղող է հասնում:

Գերմանական լեռները տարածւում են մինչև Դանուբ գետը, որ իր սկիզբը առնում է Շւարցվալդից: Դանուբից դէ-

պի հարաւ գտնուում է Վերին-Գերմանական կամ Բաւարական բարձրաւանդակը: Այդ բարձրաւանդակի համեմատաբար ցածրադիր մասում, Դանուբի հովտում, հողը արգաւանդ է. իսկ աւելի բարձրադիր մասը, Ալպերից ոչ հեռու, երկիրը ծածկւած է հին սառցադաշտերի մնացորդներով և լճերով: Այդտեղի կլիման աւելի տաք է, քան Բալտիկ ծովի ափերի կլիման:

Ալպերի հիւսիսային՝ կրաքարային շարքերից մի քանիսը միայն մտնում են Գերմանիայի սահմանների մէջ:

Բնական հարստութիւններով Գերմանիան յետ չէ մնում Ֆրանսիայից: Ծիշա է, Գերմանիայի հողը մեծ մասով այնչափ արգաւանդ է, ոչ էլ կլիման այնպէս մեղմ, ինչպէս Ֆրանսիայում, բայց դրա փոխարէն երկրի խորքում թաղւած կան աւելի հարուստ հանքեր—մանաւանդ քարածուխի, երկաթի և աղի հանքեր:

Գերմանիայի բնակիչների թիւն է՝ 65 միլիոն: Ազգաբնակչութեան ահադին մեծամասնութիւնը—⁹/₁₀-ը գերմանացիներ են: Սրանց լեզուն, գերմաներէնը, երկու գլխաւոր բարբառունի—վերին և ստորին գերմանական բարբառներ *): Գերմանիայում կան նաև ուրիշ ազգութիւններ, որոնք ապրում են պետութեան ծայրամասերում. արևելեան կողմում՝ լեհեր (մօտ $3\frac{1}{2}$ միլ.) և վենդեր. արևմտեան կողմում՝ ֆրանսիացիներ և հոլանդացիներ. հիւսիսում՝ դանիացիներ: Գերմանիայի բնակիչների մօտ ²/₃-ը բողոքական է, ¹/₃-ը՝ կաթոլիկ:

ԳԵՐՄԱՆԱՑԻՆԵՐԻ ԶԲԱՂՄՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՒ ԿԵԱՆՔԸ:—Գերմանիան Եւրոպայի միակ պետութիւնն է, որտեղ հաւասարապէս զարգացած են թէ՛ գիւղատնտեսութիւնը եւ թէ՛ գործարանային արդիւնագործութիւնը:

Գիւղատնտեսութիւնը Գերմանիայում հասել է կատարելագործութեան բարձր աստիճանին: Գերմանական դաշտավայրը

*) «Վերին»-գերմանական բարբառով խօսում են հարաւային գերմանացիները, իսկ «ստորին»-գերմանական բարբառով—հիւսիսային գերմանացիները: Վերին-գերմանական բարբառը աւելի քաղցրահնչիւն է, աւելի մշակւած, ուստի և այդ բարբառն է դարձել գերմանացիների գրական լեզուն:

աչքի չէ ընկնում արգաւանդութեամբ. սնկայն նա շատ լաւ մշակւած է և տալիս է համարեա այնչափ բերք, որչափ Հիւսիսային Ֆրանսիական դաշտավայրը: Գերմանական գիւղացիները հողը մեակում են ռաւ լաւ, գիւղատնտեսական գիտութեան օրէնքների համաձայն:

Գերմանական դաշտավայրի սակաւ բերրի վայրերում ցանում են գլխաւորապէս հանար, որ գերմանացիների համար նոյն նշանակութիւնն ունի, ինչ որ ֆրանսիացիների համար՝ ցորենը. ցանում են նաև վաւսակ ու գարի:

Նկ. 45. Երկրագործութեան տարածման համեմատական մեծութիւնը Եւրոպական պետութիւններում և Միացեալ-Նահանգներում:

Զբաղւելով երկրագործութեամբ՝ նրանք բազմացնում են նաև անասուններ,—ձի, կով, խոզ:

Հարաւային Գերմանիայում՝ լեռնալանջերին և բարձրաւանդակների վրայ, գերմանացիները անում են նոյն ցանքսերը, ինչ որ հիւսիսում: Իսկ լեռնազոգերում, որտեղ կլիման աւելի տաք է և հողն էլ աւելի արգաւանդ, մշակում են՝ ցորեն, եգիպտացորեն, խաղող, գայլուկ և դանազան պտղատու ծառեր: Այգեգործութիւնը և երկրագործութիւնը առանձնապէս զարգացած են Հոննոսի դաշտավայրում:

Բաւարական բարձրաւանդակի վրայ ևս, Դանուբի հովտում, ծաղկում է երկրագործութիւնը: Այդտեղի արգաւանդ հողում լաւ աճում են՝ ցորեն և գայլուկ:

Ալպերի փէշերի մօտ ապրող բնակիչները զբաղւում են անասնաբուծութեամբ: Այնտեղ ամենուրեք տարածւում են հիւթաշատ խոտով ծածկւած կանաչ արօտատեղիներ, որոնց վրայ արածում են կաթնատու անասունների հօտեր:

Մեծ հոգատարութեամբ մշակելով հողը՝ գերմանացիները

միևնույն ժամանակ՝ լաւ պահպանուած են իրենց անսառները— մաքրուած են, պաշտպանուած են վնասակար միջատներից և այլն: Քիչ-քիչ են միայն կտրուած անտառը. շատ տեղ նրանք նոյն իսկ նոր անտառներ են տնկուած, որոնց մէջ ծառերը աչքի են ընկնում իրենց որոշ դասաւորութեամբ:

Ահագին նշանակութիւն ունի Գերմանիայի համար հանգա- գործութիւնը: Գերմանիան քարածուխի արտադրութեամբ յետ է մնում միայն Միացեալ-Նահանգներից և Անգլիայից, իսկ երկաթի արտադրութեամբ՝ միայն Միացեալ-Նահանգներից:

Քարածուխի արտադր. 1907 թ.	Երկաթի արտադրութիւնը 1907 թ.
Մ.-Նահանգն. 25.770 միլ. փութ	Մ.-Նահանգ. 1.600 մ. փութ
Անգլիա . . . 16.610 » »	Գերմանիա. 800 » »
Գերմանիա . 12.550 » »	Անգլիա 620 » »
Աւստ.-Ունգ. 2.640 » »	Ֆրանսիա 220 » »
Ֆրանսիա . . 2.210 » »	Ռուսաստան 170 » »
Ռուսաստան. 1.520 » »	

Յինկի արտադրութեամբ Գերմանիան միւս բոլոր երկիր- ներից առաջ է. իսկ պղնձի եւ կապարի արտադրութեամբ յետ է մնում միայն մի քանի երկիրներից: Հանքագործութեան մէջ գերմանացիները շատ ճարպիկ են. նրանք յաջողութեամբ մե- տաղ են ստանում նոյն իսկ այնպիսի աղքատ հանքերից, որոնք ուրիշ երկիրներում ամենեւին չեն էլ շահագործուած:

Գերմանիայում արդիւնաբերուած են նաև ուրիշ հանքեր— վիմագրական քար, նաւթ (Լիւնեբրուրգի տափաստանում), գրա- քար և սաք: Բայց առանձնապէս մեծ նշանակութիւն ունի աղի արտադրութիւնը. երբեմն 1¹/₂—2 վերստ հաստութեամբ աղա- հանքեր են պատահում Գերմանիայում: Բացի սովորական, կե- րակրի աղից, գերմանացիները արտադրում են մեծ քանակու- թեամբ նաև ուրիշ տեսակ աղ, այսպէս կոչուած «ստասֆուր- տեան») աղ», որ գործ է դրուած գլխաւորապէս հողը պարար- տացնելու համար:

Հանքագործութիւնից աւելի ևս զարգացած է Գերմանիա-

*) Այդ աղը «ստասֆուրտեան») է կոչուած այն պատճառով, որ սկզբում դրանից արտադրել սկսեցին Ստասֆուրտ քաղաքի մօտակայքում, Հարց լեռների հիւսիսային ստորոտների մօտ: Այդ աղից արտադրուած է տարեկան 300 միլ. փութ:

յում մշակողական արդիւնագործութիւնը: Գործարաններում և արհեստանոցներում աշխատում են այն թւով մարդիկ, ինչ թւով՝ դաշտերում և արօտատեղիներում, այգիներում և ան- տառներում: Ամբողջ Գերմանիայում ամենուրեք կան գործա- րաններ, մանաւանդ՝ Հոենսոսեան շրջանում և Սաքսոնիայում*):

Գործարանային արդիւնագործութեան բոլոր ճիւղերի մէջ առաջին տեղը բռնում է մետաղագործութիւնը: Գերմանացի բանւորների ձեռքի տակից դուրս են գալիս մետաղեայ ամեն տեսակ գործեր— սկսած ամենափոքրերից և հասարակներից, օրինակ՝ ասեղ, զրիչ, դանակ, ատաղձագործական և փականա- գործական գործիքներ, և վերջացրած խոշոր ու բարդ գործիք- ներով,— օրինակ՝ թնդանօթ, շոգեմեքենայ, շոգենաւ և ամեն տեսակ մեքենաներ: Այդ բոլորից արտադրուած է շատ մեծ քանակութեամբ. մետաղեայ ապրանքները կազմում են Գեր- մանիայի արտաքին առևտրի գլխաւոր առարկաները:

Հոենսոսի վտակ Ռուրի ափին գտնուող Էսսեն քաղաքում է մե- տաղաձուլական ամենամեծ գործարանը. դա Կրուպլի գործարանն է: Այդտեղ պատրաստում են՝ երկաթուղու ռելաներ, վագոնների անիւններ և առանցքներ, շոգեմեքենաների և շոգենաւերի կաթսաներ, իսկ գըլ- խաւորապէս՝ քնդանօթներ: Կրուպլի գործարանը մի քաղաքի չափ է- այնտեղ աշխատող բանւորների թիւն է 30 հազար: Կրուպլի գործա- րանում տարեկան 100 միլիոն փութ քարածուխ է վառուած: Գործա- րանը ունի իր սեփական երկաթուղային գիծը, որով անցնում է օրա- կան 50 գնացք: Գործարանը ունի նաև քարածուխի և երկաթի սեփա- կան հանքեր. երկաթահանքեր ունի նոյնիսկ Իսպանիայում, որոնցից հում նիւթը գործարանի տէրերը էսսեն են փոխադրում իրենց սեփա- կան շոգենաւերով: Գործարանը ունի 25 վերստ երկայնութեամբ (էմս գետի մօտ) մի դաշտ, որտեղ փորձի համար արձակում են գործարա- նում պատրաստած թնդանօթները: Կրուպլի գործարանի բաժանմուն- քում, որ գտնուած է ծովափնեայ Քիլ քաղաքում, պատրաստում են զրահանաւեր, մարտանաւեր, ականանաւեր և մարդատար շոգենաւեր:

Երկրորդ տեղը, մետաղի արդիւնագործութիւնից յետոյ, բռնում է՝ բամբակեղէնի, բրդեղէնի և մետաքսեղէնի արդիւ- նագործութիւնը:

*) Հոենսոսեան շրջանում երկրագործութեամբ պարապում է ազգաբնակչութեան ընդամենը 1/4 մասը, իսկ Սաքսոնիայում— հազիւ 1/8 մասը:

Երրորդ տեղը բռնում է ֆիւմիական արդիւնագործութիւնը, այսինքն՝ զանազան թիթուտների, աղերի, ներկերի, սապոնի արտադրութիւնը և այլն:

Ապա՝ մեծ չափերով զարգացած է Գերմանիայում ռաբարի և գարեջրի արտադրութիւնը: Ճակնդեղից շաքար ստանալ, — դա գերմանական գիւտ է: Գարեջուրն էլ գերմանացիների սիրած խմիչքն է:

Արտաքին առևտրի շրջանառութեամբ Գերմանիան յետ է մնում միայն Անգլիայից: Գերմանիայից արտահանուում են գլխաւորապէս գործարանային ապրանքներ, իսկ ներմուծւում են՝ հում նիւթեր և հացահատիկ: Գերմանացիներին չէ բաւականացնում իրենց երկրից ստացւող հացը. ուստի և մի մասը ներմուծում են Ռուսաստանից և Միացեալ-Նահանգներից:

Գերմանիայի արտաքին առևտրին նպաստում է և այն հանգամանքը, որ նա ունի ծովային բազմաթիւ նաւեր, որոնք կանոնաւոր կերպով երթևեկում են ոչ միայն Եւրոպայի, այլ և մնացած աշխարհամասերի նշանաւոր նաւահանգիստների մէջ: Գերմանական մարդատար շոգենաւերը իրենց հակայական մեծութեամբ և արագընթացութեամբ յետ չեն մնում անգլիական շոգենաւերից:

Հաղորդակցութեան ճանապարհները Գերմանիայում գերազանց են: Երկաթուղային գծերի ցանցի խտութեամբ Գերմանիան յետ է մնում միայն Բելգիայից և Անգլիայից: Գերմանիայի բոլոր երկաթուղային գծերի երկայնութիւնը (55 հազար վերստ) համարեա այնչափ է, որչափ՝ Եւրոպական Ռուսաստանում, թէպէտ սրանից Գերմանիան տարածութեամբ 10 անգամ փոքր է:

Գերմանիայի գետերն ևս, յատկապէս Հռենոսը, ծառայում են իբրև հաղորդակցութեան լաւ միջոցներ: Այդ գետերի հունը շատ տեղ խորացրել և հարթել են, ափերն էլ ամրացրել են պատւարներով: Նշանաւոր գետերը միացրած են իրար հետ ջրանցֆներով: Այսպէս՝ Օդեր գետի վտակ Վարթան միացած է ջրանցքով Վիսլայի հետ, Էլբայի վտակներ Հաֆելը և Շպրէն—Օդերի հետ, Մայնը—Գանուբի հետ: Ամենից նշանաւորն է՝ Բիլի կամ «Վիլհելմ կայսեր» ջրանցքը, որ միացնում է Գեր-

մանական ծովը Բալտիկ ծովի հետ: Այդ ջրանցքը մատչելի է նոյնիսկ ծովային մեծ նաւերի համար:

Գերմանացիները շատ բարեկեցիկ ապրուստ ունեն, — թէպէտ նրանք չունեն այնչափ խնայած կարողութիւններ, որչափ Ֆրանսիացիները, որովհետև առևտուրը և արդիւնագործութիւնը Գերմանիայում աւելի ուշ են սկսել զարգանալ, քան Ֆրանսիայում: Գերմանական զիւղացիները մեծ մասով ունեն սեփական հող և բաւականաչափ անասուն: Գործարանային բանւորներն էլ ստանում են համեմատաբար բաւական լաւ աշխատավարձ:

Ժողովրդական կրթութիւնը Գերմանիայում այնպէս բարձր է, որպէս և ոչ մի ուրիշ պետութեան մէջ: Ժողովրդական դպրոցներ Գերմանիայում շատ կան: Տարրական ուսումը պարտադիր է բոլոր երեխաների համար—սկսած 6 տարեկանից մինչև 14 տարեկան հասակը: Ժողովրդական դպրոցների ուսուցիչները ամենքի կողմից յարգւած են: Գերմանիայում շատ կան նաև միջնակարգ ու զանազան մասնագիտական դպրոցներ: Գերմանական համալսարանները և տեխնիկական բարձրագոյն դպրոցները համաշխարհային հռչակ են վայելում: Տպագրւած գրքերի քանակով Գերմանիայի հետ չէ կարող համեմատուել և ոչ մի երկիր: Բազմաթիւ գրական աշխատութիւններ, մանաւանդ գիտական գրւածքներ, թարգմանւում են օտար լեզուներով:

Նորակոչ անգրագէտ զինւորների թիւը մի քանի եւրոպական պետ.			
Գերմանիա	3000 հոգուց	1 (1905 թ.)	Ֆրանսիա 1000 հոգուց 35 (1904 թ.)
Իանիա	1000	» 2 (1907 »)	Բելգիա » » 98 (1904 »)
Շւէյցարիա	»	» 5 (1905 »)	Յունաստան » » 300 (1902 »)
Շւէդիա	»	» 6 (1904 »)	Իտալիա » » 306 (1905 »)
Անգլիա	»	» 10 (1905 »)	Եւր. Ռուսաստան (առանց
Հոլանդիա	»	» 18 (1906 »)	Ֆինլանդիայի» 420 (1905 »)
			Ռումինիա » » 690 (1904 »)

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ, ԲԱՂԱՔՆԵՐԸ ԵՒ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ:— Գերմանիան 25 պետութիւնների դաւենակցութիւն է: Այդ դաշնակցութեան մէջ մանում են՝ 4 թագաւորութիւն, 6 մեծ-դքսութիւն, 5 դքսութիւն, 7 իշխանութիւն, 3 ազատ քաղաք: Ամբողջ Գերմանիայի տարածութեան և ազգաբնակչութեան ³/₅-ից աւելին

ընկնում է Գերմանիայի դաշնակցութեան մէջ մտնող ամենամեծ պետութեան՝ Պրուսիայի վրայ: Միև երեք թագաւորութիւններն են—Բաւարիա և Վիւրտեմբերգ՝ Հարաւային Գերմանիայում, Սաքսոնիա՝ Հիւսիսային Գերմանիայում: Գերմանական միւս պետութիւններից նշանաւոր է՝ Բադեն մեծ դքսութիւնը: Մնացած պետութիւններից իւրաքանչիւրը ունի ընդամենը մի քանի հարիւր, երբեմն էլ մի քանի տասնեակ հազար բնակիչ, իսկ տարածութեամբ մեր մի նահանգից էլ մի քանի անգամ փոքր է: Բացի 25 պետութիւններից՝ Գերմանիային են պատկանում նաև Էլզաս ու Լոթարինգիա երկրամասերը, որոնք 1871 թիւն Ֆրանս-պրուսական պատերազմից յետոյ Գերմանիային անցան և այժմ պատկանում են ամբողջ պետութեան ու կոչւում են «կայսերական երկիրներ»:

Գերմանական դաշնակցութեան մէջ մտնող 25 պետութիւններից ամեն մէկը անկախ է իր ներքին գործերի մէջ, ունի իր առանձին կառավարութիւնը և սահմանադրութիւնը: Ազատ քաղաքները—Համբուրգ, Բրեմեն և Լիւբեկ—մի-մի փոքրիկ հասարակապետութիւններ են, որոնք կառավարւում են ժողովրդի կողմից ընտրւող պատգամաւորական ժողովով: Պետական ընդհանուր գործերում բոլոր պետութիւններն էլ ենթարկւում են ընդհանուր գերմանական կառավարութեան. այդ ընդհանուր գործերն են—օտար պետութիւնների հետ յարաբերութիւն պահպանել, զօրք, պոստ, հեռագիր, մաքսատուն, և այլն:

Ամբողջ Գերմանիայի կառավարութեան գլուխ է կանգնած Պրուսիայի թագաւորը, որ միևնոյն ժամանակ համարւում է ամբողջ Գերմանիայի կայսրը: Կայսրի իշխանութիւնը սահմանափակւած է ռայխսագով և դաւեմակցական խորհրդով, որոնք Գերմանիայի ընդհանուր օրէնսդրական հաստատութիւններն են: Ռայխստագը ամբողջ Գերմանիայի ազգաբնակչութեան կողմից ընտրւած ժողովրդական պատգամաւորների ժողովն է, իսկ դաշնակցական խորհուրդը՝ բոլոր 25 պետութիւնների կառավարութիւնների ներկայացուցիչների ժողովը:

Գերմանական կայսրութեան և Պրուսական թագաւորութեան մայրաքաղաքն է—ԲԵՐԼԻՆ: Սա մի հսկայական քաղաք է,

որ իր արւարձանների հետ միասին ունի մօտ 3 միլիոն բնակիչ: Բերլինը գտնւում է Պրուսիայի կենտրոնում, Շպրէ գետի վրայ և 15 երկաթուղային գծերի հանգույցում:

Թէպէտ Բերլինը Գերմանիայի համար չունի այն մեծ նշանակութիւնը, ինչ որ Պարիզը Ֆրանսիայի համար, բայց և այնպէս նա Գերմանիայի լուսաւորութեան, առևտրի և արդիւնագործութեան կենտրոնն է: Բերլինը յայտնի է իր համալսարանով և բարձրագոյն միւս դպրոցներով: Բերլինի վաճառատները իրենց մեծութեամբ յետ չեն մնում Պարիզի վաճառատներից: Բնակիչների կէսից աւելին գործարաններում է աշխատում և ապրուստի միջոցներ հայթայթում:

Նկ. 46. Փողոց Բերլինում:

Բերլինը աշխարհի ամենաբարեշէն քաղաքներից մէկն է: Հագորդակցութիւնը Բերլինում օրինակելի է: Կան նաև էլեքտրաքարշի ստորերկրեայ գծեր: Փողոցներից վեր էլ երկաթեայ բարձր սիւների վրայ, կառուցել են երկաթուղու և էլեքտրաքարշի գծեր:

Մագդեբուրգ—արդիւնագործական քաղաք է Էլբա գետի վրայ:

Քաղաքից հարաւ տարածւում են ճակնդեղի ընդարձակ տնկարաններ և շաքարի բազմաթիւ գործարաններ: Մագդեբուրգը յայտնի է շաքարի առևտրով:

Հաննովեր—արդիւնագործական քաղաք է:

Կոստանուեղ եւ Էսսեն—յայտնի են մեքենաներ արտադրող գործարաններով:

Քարմեն եւ Էլբեքեյո—քիմիական նիւթերի, մահուղեղէնի և շէթեղէնի գործարաններով:

Ջոլինգեն յայտնի է դանակներ, մկրատներ, սղոցներ, խարտոցներ և ընդհանրապէս մետաղեայ մանր գործիքներ արտադրող գործարաններով:

Երեճելդ—մետաքսեղէնի գործարաններով և **Սալսեն**—մահուղեղէնի գործարաններով:

Քէօլն—առևտրական և արդիւնագործական քաղաք է Հոենոսի վրայ. գտնուում է Բերլինից դէպի Պարիզ և Լոնդոն տանող ճանապարհի վրայ: Նշանաւոր է Քեօլնի տաճարը:

Ճրանկֆուրտ—Մայնի վրայ. առևտրական նշանաւոր քաղաք է և երկաթուղային գծերի հանգույց:

Վիսբադեն—յայտնի բուժավայր է:

Բրեսլաւ (500 հազ. բն.)—արդիւնագործական և առևտրական քաղաք է Օդերի վրայ:

Քէօնիգսբերգ, Գանցիգ եւ Ծեօսից—նաւահանգիստներ են Բալտիկ ծովի վրայ. նշանաւոր են Ռուսաստանի հետ ունեցած առևտրով:

Քիլ—նաւահանգիստ է Բալտիկ ծովի վրայ, Քիլի կամ «Վիլհելմ կայսեր» ջրանցքի սկզբին:

Վերն յիշատակած բոլոր քաղաքները գտնուում են Պրուսական թագաւորութեան մէջ:

Համբուրգ—ազատ քաղաք է. ունի մօտ 1 միլիոն բնակիչ: Համբուրգը հսկայական նաւահանգիստ է՝ բազմաթիւ նա-

Նկ. 47. Քեօլնի տաճարը:

ւաշինարաններով. իր ունեցած նշանակութեամբ նա յետ է մնում երկրագնդի միայն երկու նաւահանգիստներից—Լոնդոնից և Նիու Եորկից: Համբուրգը գտնուում է Էլբայի վրայ, գետաբերանից 100 վերստ հեռու:

Բրեմեն—ազատ քաղաք և նաւահանգիստ է Վեզերի վրայ: **Լիւբեկ**—ազատ քաղաք և նաւահանգիստ է Բալտիկ ծովի վրայ:

Իրեզդեն—(500 հազ. աւելի բնակիչ.)—Սաքսոնիայի մայրաքաղաքն է. գտնուում է Էլբայի վրայ: Հոշակաւ է իր գեղարւեստական ճեմարանով, պատկերասրահներով և թանգարաններով:

Լայպցիգ (500 հազ. աւելի բն.)—գարձեալ Սաքսոնիայում. ունի համալսարան, որ ամենահինն է Գերմանիայում: Լայպցիգը կենտրոն է եւրոպական գրավաճառութեան և գերմանական տպագրութեան. այդտեղ կան հսկայական տպարաններ և վիմագրատներ:

Միւնխեն (500 հազ. աւելի բնակիչ.)—Բաւարիա թագաւորութեան մայրաքաղաքն է. գտնուում է Գանուբի վտակ Իզարի վրայ. յայտնի է իր բարձրագոյն դպրոցներով և պատկերասրահներով: Միւնխենը յայտնի է ընտիր գարեջրի գործարաններով:

Միլընբերգ—գործարանային մեծ քաղաք է հիւսիսային Բաւարիայում: Այդտեղ պատրաստած հարիւր-միլիօնաւոր խաղալիքներ, մատիտներ և քարտախտակներ ծախուում են աշխարհի բոլոր կողմերում:

Շտուտգարտ—Նեկկար գետի վրայ. Վիլտեմբերգ թագաւորութեան մայրաքաղաքն է—հարաւային Գերմանիայում:

Մաննհայմ—արդիւնագործական քաղաք է և նաւահանգիստ՝ Հոենոսի վրայ:

Հայդելբերգ—փոքրիկ քաղաք է Նեկկարի վրայ: Յայտնի է Հայդելբերգի համալսարանը:

Շտրասբուրգ—Էլզաս-Լոթարինգիայի գլխաւոր քաղաքը. գտնուում է Հոենոսը Մարնայի և Ռոնայի հետ միացնող ջրանցքների և Պարիզից Վեննա տանող երկաթուղային գծի վրայ:

Միւլյսուզեն—Հոննոսեան-Ռոնեան ջրանցքի վրայ. արդիւնազոր-
ծական քաղաք է. նշանաւոր է բամբակեղէնի մշակութեամբ:

Գերմանիայի գաղութները բաւական ընդարձակ են (5 անգամ
աւելի տարածութեամբ, քան Գերմանիան): Գլխաւոր գաղութները
գտնուում են Աֆրիկայում: Այդտեղ Գերմանիային են պատկանում—
Կամերունը, Հարաւ-Արեւմտեան Աֆրիկայի մի մասը (Օրանժ գետից
հիւսիս) և Արևելեան Աֆրիկայի մի մասը (Աֆրիկական մեծ լճերի
մօտ):

Գերմանիային են պատկանում Աւստրալիայում Կոր-Պելիկէյի հիւ-
սիս-արևելեան մասը, Քիւմաուկի արշիպելագը և Պոլինեզիայի մի քանի
ուրիշ կղզիներ. իսկ Ասիայում—Կիւա-Չաու: Այդ գաղութները վաղուց
չէ ինչ ձեռք են բերել գերմանացիները, որոնցից առաջմ ոչ մի օգուտ
չեն ստանում, որովհետև սակաւաբնակ են և աղքատ:

Դ Ա Ն Ի Ա

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ:—Դանիան բռնում է Իւտ-
լանդիա թերակղզու հիւսիսային մասը և դանիական կղզիները,
որոնցից նշանաւոր են՝ Զելանդիա և Ֆիլենեն:

Իր բնութեամբ Դանիան նման է Հիւսիսային Գերմանիա-
յին: Թէ Իւտլանդիա թերակղզին և թէ դանիական կղզիները
հարթ են և ծածկւած սառցադաշտային կաւով, աւազով և վա-
լուններով:

Իւտլանդիա թերակղզու արևելեան ծովափի երկայնու-
թեամբ ձգւում են բլրաշարքեր, որոնք ուղղակի շարունակու-
թիւն են կազմում Գերմանական Մերձբալտեան բարձրութեան:

Զելանդիա և Ֆիլենեն կղզիները նման են Իւտլանդիա-
յին, բայց համեմատաբար աւելի արգաւանդ են: Այդ կղզիները
Դանիայի ամենալաւ մասերն են:

Դանիան շրջապատւած է ծովերով, ափերը շատ կտրտւած
են, կլիման էլ բաւական մեղմ, ծովային է:

Դանիայում ապրում են գերմանացիներին (աւելի ևս նոր-
ւեգացիներին ու շեդներին) ցեղակից դանիացիները:

ԴԱՆԻԱՑԻՆԵՐԻ ՋԲԱՂՄՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՒ ԿԵԱՆՔԸ:—Դանիան գիւ-
ղաւտնեստական երկիր է: Բնակիչների կէսից աւելին զբաղւում
է երկրագործութեամբ և անասնաբուծութեամբ:

Դանիայում հողը գիւղացիների սեփականութիւն է կազ-
մում. նրանք իրենց դաշտերը մշակում են, գերմանացիների
նման, շատ խնամքով. հողից ստանում են հացահատիկների լաւ
բերք: Սակայն դանիացիները իրենց գլխաւոր ուշադրութիւնը
դարձնում են անասնաբուծութեան վրայ,—պահում են կովեր,
խոզեր և ընտանի թռչուններ: Դանիացիների արտահանու-
թեան գլխաւոր առարկաներն են կազմում՝ իւղը, միսը և ձուն
(արտահանում են գլխաւորապէս Անգլիա):

Գործարանային արդիւնագործութիւնը Դանիայում զար-
գացած չէ:

Դանիացիները լիաուս ապրուս ունեն:

Ժողովրդական կրթութիւնը բարձր է Դանիայում: Բացի
փոքրահասակների համար յատկացւած դպրոցներից՝ Դանիայում
կան նաև բազմաթիւ «ժողովրդական համալսարաններ»՝ չա-
փահասաների համար: Այդտեղ երեկոները գիւղացիները և բան-
ւորները լրացնում են իրենց կրթութեան թերին:

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ ԵՒ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ:—Դանիական պետութիւ-
նը կառավարում է թագաւորը, որի իշխանութիւնը սահմանա-
փակւած է պարլամենտի կողմից:

Դանիայի մայրաքաղաքը և միակ մեծ քաղաքն (մօտ 500
հազար բն.) է՝ Կոպենհագեն — Զելանդիա կղզու վրայ, Զուլնդ
նեղուցի ափին:

Դանիային են պատկանում Եւրոպայում նաև Իսլանդիա և
Ֆարերեան կղզիները:

Իսլանդիան երկրագնդի ամենամեծ հրաբխային կղզին է. համա-
րեա 3 անգամ մեծ է Դանիայից: Ծովի մակերևոյթից կէս վերստ բարձր
է և սարահարթի ձև ունի: Սարահարթի վրայ ամեն տեղ գտնուում են
բազմաթիւ հրաբուխներ, որոնցից նշանաւոր է Հեկլա: Բոլոր հրա-
բուխներն էլ ծածկւած են յաւերժական ձիւնով և սառցով:

Իսլանդիայում յաճախ պատահում են տաք աղբիւրներ, կան նաև
գէյզերներ:

Նկ. 48. Ջրանցք և փողոց Կոպենհագենում:

Իսլանդիայի կլիման դաժան է: Բնակիչների թիւը 100 հազարից պակաս է:

Իսլանդիան համարեա անկախ է, ունի իր յատուկ պարլամենտը-գլխաւոր քաղաքն է Ռէյկիաւիկ, որ ընդամենը 4,000 բնակիչ ունի:

Քառեւեան կղզիներն ևս (Իսլանդիայից հարաւ) հրաբխային ծաւրում ունեն, ուր բուն են դնում ծովային միլիոնաւոր թռչուններ:

Դանիայի գաղութները (Գրենլանդիա, Վեստ-Ինդիայի կղզիներից մի քանիսը) համարեա ոչ մի նշանակութիւն չունեն:

ՍԿԱՆԴԻՆԱՎԵԱՆ ԹԵՐԱԿՂՋԻ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ:—Սկանդինաւեան թերակղզին Եւրոպայի բոլոր թերակղզիների մէջ ամենամեծն է. նա հաւասար է Պրեհնէեան և Ապեննինեան թերակղզիներին՝ միասին վերցրած:

Սկանդինաւեան թերակղզու ափերը շատ կտրուած են: Ծովափերի մօտ գտնւում են բազմաթիւ ժայռոտ, մանրիկ կղզիներ, որոնք սկեր (շխեր) են կոչւում: Թերակղզու հիւսիս-արև-

մտեան կողմում գտնւում է բաւական մեծ կղզիների արշիպելագ՝ Լոֆոտեան անունով:

Սկանդինաւեան թերակղզին լեռնոտ է. լեռները բաղկացած են բիւրեղացած տեսակներից—գրանիտից և գրձաքարից:

Թերակղզու արեւմտեան ափի երկայնութեամբ, բաւական լայն տարածութեան վրայ, ձգւում են Սկանդինաւեան լեռները՝ ծովի մակերևոյթից 1¹/₂—2¹/₂ վերստ բարձրութեամբ: Սկանդինաւեան լեռները աւելի մեծ տարածութիւն են բռնում, քան Ալպերը, Ապեննինեան և Պրեհնէեան լեռները՝ միասին: Այդ լեռները իսկապէս ներկայացնում են մի շարք բարձրաւանդակներ, որոնք Սկանդինաւիայում ֆիելդը են կոչւում:

Մի քանի ֆիելդներ, օրինակ՝ Նօստեղալի ֆիելդը, ծածկւած են յաւերժական ձիւնով և սառցադաշտերով: Լեռնագագաթներից նշանաւոր է՝ Գալգհէօպիզ (2¹/₂ վ.) Նօտուն-Ֆիելդում:

Արեւմտեան կողմում, այսինքն Ատլանտեան ովկիանոսի ափերին, Սկանդինաւեան լեռները կարտւած են բազմաթիւ նեղ և երկայն ծովախորշերով, որոնք ֆիորդ են կոչւում:

Ֆիորդների թիւն է՝ մի քանի հարիւր: Սոգնէ-Ֆիորդը 200 վերստից աւելի (1 վերստ խորութեամբ) երկայնութիւն ունի:

Որովհետև Սկանդինաւեան թերակղզու արեւմտեան երկայնութեամբ անցնում է Գոլֆշտրոմ տաք հոսանքը, ուստի թերակղզու այդ մասի կլիման մեղմ է, ծովային, ֆիորդները ամենևին չեն սառչում:

Սկանդինաւեան լեռների արեւելեան լանջերը թեք են և աննկատելի կերպով միանում են մի ընդարձակ, բլրաշատ հարթութեան հետ, որ աստիճանաբար իջնում է դէպի Բոտնիկ ծոցի ափերը: Այդ հարթութեամբ հոսում են բազմաթիւ գետեր: Նշանաւոր են՝ Տորնէօ, Դալ, Գէօտա և Գլոմմեն գետերը:

Այդտեղ շատ կան նաև սառցապատեային լճեր: Անթիւ վալուններ, երբեմն հսկայական մեծութեամբ, ցրւած են այդ հարթութեան վրայ ամեն տեղ: Այդտեղ աճում են փօստերեւ ծա-

ուերի անտառներ: Բնեռային շրջանից հիւսիս քիչ ծառ է բրսնում, այն կա՛ ցածրիկ. աւելի հիւսիս տարածւում են տունդրաներ:

Որովհետև Սկանդինաւեան լեռները արեւմտեան քամիների առաջն անում են, այդ պատճառով էլ այդ լեռներից արևելք կլիման ցամաքային է. ամառը աւելի տաք է, քան արևմտեան մասում՝ Ֆիորդներում, իսկ ձմեռը—ցուրտ. սառնամանիքները 30°—40°-ի են հասնում: Բոտնիկեան ծոցը ամեն տարի ձմեռը ավերի մօտ սառչում է, երբեմն էլ ամբողջովին ծածկւում է սառոյցով:

Նկ. 49. Շուկ աղջիկներ:

Սկանդինաւեան թերակղզու բնակիչների թիւն է՝ մօտ 8 միլիոն: Ազգաբնակչութեան մեծ մասը կաղմում են՝ ռետները և նուրեգացիները, որոնք դանիացիներին ազգակից են և նրանց հետ կաղմում են գերման ժողովուրդների հիւսիսային խումբը: Երկրի հիւսիսային կողմում ապրում են նաև գեղին ցեղին պատկանող երկու ժողովուրդներ—լապլանդացիներ (լոպարներ) և Քիմներ, որոնց թիւը մեծ չէ:

Մի փոքր ուրիշ է բնութիւնը Սկանդինաւեան թերակղզու հարաւային մասում: Սկագերրակ նեղուցից դէպի արևելք տարածւում է մի ընդարձակ ցածրլիճին, որտեղ գտնւում են հետևեալ մեծ լճերը—Վեներ, Վետտեր և Մեյար: Այդ լճերը մնացորդներ են մի նեղուցի, որ հնումը միացնում էր Բալտիկ ծովը Սկագերրակի հետ: Լճերի շուրջը, նաև աւելի հեռու՝ հարաւ ընկնող երկրամասը այնքան քարքարոտ չէ, ինչքան հիւսիսում. կլիման աւելի տաք է. ուստի և դա թերակղզու ամենաբերրի մասն է:

Նկ. 50. Տեսարան հարաւային Շուկիայում:

ՇԻԵԴՆԵՐԻ ԵՒ ՆՈՐԻԵԳԱՅԻՆԵՐԻ ԶԲԱՂՍՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՒ ԿԵԱՆՔԸ:—Սկանդինաւիայի հարաւային՝ համեմատաբար արգաւանդ մասում բնակիչները զբաղւում են գլխաւորապէս երկրագործութեամբ և անասնաբուծութեամբ: Այդ մասում շէտները և նորեգացիները խնամքով մշակում են հողը և ցանում են՝ վարսակ, հաճար և նոյն իսկ ցորեն: Բազմացնում են կաթնատու կենդանիներ և արտադրում են շատ իւղ, որ արտահանում են ուրիշ երկիրներ,—գլխաւորապէս Անգլիա: Աւելի հիւսիս Սկանդինաւեան լեռների արևելեան լանջերին և նրանց մօտ տարածւող հարթութեան վրայ երկրագործութիւնը և անասնաբուծութիւնը շատ չեն զարգացած, որովհետև երկիրը շատ քարքարոտ է *): Այդտեղ գլխաւոր նշանակութիւն ունի անտառագործութիւնը: Փայտի մի մասը արտահանում են, միւս մասը գործադրում են՝ լուցիկ կոթ, կարտոն, թուղթ պատրաստելու համար. շէտական լուցիկին ծախւում է երկրագնդի բոլոր կողմերում: Երկրում եղած սղոցարանները, թղթի և այլ գործարանները բանեցւում են ջրվէժների օգնութեամբ:

Սկանդինաւիայի արեւմտեան ավերին, շնորհիւ մեղմ կլի-

*) Սկանդինաւեան թերակղզու ^{9/10} պէտքական չէ երկրագործութեան համար:

Նկ. 51. Չկորսարան Լոֆոտան կղզիների վրայ:

մայի, երկրագործութեամբ պարապել կարելի է մինչև 70-րդ աստիճանը. սակայն դրա համար շատ քիչ հող կայ *): Այդ մասում գլխավոր զբաղմունքն է՝ անկոտուրիներ: Ահագին քանակութեամբ ձուկ են արտահանում նորեգացիները դէպի ուրիշ երկիրներ:

Շեղների և նորեգացիների համար մեծ նշանակութիւն ունի հանգագործութիւնը: Սկանդինավիայի ծովափերին շատ տեղ գրանիտ են կտրում և ծովային նաւերով ուղարկում Գերմանիա, Հոլանդիա և Անգլիա: Այլ՝ Սկանդինավեան թերակղզին շատ հարուստ է մանաւանդ երկաթահանգեքով:

Հարուստ երկաթահանքեր կան Վաննեֆորտ քաղաքի մերձակայքում, որտեղից տարեկան մի քանի միլիոն փութ ընտիր երկաթ է ստացւում: Բայց գլխավոր հանքերը գտնւում են հիւսիսում, Շեղական Լապլանդիայում: Այնտեղ կան սարեր, որոնք ամբողջապէս բաղկացած են երկաթահանքից. օրինակ՝ Կիրունա սարը:

Շեղիայում ձեռք է բերւում նաև բաւական քանակութեամբ պղինձ, — դարձեալ ընտիր տեսակից:

*) Նորեգիայի ամբողջ տարածութեան միայն 2 տոկոսն է հերկւում. 2 տոկոսը մարգագետին է, 24 տոկոսը՝ անտառ, իսկ 71 տոկոսը բոլորովին անպէտք է:

Քարածուխի կողմից Սկանդինավեան թերակղզին աղքատ է: Երկաթը մեծ մասով անմշակ դրութեան մէջ արտահանւում է Գերմանիա և Անգլիա:

Գործարանային արդիւնագործութիւնը քիչ է զարգացած: Վերջերս միայն՝ շեղները և նորեգացիները սկսել են, շէյցարացիների օրինակով, օգտուել երկրի արագահոս գետերի ոյժից՝ բանեցնելու համար գործարանները:

Հաղորդակցութեան մասնապարհները լաւ են թերակղզու հարաւային մասում միայն: Այդտեղ կան երկաթուղային շատ գծեր: Սկանդինավիայի գետերը նաւարկելի չեն, չնայելով իրենց ջրառատութեան, որովհետև շատ ջրվէժներ և սահանքներ ունեն. այդ պակասը մասամբ լրացնում են թերակղզու հարաւում գտնւող մեծ լճերը:

Հաղորդակցութեան ճանապարհների թերին որոշ չափով լրացնում է հեռախօսը, որ բոլոր քաղաքները և նշանաւոր աւանները միացնում է իրար հետ: Ո՛չ մի ուրիշ երկրում հեռախօսը չունի այն նշանակութիւնը, ինչ Սկանդինավիայում:

Ծովային նաւազնացութիւնը զարգացած է թերակղզու բոլոր ափերի երկայնութեամբ, — մանաւանդ արեւմտեան կողմում: Նորեգացիները յայտնի են իբրև առաջնակարգ ծովագնացներ: Նորեգիայի առեւտրական նաւատորմը իր մեծութեամբ յետ է մնում միայն անգլիականից և գերմանականից. նա նոյն իսկ ֆրանսիական նաւատորմից մեծ է. միայն թէ՛ Նորեգիայում գործածութեան մէջ են մեծ մասով առագաստանաւեր, որոնք պատրաստւում են Նորեգիայում:

Շեղները և նորեգացիները ապրում են բաւական լաւ, թէպէտ ոչ դանիացիների չափ:

Ժողովրդական կրթութիւնը շատ է տարածւած նրանց մէջ: Բոլոր քաղաքներում և գիւղերում կան ուսումնարաններ: Նորեգացիները և շեղները շատ ուսումնասէր են: Ամենախուլ, յետ ընկած վայրերում ապրող ընտանիքների երեխաներին կրթութիւն տալու համար պաշտօնավարում են օրջիկ ուսուցիչներ: Բացի երեխաների համար յատկացւած ուսումնարաններից՝ շատ կան նաև չափահասների ուսումնարաններ — «ժո-

դովրդական համալսարաններ»։ Կան նաև համալսարաններ։

Շեղները շատ մեծ ուշադրութիւն են դարձնում ֆիզիքական դաս-
տիարակութեան վրայ։ Նրանք վաղուց է ինչ յօրինել են իրենց յատուկ,
«շեղական» կոչւած մարմնամարզութիւնը։ Այժմ մարմնամարզութիւնը
նչ միայն պարտադիր առարկայ է բոլոր դպրոցներում, այլ և ամեն
տեղ քաղաքներում գոյութիւն ունեն մարմնամարզարաններ, ուր այցե-
լում են բազմաթիւ մարզիկ—թէ սողամարզիկ և թէ կանայք։

Շեղերէն, մանաւանդ նորեգերէն զրքեր շատ են թարգ-
մանւում օտար լեզուներով։

ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵՒ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ։—Սկանդինաւեան թե-
րակղզու վրայ գտնւում են երկու սահմանադրական թագաւո-
րութիւններ—Շեղիա և Նորեգիա։

Թէ Շեղիայում և թէ Նորեգիայում ազգաբնակչութեան
մեծագոյն մասը ապրում է գիւղերում։ Քաղաքներ քիչ կան։

Շեղիայի մայրաքաղաքն է՝ ՍՏՈՒՆՈՒՄ (300 հազար բն.)
նշանաւոր նաւահանգիստ է, գտնւում է Մելար լճի և Բալտիկ
ծովի միացման տեղում։ Ստոկհոլմում է նստում շեղական
թագաւորը, այնտեղ է գտնւում պարլամենտը («ռիկսդագ»)։

Ուսույթ—Շեղիայի նախկին մայրաքաղաքը. յայտնի է իւր հա-
մալսարանով։

Վեօսէքուգ—նշանաւոր նաւահանգիստ է Գէօտա գետաբերանի
մօտ. ունի նաւաշինարաններ։

Նորեգիայի մայրաքաղաքն է—ԳՐԻՍՏԻՍԵՆԻՍ։ Նշանաւոր
նաւահանգիստ է։ Այդտեղ է նստում թագաւորը, այդտեղ է
գտնւում նաև պարլամենտը («ստորտինգ»)։ Քրիստիանիան
Նորեգիայի լուսաւորութեան կենտրոնն է, ունի համալսարան։

Բերգեն և Տրոնհեյմ—նշանաւոր են ձկան արտահանութեամբ։

Նաւիկ—նաւահանգիստ է. այդտեղով է արտահանւում երկաթ՝
Շեղական Լապլանդիայից. գտնւում է երկրագնդի ամենահիւսիսային
երկաթուղային գծի ծայրին։

Ս Ն Գ Լ Ի Ս

կամ

ՄԵԾ-ԲՐԻՏԱՆԻԱՅԻ ԵՒ ԻՐԼԱՆԴԻԱՅԻ ՄԻԱՅԵԱԼ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ։—Անգլիան եւրոպական պե-
տութիւնների թւում միանգամայն առանձին դիրք է զբաւում։
Նա ծովային պետութիւն է,—ամբողջապէս կղզիների վրայ է
գտնւում։ Այդ կղզիներն են՝ Մեծ Բրիտանիա,—ամենամեծ
կղզին եւրոպայում, Իրլանդիա և շատ ուրիշ, մանր կղզիներ.
դրանցից նշանաւոր են—հիւսիսում՝ Հերրիդեան, Շետլան-
դեան, Օրկնիդեան կամ Օրկնէյեան կղզիները. իսկ հարաւում՝
Ուալստ և Նորմանդեան կղզիները։

Այդ բոլոր կղզիները ցամաքային ծագում ունեն և իրենց
բնութեամբ նման են մայր ցամաքի այն մասերին, որոնց մօտ
են գտնւում։ Մեծ-Բրիտանիայի կղզու հարաւային մասը նման
է Ֆրանսիային, իսկ հիւսիսային մասը—Սկանդինաւեան թե-
րակղզուն*)։

Մեծ-Բրիտանիա կղզու հարաւ-արեւելեան կողմում տա-
րածւում է մի դաշտավայր, որի մէջ տեղով հոսում է Անգլիայի
ամենամեծ գետը—Թեմզան, իսկ ծայրերով՝ Սեւրն ու Տրենտ
գետերը։ Այդ դաշտավայրը բլրաշատ է և արգաւանդ։ Ամառը
լինում է տաք, աշնանը և ձմեռը՝ երկինքը ամպամած, երկիրը
պատում է թանձր մառախուղ։ Այդտեղ ևս, ինչպէս Ֆրանսիա-
կան դաշտավայրում, շատ լաւ աճում է ցորենը և բաւական
լաւ՝ խնձորենին։

Մեծ-Բրիտանիայի Հարաւ-արեւմտեան կողմում գտնւում է
Կորնուօլ մասսիւր, որ իր կազմութեամբ, կլիմայով և բուսա-
կանութեամբ նման է հարեան Բրետանին (Ֆրանսիայում)։

Հիւսիսում տարածւում են Շոտլանդական լեռները, ո-
րոնք շատ բանով նման են Սկանդինաւեան լեռներին։ Շոտ-

*) Պաղը-Կալէ նեղուցի լեռութիւնը ընդամենը 10 սաժէն է։ Եթէ Գերմանա-
կան ծովի մակերևոյթը 20--25 սաժէնով իջնէր, այն ժամանակ Բրիտանական կղզի-
ները կըմիանային հիւսիսային Գերմանիայի և Ֆրանսիայի հետ ու կըդառնային մայր
ցամաքի մասերը։

լանդական լեռները, մանաւանդ նրանց մէջ ամենաբարձրները՝ Գրամպեան լեռները, յարմար չեն մարդկային բնակութեան համար: Երկրագործութեամբ պարապել կարելի է այդտեղ միայն լեռնագործրում:

Մեծ-Բրիտանիայի միջին մասում, աւելի արևմտեան ասփերի մօտ, բարձրանում են Պեննինեան կամ Պիկ լեռները և Ուէլս. վերջինիս գագաթն է՝ Մնոզոն (1 վերստ բարձր.): Այդ լեռներն ևս, Շոտլանդականի նման, լեռկ են, բուսականութիւնից համարեա բոլորովին զուրկ:

Իրլանդիան նման է Մեծ-Բրիտանիային միայն իր ծայրերում, որտեղ բարձրանում են զանգւածային լեռներ: Մնացած ամբողջ տարածութիւնը նահնոս դաւժալայր է, — այնքան հարթ, որ այնտեղով հոսող Շաննոն գետը դժւարութեամբ է առաջ հոսում դէպի ծով և իր ճանապարհին գոյացնում է մի քանի լճեր: Իրլանդիայի կլիման ծովային է: Արևմտեան քամիները Գոլֆշտրոմից բերում են տաք, գոլորշիառատ օդ, որ մի փոքր միայն ցրտելով՝ դառնում է ամպ և մառախուղ:

Այնտեղ աճում են մշտադալար մրտենիներ և դափնիներ: Հացահատիկները այնտեղ շատ խղճուկ հունձ են տալիս. լաւ աճում է միայն կարտոֆիլը: Սակայն մարգագետինները հիւթաշատ խոտով են ծածկւած, միշտ էլ մոյզ-կանաչ են. ամբողջ տարին անընդհատ խոտ է բուսնում այնտեղ: Իրա համար է, որ Իրլանդիան «կանաչ կղզի» անունն է ստացել:

Անգլիան վերին աստիճանի հարուստ է հանքերով: Մեծ-Բրիտանիայի լեռները լի են քարածուխի և երկաթի հանքերի հաստ շերտերով: Անգլիան, գտնւելով կղզիների վրայ, յարմար դիրք ունի՝ առևտրական յարաբերութիւն պահպանելու ուրիշ երկիրների հետ: Այդ դիրքը աւելի անվտանգ է դարձնում պետութեան ապահովութիւնը:

Անգլիայի անակիչների թիւն է՝ 47 միլիոն: Միմիայն Մեծ-Բրիտանիա կղզին այնքան բնակիչ ունի, որքան՝ ամբողջ Ֆրանսիան, որ իր տարածութեամբ Անգլիայից երկու անգամ մեծ է: Ազգաբնակչութեան խտութեան նայելով՝ Անգլիան յետ է մնում միայն Բելգիայից և Հոլանդիայից: Բնակիչների մեծ մասը — 8/10-ը կազմում են անգլիացիները, սրոնք պատկանում

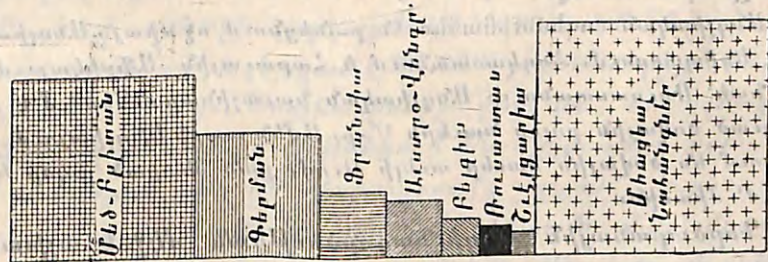
են գերման ժողովուրդների անգլո-սաքսոն ճիւղին: Ազգաբնակչութեան 1/10-ը շոտլանդացիներ են, 1/10-ն էլ՝ իրլանդացիներ:

Այս վերջին ազգութիւնները մնացորդ են կելտ ժողովրդի, որ հնումը ապրում էր Մեծ-Բրիտանիա և Իրլանդիա կղզիների վրայ. բայց նրանք յետագայում խառնուեցին մայր ցամաքից եկած գերմանների հետ: Այժմեան շոտլանդացիները և իրլանդացիները մեծ մասով խօսում են անգլիերէն լեզուով: Կելտերէն բարբառներ պահւել են քիչ տեղերում միայն — Շոտլանդիայի հիւսիսային և Իրլանդիայի հիւսիս-արեւելեան կողմում, նաև Ուէլսի լեռներում:

Ազգաբնակչութեան մեծ մասը (60%) հետևում է անգլիկան եկեղեցու*) դաւանութեան: Իրլանդացիները կաթոլիկ են: Անգլիայում կան նաև բազմաթիւ մանր աղանդներ, որոնք միւս դաւանութիւններին հաւասար ազատութիւն են վայելում:

ԱՆԳԼԻԱՑԻՆԵՐԻ ԶԲԱՂՄՈՒՆՔԵՐԸ ԵՒ ԿԵԱՆՔԸ: — Անգլիացիների գլխաւոր զբաղմունքներն են հանքագործութիւնը և գործարանային արդիւնագործութիւնը:

Հանքագործութիւնը Անգլիայում շատ է զարգացած: Քարածուխի արտադրութեամբ Անգլիան յետ է մնում միայն Միացեալ-Նահանգներից, իսկ երկաթի արտադրութեամբ — Միացեալ-Նահանգներից և Գերմանիայից:

Նկ. 52. Արդիւնագործութեան համեմատական մեծութիւնը եւրոպական պետութիւններում և Միացեալ-Նահանգներում:

Անգլիայի երկաթահանքերը սկսել են սպառուել: Իսկ քարածուխ Անգլիայում դեռ ևս շատ կայ. մեծ քանակութեամբ քարածուխ է արտահանւում ուրիշ երկիրներ:

*) Անգլիկան կամ եպիսկոպոսական եկեղեցին բողոքական և կաթոլիկ եկեղեցիների միջին տեղն է բռնում. դաւանութեամբ նա բողոքականութեան է մօտ, իսկ ծիսակատարութեամբ և եկեղեցական պաշտօնէութեամբ — կաթոլիկութեան:

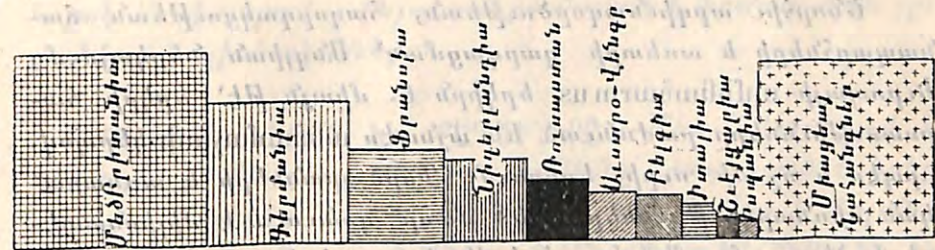
Գործարանային արդիւնագործութեան զարգացման կողմից Անգլիան եւրոպայի առաջին պետութիւնն է: Այդ արդիւնագործութիւնը սկիզբ է առել Անգլիայում: Անգլիացիներն են եղել, որ գտել են շոգեմեքենան, նրանք են գտել նաև՝ մանելու, ոստայնակութեան և ուրիշ տեսակ մեքենաներ: Անգլիացիները, հիմնեցին առաջին գործարանները: Ներկայումս անգլիական գործարաններում է արդիւնագործում բոլոր երկիրներում արտադրող բամբակի կէսից աւելին: Անգլիական գործարաններում պատրաստած չիթ է բանեցնում ամբողջ մարդկութեան կէսից աւելին:

Անգլիայում մեծ քանակութեամբ պատրաստում են նաև բրդեղէն ու կտակեղէն, որ աչքի են ընկնում իրենց նրբութեամբ ու ամրութեամբ:

Ճոթեղէնի արդիւնագործութիւնից յետոյ երկրորդ տեղը բռնում է մեխալագործութիւնը, — շոգեմեքենաների, վազոնների, ծովային նաւերի և զանազան մեքենաների արտադրութիւնը: Անգլիական մեքենաները, զանազան գործիքները և մետաղեայ մանր ապրանքները (ասեղ, գրիչ, դանակ և այլն) լաւ հռչակ ունեն և արտահանում են եւրոպական բոլոր երկիրներ և ուրիշ աշխարհամասեր:

Անգլիական շոգեմեքենաներ են բանեցնում ոչ միայն Անգլիայում, այլ և Եգիպտոսում, Հնդկաստանում և Հարաւային Աֆրիկայում, յաճախ նաև՝ Ռուսաստանում: Անգլիական նաւաշինարաններում է պատրաստւած ծովային բոլոր նաւերի 3/4-ը: Ամեն տարի Անգլիայում պատրաստում են ծովային նաւեր աւելի թւով, քան մնացած բոլոր երկիրներում՝ միասին:

Գործարանային արդիւնագործութեան մէջ է աշխատում Անգլիայի ամբողջ ազգաբնակչութեան կէսից աւելին, որն և այդ պատճառով կենտրոնացած է քաղաքներում: Անգլիայում քիչ կան գիւղեր և աւաններ. այդտեղ ապրում է ամբողջ ազգաբնակչութեան ընդամենը 1/8-ը: Գիւղացիները Անգլիայում երկրորդական նշանակութիւն ունին: Երկրագործութիւնից աւելի նշանակութիւն ունի Անգլիայում անասնաբուծութիւնը, որ աւելի օգուտ է բերում:

Նկ. 53. Առևտրի համեմատական մեծութիւնը եւրոպ. պետութիւններում և Միացեալ-Նահանգներում:

Ծովափնեայ բնակիչների համար մեծ նշանակութիւն ունի ձկնորսութիւնը:

Երկրագործութիւնը, անասնաբուծութիւնը և ձկնորսութիւնը Անգլիայի ամբողջ ազգաբնակչութեան համար միայն փոքր չափով են սնունդի միջոցներ հայթայթում. օրինակ՝ Անգլիայում ստացւած հացահատիկները հազիւ 2 ամիս բաւականութիւն տան այդ երկրի ազգաբնակչութեան. այդ պատճառով էլ ուրիշ երկիրներից են Անգլիաներմուծում մեծ քանակութեամբ սննդի միջոցներ:

Արտաքին առևտրի շրջանառութեամբ Անգլիան առաջին պետութիւնն է երկրագնդի վրայ: Բացի սննդի միջոցներից՝ ներմուծում են գլխաւորապէս հում նիւթեր արդիւնագործութեան համար, իսկ արտահանում են՝ գործարանային ապրանքներ:

Անգլիայի առևտրի զարգացմանը նպաստում է նրա ծովային նաւատն ուր, որ բաղկացած է 20.000 շոգենաւերից և 10.000 առագաստանաւերից: Անգլիացիները շատ լաւ ծովագնացներ են. անգլիական նաւերը երթեկեկում են երկրագնդի բոլոր ծովերով և այնքան բեռ են փոխադրում, որքան՝ եւրոպական մնացած բոլոր պետութիւններին պատկանող նաւերը՝ միասին:

Հաղորդակցութեան ծանապարհները Անգլիայում օրինակելի են:

Անգլիական գետերը թէպէտ երկայն չեն, բայց ջրաուտ են և նաւարկելի: Գետաբերանները, շնորհիւ ծովային մակընթացութեան, մատչելի են ծովային մեծ նաւերի համար: Գետերի վերին հոսանքները միացած են իրար հետ ջրանցմետով: Շրջապատւած լինելով ծովով, Անգլիան ունի մի շարք յարմարաւոր նաւահանգիստներ, որոնք ամենեւին չեն սառչում:

Շնորհիւ արդիւնագործութեան, հաղորդակցութեան ճանապարհները և առևտրի զարգացման՝ Անգլիան ներկայումս Եւրոպայի ամենահարուստ երկիրն է. միայն թէ՛ երկրի հարստութիւնները բաժանւած են այնպէս անհամաչափ կերպով, որպէս և ոչ մի ուրիշ երկրում: Գործարանների և առևտրական ձեռնարկութիւնների մեծ մասը գտնւում է միլիոնատէրերի ձեռքում. միլիոնատէրերին է պատկանում Անգլիայում նաև հողի մեծ մասը: Հողատէր գիւղացիներ Անգլիայում քիչ կան. իսկ հողը կապալով վերցնողները (Ֆերմերները) միանգամայն կախում ունեն խոշոր կալւածատէր-լորդերից: Լորդերը ճնշում են կապալառուներին մանաւանդ Իրլանդիայում: Համեմատաբար աւելի լաւ դրութեան մէջ են գտնւում գործարանային բանւորները, որովհետև աշխատավարձը Անգլիայում աւելի բարձր է, քան Եւրոպայի մայր ցամաքում. ապրուստի միջոցներն էլ էժան են *):

Աշխատանքը գործարաններում և հանքահորերում ծանր է, բայց համեմատաբար շատ երկար չէ տևում,—օրւայ մէջ 8—9 ժամ: Կիրակնօրեայ հանգիստը ոչ մի երկրում այնպէս խստութեամբ չէ պահւում, որպէս Անգլիայում:

Կիրակի օրերը բոլոր գործարանները, խանութները և նոյնիսկ թատրոնները Անգլիայում փակում են. պոստն ևս փակւած է լինում, նամակները չեն հանւում տուփերից. նոյնիսկ երկաթուղային երթևեկութիւնը համարեա ընդհատւում է. երթևեկում են միայն արագընթաց զնացքները:

Ժողովրդական կրթութիւնը Մեծ-Բրիտանիայում շատ է առաջ գնացած, իսկ Իրլանդիայում—ոչ բաւարար չափով: Բացի տարրական դպրոցներից՝ ամեն մի վայրում հիմնել են երեկոյեան դասընթացներ չափահասների համար: Միջնակարգ և տեխնիկական դպրոցներ շատ կան: Անգլիացիները առանձին ուշադրութիւն են դարձնում ֆիզիքական դաստիարակութեան վրայ. մարմնամարզական խաղերը դպրոցներում պարտադիր են: Անգլիական գրողները և գիտնականները համաշխարհային

*) Սպիտակ հացի Փոնտը Անգլիայում արժէ 4—5 կոպէկ, կարտոֆիլը 2 կոպ., ոչխարի միսը 9—10 կոպէկ, թէյը 60—70 կոպ., շաքարի աւազը 5—6 կոպ., չիբիկէնը և մահուղը—երկու անգամ էժան, քան Ռուսաստանում:

հռչակ են վայելում,—ինչպէս գերմանական և ֆրանսիական գրողները և գիտնականները:

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ ԵՒ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ.—Մեծ-Բրիտանիայի և Իրլանդիայի Միացեալ Թագաւորութիւնը բաղկացած է երեք գլխաւոր մասերից—Բուն Անգլիա, Շոտլանդիա և Իրլանդիա: Առաջ դրանք առանձին-առանձին պետութիւններ են եղել, իսկ այժմ մի և նոյն թագաւորութեան մասերն են կազմում: Նրանց մէջ ամենանշանաւորն է Բուն Անգլիան, որի աւսուենով էլ կոչւում է ամբողջ Միացեալ Թագաւորութիւնը:

Անգլիայի իշխանութեան գլուխ են կանգնած՝ քաղաւորը և պարլամենտը: Անգլիայի թագաւորը չունի աւելի իշխանութիւն, քան Ֆրանսիայի հասարակապետութեան նախագահը. նա մինիստրներ է նշանակում, որոնք սակայն իշխանութիւնը պահում են իրենց ձեռքում մինչ այն ժամանակ, քանի դեռ պարլամենտը վստահութիւն է տածում դէպի նրանց. հակառակ դէպքում մինիստրները պարտաւոր են հրաժարւել: Անգլիական պարլամենտը բաղկացած է երկու պալատից—Վերին կամ Լորդերի պալատ, և Ստորին կամ Համայնքների պալատ: Համայնքների պալատը ժողովրդի կողմից ընտրւած պատգամաւորների օրէնսդրական ժողովն է. նա աւելի նշանակութիւն ունի, քան լորդերի պալատը, որ բաղկացած է ազնւականների—լորդերի և բարձր հոգևորականութեան ներկայացուցիչներից: Անգլիական պարլամենտը տմենահինն է Եւրոպայում. նա ծագել է 13-րդ դարում, մինչդեռ Եւրոպական միւս պետութիւնների պարլամենտները ծագել են 19-րդ դարում:

Անգլիայի մայրաքաղաքն է՝ ԼՈՆԴՈՆ, որ գտնւում է Թեմզա գետի վրայ: Լոնդոնը երկրագնդի ամենամեծ քաղաքն է: Միմիայն այդ քաղաքը, արւարձանների հետ միասին, բնակիչների թւով (7 միլիոնից աւելի) Եւրոպական շատ պետութիւններից անց է: Լոնդոնը համաշխարհային առևտրի կենտրոնն է և երկրագնդի ամենանշանաւոր նաւահանգիստը: Թէպէտ նա Թեմզայի գետաբերանից 75 վերստ հեռու է գտնւում, բայց ծովի մակընթացութեան միջոցին մինչև այնտեղ են հասնում ովկիա-

նոսային նաւեր: նաւերի կանգնելու, բեռ վերցնելու կամ դատարկելու համար Թեմզայի երկու կողմերում շինել են դոկեր, այսինքն՝ մեծ, արեւստական կերպով փորած աւազաններ,

Նկ. 54. Պարլամենտի շէնքը Լոնդոնում:

որոնց մօտ գտնուում են ապրանքի ահագին պահեստներ: Գլխաւորապէս առևտրական քաղաք և նաւահանգիստ լինելով Լոնդոնը մեծ նշանակութիւն ունի նաև իբրև արդիւնագործական կենտրոն: Այնտեղ շատ կան գործարաններ և նաւաշինարաններ: Վերջապէս, Լոնդոնը նշանաւոր է նաև ժողովրդական լուսաւորութեան տեսակէտից. այնտեղ է տպագրուում անգլիական գրքերի, լրագիրների և հանդէսների մեծ մասը. այնտեղ են գտնուում ամենալաւ գրադարանները և թանգարանները: Նշանաւոր է մանաւանդ Բրիտանական քանգարանը (մուզէյ), որ պարունակում է գրքերի, ձեռագիրների, գեղարեւոտական հին երկերի ամենահարուստ ժողովածուներ, և այլն:

Լոնդոնը բաժանուում է մի քանի մասի, որոնցից նշանաւոր են երեքը.—1. Սիտի, որ հին քաղաքամասն է. 2. Արեւմտեան Լոնդոն և 3. Արեւելեան Լոնդոն: Սիտիում է կենտրոնացած առևտուրը: Այդտեղ գտնուում են՝ բանկեր—որոնց թւում նաև աշխարհիս ամենահարուստ «Անգլիական բանկը»,—առևտրական գրասենեակներ և խանութներ: Մանաւոր աներ այդտեղ շատ քիչ կան: Առաւօտները Սիտի են թափ-

ւում հարիւր-հազարաւոր մարդիկ, իսկ զիշերները այնտեղ միայն պահապաններն են մնում: Արեւմտեան Լոնդոնում են գտնուում՝ պարլամենտը, Վեստմինստերի վանքը (Անգլիայի ամենաշքեղ տաճարը), Բրի-

Նկ. 55. Գլխաւոր հրապարակ Սիտիում «Անգլիական բանկի» մօտ:

տանական թանգարանը, արքայական պալատը և լորդերի բազմաթիւ փառայեղ տներ: Այդտեղ են գտնուում Լոնդոնի ամենալաւ պարկերը, որոնց թւում նաև՝ հսկայական «Հայդ-պարկը»: Արեւելեան Լոնդոնում են գտնուում գործարանները. այդտեղ ապրում են մեծ մասով բանուորներ, արհեստաւորներ և մանր առևտրականներ:

Լոնդոնը մարդու վրայ ազդում է նախ և առաջ իր մեծութեամբ: Նա բռնում է 300 քառ. վ. տարածութիւն: Արևմուտքից արևելք, Թեմզայի երկայնութեամբ, քաղաքը տարածուում է 25 վերստ, իսկ հիւսիսից հարաւ՝ 18 վերստ: Լոնդոնի բոլոր փողոցները միասին 11 հազար վերստ երկայնութիւն ունեն, քաղաքում կան մօտ 900 հազար տներ: Տների մեծամասնութիւնը երկյարկանի է: Ամեն մի տան մէջ ապրում է սովորաբար միայն մէկ ընտանիք: Փողոցների երթևեկութիւնը Լոնդոնում շատ ետու է,—մանաւանդ առաւօտները, երբ քաղաքի արևարձաններից դէպի կենտրոն են դիմում ահագին թւով մարդիկ, և երեկոները,—երբ ամենքը գործից տուն են վերադառնում: Բազմաթիւ հանրակառքեր, աւտոմոբիլներ. կեբեր (երկանիւ կառքեր), ստորերկրեայ և վերերկրեայ երկաթուղու գնացքներ, շոգենաւեր Թեմզայի վրայ,—այս բոլորը լիքն են լինում երթևեկողներով:

Նկ. 56. Եւրոպայի նշանաւոր մայրաքաղ. համեմատական մեծութիւնը:

Բարեշէն լինելու կողմից Լոնդոնը յետ է մնում Բերլինից և Պարիզից: Լոնդոնի փողոցները նեղ են, մանաւանդ Սիտիում և աչքի չեն ընկնում մաքրութեամբ: Ձմեռը թանձր մառախուղի միջոցին Լոնդոնի փողոցներում ամբողջ օրը լապտերները վառուում են. պատահում է, որ մառախուղից լապտերները նոյնիսկ լոյս չեն տալիս. այդ ժամանակ արդէն երթեկութիւնը բոլորովին դադարում է:

Երկրագնդի վրայ ոչ մի ուրիշ քաղաքում աչքի չէ ընկնում այն սուր հակադրութիւնը, որ կայ Լոնդոնում՝ հսկայական հարստութիւնների և անծայր թշուառութեան մէջ. հարիւր-միլիոնների արժէք պարունակող զանազան պահեստների կողքին, պատահում է, որ քաղցից մեռնում են թշուառ մարդիկ:

Լոնդոնի արևելեան կողմում գտնւում է Գրինիչը, որ առաջ առանձին քաղաք էր, իսկ այժմ միացած է Լոնդոնի հետ: Գրինիչում գտնւում է աստղադիտարան: Չանազան երկիրների աշխարհագրագէտներ համաձայնութեան գալով՝ Գրինիչի վրայով անցնող միջօրէականը ընդունել են իբրև գլխաւոր միջօրէական:

Օքսֆորդ և Քեմբրիջ—մեծ քաղաքներ չեն. բայց յայտնի են իրենց հին և առաջնակարգ համալսարաններով:

Քենտրբրի—անգլիական եկեղեցու պետի՝ արքեպիսկոպոսի աթոռանիստը:

Իուվր—նաւահանգիստ է. այդտեղով է պահպանւում երթեկութիւնը մայր ցամաքի հետ: Պորտսմուտ—պատերազմական նաւահանգիստ է. Պլիմուտ—առևտրական նաւահանգիստ:

Բրիստոլ և Կարդիֆ—նշանաւոր նաւահանգիստներ են Բրիստոլեան ծոցի վրայ. Կարդիֆից արտահանւում է մեծ քանակութեամբ քարածուխ:

Լիւերպոլ (800 հազար բն.)—Անգլիայի երկրորդ նաւահանգիստն է. այդտեղով են ներմուծւում անագին քանակութեամբ բամբակ և բուրդ. արտահանւում են՝ ձոթեղէն է գործարանային ուրիշ տեսակ ապրանքներ:

Մանչեստեր (900 հազար բնակիչ)—Պեննինեան լեռների արևմտեան ստորոտների մօտ. աշխարհիս ամենանշանաւոր քաղաքն է՝ բամբակի արդիւնագործութեամբ: Մանչեստրի շուրջը գտնւում են գործարանային փոքր քաղաքներ, որտեղ ևս բամբակ է արդիւնագործւում: «Այստեղ է թագաւոր-բամբակը», ասում են անգլիացիները: Մանչեստրի առաջադիմութեանը նրա պատում են շրջակայքի քարածուխի հարուստ հանքերը և խոնաւ կլիման, որ յարմար է բամբակից ձոթեղէն պատրաստելու համար: Լիդս—Պեննինեան լեռների արևելեան ստորոտների մօտ. կենտրոն է բրդեղէնի արդիւնագործութեան:

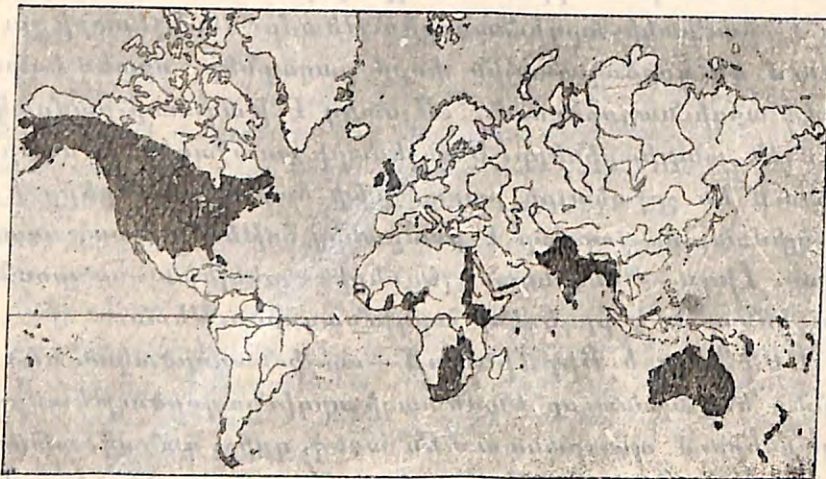
Շեֆֆիլդ և Բիրմինգամ—արդիւնագործական մեծ քաղաքներ են. նշանաւոր են մետաղի արդիւնագործութեամբ: Այդ քաղաքներում պատրաստում են՝ ասեղ, գրիչ, դանակ, ատաղձագործական և փականագործական զանազան գործիքներ, մեքենաներ, շոգեմեքենաներ, թնդանօթներ և այլն: Այդ քաղաքների շրջակայքում ևս, ինչպէս Մանչեստրի մօտ, գտնւում են շատ ուրիշ, աւելի փոքր քաղաքներ, որոնք կարծէք օգնականներ լինեն մեծ քաղաքների համար: Քաղաքների այդպիսի կուտակում ամբողջ երկրագնդի վրայ մէկ էլ Գերմանիայում միայն կայ,—Հռենոսեան լեռների հիւսիսային ստորոտների մօտ: Հուլ—նշանաւոր նաւահանգիստ է Գերմանական ծովի

վրայ: Նիու-Կասլ—մեծ նաւաշինարաններ ունեցող նաւահան-
գիստ է. նշանաւոր է քարածուխի արտահանութեամբ:

Գլազգօ—նաւահանգիստ է Կլայդ գետի վրայ, Շոտլան-
դիայի ամենամեծ քաղաքն է (800 հազար բն.). այդտեղ կան
հսկայական նաւաշինարաններ, որտեղ կառուցուում են աւելի
թուով ծովային նաւեր, քան որևէ տեղ երկրագնդի վրայ:

Էդինբուրգ—Շոտլանդիայի նախկին մայրաքաղաքը. այժմ
այդ երկրի լուսաւորութեան կենտրոնն է, հին համալսարա-
նով:

Դուբլին—Իրլանդիայի նախկին մայրաքաղաքը, իսկ այժմ՝
նրա առևտրական գլխաւոր քաղաքը: Բելֆաստ—նշանաւոր է
արդիւնագործութեամբ: Գործարանային արդիւնագործութեանը
այդտեղ նպաստում է այն հանգամանքը, որ Շոտլանդիայի քա-
րածուխի հանքերը մօտ են գտնուում:

Նկ. 57. Անգլո-սաքսոն ցեղի և նրա գաղութների տարածումը:

ԱՆԳԼԻԱՅԻ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ:—Անգլիան բոլոր աշխարհամասե-
րում ընդարձակ գաղութներ ունի: Իր գաղութների հետ միա-
սին Անգլիան աշխարհիս ամենամեծ պետութիւնն է, որ բռնում է
ցամաքի $\frac{1}{5}$ մասից աւելին: Այդ պետութեան բնակիչների թիւն
է մօտ 400 միլիոն, այսինքն՝ ամբողջ մարդկութեան $\frac{1}{4}$ մասը:
Անգլիերէնը ամենատարածւած լեզուն է երկրագնդի վրայ:

Անգլիայի բոլոր գաղութները կարելի է երեք կարգի բաժանել:
Առաջին կարգին են պատկանում այն գաղութները, որոնք իրենց կլի-
մայի և բնական հարստութիւնների պատճառով յարմար են եւրոպա-
ցիների վերաբնակութեան համար: Դրանք են՝ Կանադա, Կապի-Նեկիթ,
Աւստրալիայի հարաւ-արեւելեան մասը, Տասմանիա և Նոր-Ջեւանիա:
Երկրորդ կարգին պատկանում են այն գաղութները, որոնց բնական
հարստութիւնները մեծ են, իսկ կլիման վատառողջ է եւրոպացիների
համար. դրանք են՝ Բրիտանական Հնդկաստան, Արեւադարձային Աֆրիկայի
և Արեւադարձային Ամերիկայի (Գւիանա, Նամայկա և ուր.) գաղութ-
ները: Այդ գաղութները նշանաւոր են միայն առևտրական տեսակէտից:
Վերջապէս, երրորդ կարգին պատկանում են այն գաղութները, որոնք
զուրկ են բնական հարստութիւններից և այնպիսի են եւրոպացիներ-
ի վերաբնակութեան համար, բայց դրա փոխարէն նշանաւոր են ի-
րենց աշխարհագրական դիրքով: Դրանք են՝ Ադեն—Արաբիայում, որ
գտնուում է Բար-էլ-Մանդեբ նեղուցի ծայրին, Սինգապուր—Մալակկայի
նեղուցի մօտ, Հոնգ-Կոնգ կղզին—Չինաստանի ափերին, Համբարձման
կղզին—Ատլանտեան ովկիանոսում: Մրանց թւին են պատկանում նաև
Ջիբրալտարը և Մալթան:

Անգլիայի սիրապետութեան տակ գտնուող բոլոր երկիրներում
արտադրում է այն ամենը, ինչ որ անհրաժեշտ է մարդու համար. այդ
գաղութներից շատ ապրանք է բերում Անգլիա. Կանադայից—ցորեն,
փայտեղէն, մորթի. Գւիանայից և Նամայկայից—շաքար, սուրճ, կա-
կաօ. Արևադարձային Աֆրիկայի կալածներից—կաուչուկ, արմաւի
ձէթ. Հնդկաստանից—ցորեն, բրինձ, բամբակ. Յէյլոն կղզուց—թէյ.
Աւստրալիայից—միս, բուրդ, ոսկի և այլն: Այս ամեն տեսակ ապրանք-
ներով բեռնած՝ անգլիական նաւերը լողում են ծովերով և ովկիանոս-
ներով դէպի Անգլիայի ափերը և այդտեղից վերադառնում են՝ բեռ-
նած քարածուխ և գործարանային ապրանքներ: Այս պատճառով ահա՝
Անգլիայի համար ահազին նշանակութիւն ունեն նրա գաղութները—
արտաքին առևտրի և սեփական արդիւնագործութեան տեսակէտից:

Անգլիացիները գիտեն գնահատել իրենց գաղութները, ո-
րոնց հետ նրանք պահպանում են խաղաղ, գլխաւորապէս ա-
ռևտրական յարաբերութիւն: Այդ գաղութներից շատերը, գլը-
խաւորապէս նրանք, որտեղ ապրում են եւրոպացի վերաբնակ-
ներ, կառավարւում են ինքնուրոյն կերպով, ունեն նոյնիսկ
իրենց պարլամենտներ: Գաղութների և բուն Անգլիայի պաշտ-
պանութեանն է ծառայում պատերազմական ահազին նաւա-
սորմը, որ իր ոյժով շատ բարձր է մնացած պետութիւնների

նաւատորմից: Անգլիան ծովային պետութիւն է, ուստի և ծովի վրայ են կենտրոնացած նրա զինուոր ոյժերը:

ՈՒՂՂՈՒՄ

Երես 30-ում Բալկան. պետութիւններին կերպերոյ թւերը պէտք է ուղղել այս կերպ.—

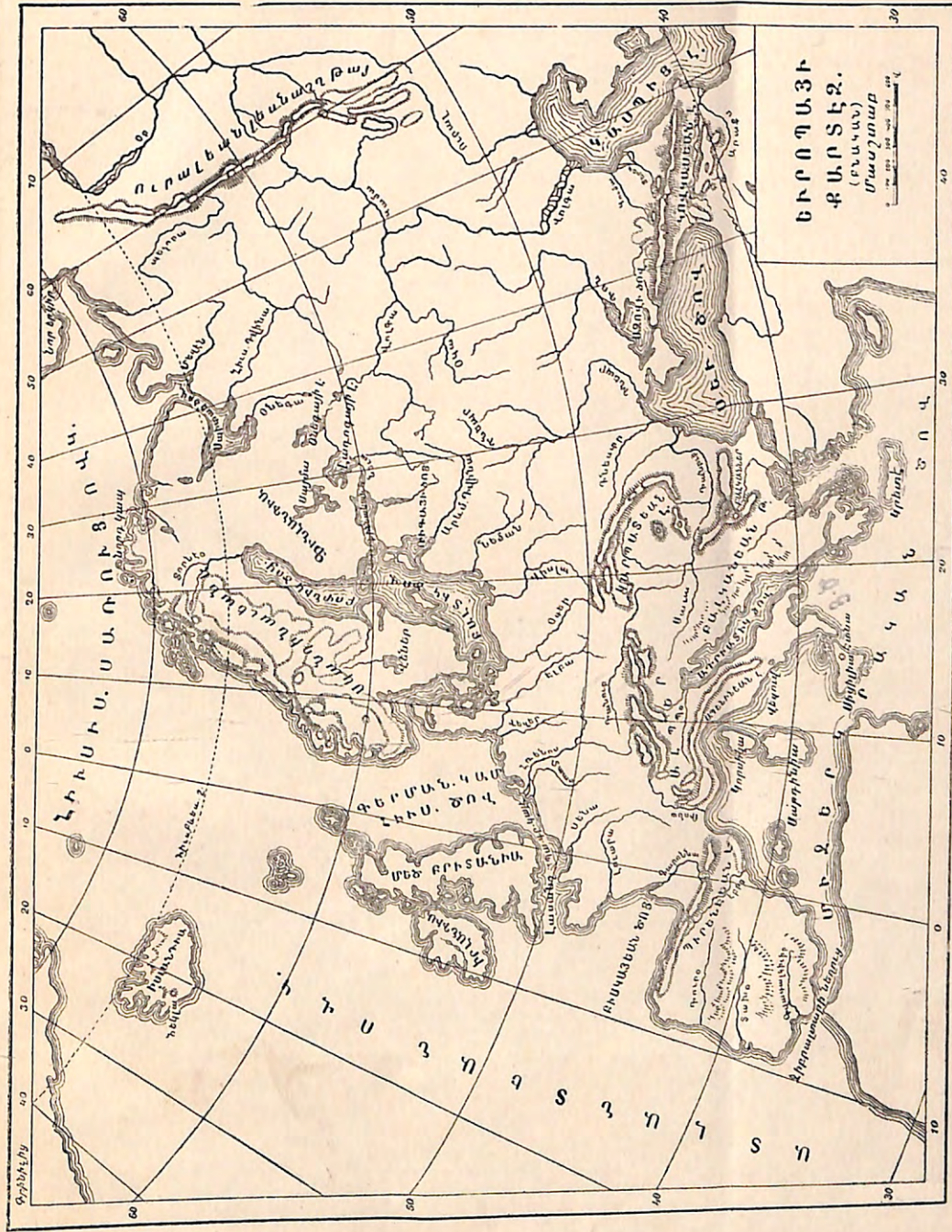
Պետութիւն	Տարած. (քառ. կիլոմ.)	Ազգաբնակութ.
Եւրոպ. Թիւրքիա	30,000	1.300,000
Ռումինիա	140,000	7.500,000
Բուլղարիա	95,000	4.500,000
Յունաստան	120,000	4.700,000
Սերբիա	91,000	4.200,000
Չերնօզորիա	17,000	600,000
Ալբանիա	30,000	1.000,000

Յ Ա Ն Կ

Երես	Երես
Ընդհանուր նկարագրութիւն	5
Բալկանեան թերակղզի (ընդ- նկարագր.)	31
Եւրոպական Թիւրքիա.	34
Բուլղարիա	37
Սերբիա	38
Չերնօզորիա	40
Յունաստան	41
Ռումինիա	44
Աւստրօ-Ունգարիա	45
Շէյյարիա	56
Իտալիա	64
Պիրենէեան թերակղզի (Իս- պանիա և Պորտուգալիա)	74
Ֆրանսիա	81
Բելգիա	93
Հոլլանդիա	97
Գերմանիա	101
Դանիա	114
Սկանդինաւեան թերակղզի (Շւեդիա և Նորւեգիա)	116
Անգլիա	123

Երանոթ (Ֆիզիկոս) Կանդաճմանքնոյ
Ն Ա Մ Ս Դ Վ Գ

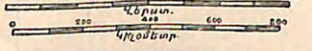
ՆԻՐՈՂԱ

ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ՔԱՐՏԵՔ

Պայմանական Նշաններ

- ⊙ ԲԵՐԼԻՆ - 1 մլն. անլի բնակչ.
- ⊙ Լայպցիգ - 500,000 մինչև 1 մլն. բնգ.
- ⊙ Քիֆլիս - 100,000 մինչև 500,000 բնկ.
- Բախում - 100,000-ից պակաս բնակչ.
- Կլիս. երկպար. գծեր
- - - - Գլխ. ծով. շրջան. գծեր

Մասշտաբ 1:24.000.000.

Ա. Աբեղյան, Աշխարհ. Գ. մաս. Ներսիս, 2-րդ տպ.

Քարտեզի արտատպ. իրավունքը վերապահում է

1807

48

0003069

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0003069

145 3a
Հոյս են տեսել եւ վաճառուով են

ԱՐՏԱՇԷՍ ԱՖԵՂԵԱՆԻ

ԱՅԻԱՐՋԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԴԱՍԱԳՐՔԵՐԸ

(ըստ Իւանովի, Կրուրերի եւ ուր.)

Բազմաթիւ նկարներով

Մասն Ա. — Բնական աշխարհագրութիւն. Կովկաս եւ սահմանա-
կից երկիրներ: 3-րդ (մասամբ) եւ 4-րդ ուսումն.
տարւայ դասընթաց: Երրորդ տպագրութիւն:
Բարեփ. եւ ճոխացր.: Գինը 60 կ.

Մասն Բ. — Չորս աշխարհամասեր. — Ասիա, Աֆրիկա, Ամե-
րիկա եւ Աւստրալիա: 5 րդ տարւայ դասընթաց:
Երկրորդ տպագրութիւն: Գինը 65 կ.

Մասն Գ. — Եւրոպա. — 6-րդ տարւայ դասընթաց 2-րդ տպա-
գրութիւն: Գինը՝ 70 կ.

Շուտով մամուլին կը յանձնի
«ՀԱՅՍՍՏԱՆԻ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ» դասագիրքը:

Հոյս են տեսել եւ վաճառուով են նաև պատկերագարը

ԱՂԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԶՐՈՅՅՆԵՐ

(ՏՆԱՅԻՆ ԵՒ ԴԱՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ԸՆԹԵՐՑ. ՀԱՄԱՐ)

1-ին գրքոյկ — Հրաբուլիս, երկրաշարժ եւ հէյզեր: Գինը 20 կոպէկ:
2-րդ գրքոյկ — Զիւնապատ լեռներ: Գինը 20 կոպէկ:

ՀԱՅՐԵՆԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ

Համառօտ ուղեցոյց ուսուցիչների համար («Հայրենագիտու-
թեան» մանրամասն ծրագրով): Գինը՝ 20 կոպ.

Կազմողի հասցէն՝ Թիֆլիս, Ներսիսեան դպրոց: